

ЗБІРНИК ТЕЗ

Міжнародної наукової конференції

УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ
ПРОСТОРИ XVI-XVIII ст.

(з нагоди 425-річчя від часу народження
Гійома Левассера де Боплана)

Уманський національний
університет
(Умань, 12-13 травня 2026 р.)

Міністерство освіти і науки України, Уманський національний університет, Український інститут національної пам'яті, Національна академія наук України, Інститут географії НАН України, Інститут історії України, Українське географічне товариство, Наукове товариство імені Шевченка, Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Харківський національний університет імені Василя Каразіна, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Львівська політехніка», КЗ «Нікопольський краєзнавчий музей» Нікопольської міської ради, Громадська спілка «Українське товариство геодезії та картографії», Marquette University (USA), Harvard Ukrainian research institute (USA), Adam Mickiewicz University, Uniwersytetu Poznańskiego (Rzeczpospolita Polska), Mazowiecka Uczelnia Publiczna w Płocku (Rzeczpospolita Polska), «Ion Creanga» State Pedagogical University of Chisinau (Republic of Moldova)

ЗБІРНИК ТЕЗ
Міжнародної наукової конференції
УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ
КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ
XVI-XVIII ст.
(з нагоди 425-річчя від часу народження
Гійома Левассера де Боплана)

12-13 травня 2026 року

Умань – 2026

У збірнику тез висвітлено результати наукових досліджень, проведених учасниками Міжнародної наукової конференції

**«УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ
XVI-XVIII ст.»**

(Умань, 12-13 травня 2026 року)

Рецензенти: **Смолій В.А.** – директор Інституту Історії НАН України, завідувач відділу історії України середніх віків та раннього нового часу, академік НАН України
Руденко Л.Г. – радник при дирекції Інституту Географії НАН України, завідувач відділу, доктор географічних наук, академік НАН України

Редакційна колегія:

О.О.Ярошинська – док. пед. наук (головний редактор), **В.П. Карпенко** – док. с.-г. наук (заступник головного редактора), **С.П.Сонько** – док. геогр. наук (заступник головного редактора), **В.В. Сокирська** - док. іст. наук (заступник головного редактора), **Т.В.Кузнець** – док. іст. наук, **М.П.Жуковський** – канд. іст.наук, **Ю.О.Кисельов** – док. геогр.наук, **І.В. Кравцова** – док. геогр.наук, (відповідальний секретар).

Україна в Європейському культурному просторі XVI-XVIII ст. (з нагоди 425 річчя від часу народження Гійома Левассера до Боплана). Збірник тез Міжнародної наукової конференції. Умань, 12 – 13 травня 2026 року. / Під ред. д.п.н. О.О.Ярошинської. Умань: Уманський національний університет, 2026 – 220 с.

За достовірність інформації відповідають автори публікацій

Рекомендовано до друку вченою радою факультету біоресурсів і природокористування Уманського національного університету, протокол № 7 від 22 червня 2026 року.

© Уманський національний
університет, 2026 р.

**ГІЙОМ ЛЕВАССЕР ДЕ
БОПЛАН – ІНЖЕНЕР-
ФОРТИФІКАТОР,
КАРТОГРАФ,
ПИСЬМЕННИК**

УДК: 930.1(477):929Боплан

**ПОСТАТЬ ГІЙОМА ЛЕ ВАССЕРА ДЕ БОПЛАН І ЙОГО
ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ АВТОРІВ**

Юрій Кисельов – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету; e-mail: kyseljov@ukr.net, м. Умань, Україна

Михайло Шемякін – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету; e-mail: misha.uman@gmail.com, м. Умань, Україна

Петро Боровик – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету; e-mail: borovikpm@ukr.net, м. Умань, Україна

Ірина Удовенко – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету; e-mail: irinaudovenko8@gmail.com, м. Умань, Україна

Наталя Прокопенко – викладач кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету; e-mail: prok.nata@ukr.net, м. Умань, Україна

Анотація. Метою роботи є узагальнення й систематизація досліджень українськими авторами літературної й картографічної діяльності Гійома Ле Вассера де Боплана в контексті поширення знань про Україну в Західній Європі. Початок систематичного згадування постаті Г. Ле Вассера де Боплана відноситься до кінця XIX – початку XX сторіччя. З кінця XX ст. розпочалися систематичні дослідження літературної й картографічної спадщини Г. Ле Вассера українськими географами. Виділено три етапи розвитку української бопланіани.

Ключові слова: Гійом Ле Вассер де Боплан, Україна, карта, спадщина.

Abstract. The goal of the work is to generalize and systematize researches of the literature and cartographical activity of Guillaume Le Vasseur de Beauplan in the context of sharing knowledge about Ukraine in the West Europe by Ukrainian authors. The systemic reminding the person of G. Le Vasseur takes its origin in the end of the XIX – beginning of the XX-th century. Systemic researches the literature and cartographical heritage of G. Le Vasseur by Ukrainian geographers began from the end of the XX-th century. Three stages of development of the Ukrainian Beauplaniana are separated.

Key words: Guillaume Le Vasseur de Beauplan, Ukraine, map, heritage.

Постать Гійома Ле Вассера де Боплана (ймовірно 1600 – 1675), сама по собі неординарна з погляду розвитку геодезії та картографії, посідає особливе місце в історії географічних досліджень, картографічного опису й загалом поширення знань про Україну. Саме його карти частини території сучасної Української держави вважалися найточнішими впродовж понад ста років після їх створення, а праця Боплана «Опис України... від меж Московії до границь Трансильванії» стала однією з перших, відомих в усій Європі, де наша країна називається «Україна».

Перш ніж аналізувати праці українських авторів, що містять відомості про Г. Ле Вассера де Боплана і його діяльність, варто звернути увагу на коректність написання українською мовою його імені та прізвищ. В українській літературі традиційно прийнятою й, по суті, узаконеною (з огляду на згадку в «Енциклопедії історії України» [6]) є транскрипція «Гійом Левассер де Боплан» – так, ніби «Левассер» є другим ім'ям Гійома Боплана. Натомість, в оригіналі (французькою) пишеться: «Guillaume Le Vasseur de Beauplan» (зокрема, в оттавському виданні 1990 р. [19]). Як зазначається у згаданому виданні, саме Ле Вассер є спадковим прізвищем картографа, а Боплан («sieur de Beauplan») – його друге прізвище, яким він почав користуватися в дорослому віці невідомо з якої саме причини [19, р. 2].

Увага українських дослідників до постаті й картографічної та літературної діяльності Г. Ле Вассера стала проявлятися з кінця XIX – початку XX ст., що було пов'язано з піднесенням шевченківської хвилі національного відродження. Серед перших українців, хто звернув увагу на значення для України різнобічної діяльності Боплана, був відомий історик В. Б. Антонович [1]. Іншим вітчизняним автором, що виявив інтерес до постаті непересічного француза, був В. Г. Ляскоронський, який у 1901 р. здійснив переклад його «Опису...» російською (про українську в той час не могло бути мови) із власною передмовою. Характерно також, що всюди вживаний у Г. Ле Вассера топонім «Україна» В. Г. Ляскоронський перекладав «Южная Русь», що, на нашу думку, могло бути викликане міркуваннями цензури [15].

У контексті привернення пам'яті до української давнини на сторінках журналу «Стара Україна», який видавався на Галичині в 1924-25 рр., про діяльність на українських теренах Г. Ле Вассера писав Б. Барвінський [5]. В Україні наприкінці доби «українізації» картографічна спадщина Боплана була об'єктом дослідження В. Кордта [13]. «Бопланівську» тематику порушував і український автор, який жив і працював переважно у Франції, І. Борщак [18], проте, згаданий автор не був науковцем, і його повідомлення про постать Г.

Ле Вассера варті критичного сприйняття [16]. Зокрема, навряд чи достовірною є «встановлена» І. Боршаком дата смерті Боплана (6 грудня 1673 р.), яка згодом увійшла до достатньо авторитетних джерел (енциклопедій та ін.), адже, за наявними даними; Г. де Вассер не міг піти з життя раніше 1675 р. (1 січня 1675 р. датований лист Боплана до Ж.-Б. Кольбера [19]).

Після розгрому «розстріляного Відродження» та приєднання західних земель України до УРСР в умовах потужного зросійщення України дослідження спадщини Г. де Боплана бути відсунуті на маргінеси й значною мірою становили небажану тематику. Як поодинокі винятки, можна згадати публікації М. С. Думки та українського перекладу фрагменту самого головного твору Г. Ле Вассера в журналі «Жовтень» (згодом – «Дзвін») [7; 11]. Лише за доби новітнього національного відродження наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. знову зріс інтерес до інженерно-картографічної та літературної діяльності Г. Ле Вассера. Зокрема, 1988 р. вийшла праця М. Ф. Котляра оглядового характеру [14]. Переклад українською мовою «Опису...» був заново опублікований у 1990 р. [8], а вже за часів Незалежності видано збірник наукових праць «Боплан і Україна» [9]. На межі XX – XXI ст. оприлюднено статтю М. Вавричин та О. Голька, якф, зокрема, зробили деякі важливі уточнення, зокрема щодо часу смерті Г. Ле Вассера [10].

Найвагоміші біографічні дослідження, присвячені Г. Ле Вассерові, та аналіз його різнобічної спадщини в Україні були проведені вже в XXI сторіччі. Зокрема, необхідно відзначити ґрунтовну монографію Р. І. Сосси [17], який найбільшу увагу сконцентрував на технічних характеристиках і географічному змісті картографічного матеріалу, розробленого видатним французьким інженером. Вищевказаний автор детально висвітлює не лише зміст, а й послідовність дій Г. Боплана з картографування українських земель (зокрема, він окремо характеризує генеральну та спеціальну карти), а також оформлення зазначених картографічних творів, згадуючи в цьому контексті ім'я голландського картографа В. Гондія. Загалом, Р. І. Сосса розглядає картографічну спадщину Г. Ле Вассера в загальному історичному контексті розвитку картографування території України.

Серед сучасних українських географів найбільшу увагу картографічній спадщині Г. Ле Вассера приділяє А. Л. Байцар у працях «Україна на картах Гійома Боплана (XVII ст.)» [2], «Україна та українці на європейських етнографічних картах» [3], «Географія та картографія українських історико-географічних земель» [4]. Вищезгаданий дослідник особливо наголошує на значенні творів

Боплана для пізнання України на Заході, зокрема звертає увагу на вживання ним назви «Україна». А. Л. Байцар акцентує, що «карти України Г. Боплана – це перші твори західноєвропейської картографії, присвячені спеціально Україні; на них назву «Україна» вперше вжито для всієї української території “від Московії до Трансільванії”» [2]. З цього також випливає чітке розрізнення в Західній Європі XVII ст. України (Русі) та Московії, до якої Україна тоді не мала практично жодного відношення.

Подібно до Р. І. Сосси, А. Л. Байцар докладно наводить хронологію створення та основні технічні й змістовно-географічні характеристики генеральної та спеціальної карт України Г. Ле Вассера. Так само зазначений автор наголошує на ролі, яку ці карти відіграли в поширенні географічних знань і просторових уявлень про Україну в Західній Європі. Окрему увагу А. Л. Байцар приділяє оформленню Г. Ле Вассером картушів карт [3]. У своїй праці 2023 р. вищевказаний дослідник згадує карти Боплана в контексті джерела для картографування території Волині Н. Сансоном [4, с. 214].

Заслугове на увагу праця сучасного українського історика-краєзнавця М. П. Жуковського, присвячена картографуванню Г. Ле Вассером території Запорожжя (Великого Лугу та Січі) [12].

Вищевикладене дає змогу виділити три етапи в розвитку української бопланіани: 1) початковий (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.), характеризований появою загальних праць, що окреслювали картографічну й літературну діяльність Г. Ле Вассера в пізнанні України як просторового феномену й країни, заселеної українським народом; 2) публіцистичний (кінець XX ст.), якому було найбільш притаманне поширення інформації про життя й діяльність Г. Боплана, що стосується досліджень України; 3) комплексний академічний (перша чверть XXI ст.), головною рисою якого є глибокі дослідження життєпису, карт і «Опису...» Г. Ле Вассера з чітким окресленням ролі й місця зазначених праць у географічному пізнанні України європейцями та розвитку картографування території нашої держави.

Використані джерела: 1. Антонович В. Б. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. К., 1896. 202 с. 2. Байцар А. Л. Україна на картах Гійома Боплана (XVII ст.)

[[<https://web.archive.org/web/20190306044132/https://baitsar.blogspot.com/2017/01/xvii-c.html> Архівовано 6 березня 2019 у Wayback Machine.]. 3. Байцар А. Л. Україна та українці на європейських етнографічних картах: Монографія. Львів: ЗУКЦ, 2022. 328 с. 4. Байцар А. Л. Географія та картографія українських історико-географічних земель (XII ст. – поч. XX ст.): Монографія. Львів – Винники, 2023. 295 с. 5. Барвінський Б. «Україна» Боплана. *Стара Україна*, №1. 1924. С. 14. 6. Боплан (Beauplan) Гійом-Левассер де [Електронний

ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2003. 688 с. **7.**Боплан Гійом Левассер де. Опис України. *Жовтень*, №4. 1981. **8.**Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн: пер. з фр. / Г. Л. Боплан; АН УРСР, Археогр. коміс., Ін-т історії, Ін-т сусп. наук, Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту. К.: Наукова думка, 1990. 254 с. **9.**Боплан і Україна. Зб. наук. праць. Львів, 1998. 352 с. **10.**Вавричин М., Голько О. Показчик назв об'єктів, відображених на Спеціальній карті України Г. Боплана 1650 р. *Картографія та історія України. Збірник наукових праць* / Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Брандонський університет Манітоба, Канада. Львів-Київ-Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2000. С. 258–330. **11.**Думка М.С. «Опис України» Боплана. *Жовтень*, №1. 1972. **12.**Жуковський М.П. Карта Г.Л. де Боплана «Запорожжя»: Наукове видання. К.: Педагогічна думка, 2020. 96 с. **13.**Кордт В. Матеріали до історії картографії України, ч. 1. К., 1931. 248 с. **14.**Котляр М.Ф. Гійом Левассер де Боплан і його «Опис України». *Архіви України*, №2. 1988. **15.**Ляскоронский В. Г. Л. де Боплан и его историко-географические труды относительно южной России. К., 1901. 302 с. **16.**Скрипник О. Ілько Борщак. На вістрі радянської спецпропаганди у Франції. *Українська літературна газета*, №5 (373). Травень 2025. С. 46–47. **17.**Сосса Р. І. Історія картографування території України. К., 2007. 338 с. **18.**Borschak E. L'Ukraine dans la littérature de l'Europe Occidentale. Paris, 1935. 152 p. **19.**La description d'Ukraine de Guillaume Le Vasseur de Beauplan. Édition annotée par Dennis F. Essar et Andrew B. Pernal. Ottawa, 1990. 183 p.

УДК: 912:94(477«6»

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ТЛО КАРТОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГІЙОМА ЛЕ ВАССЕРА ДЕ БОПЛАНА

Юрій Кисельов – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету, e-mail: kyseljov@ukr.net, м. Умань, Україна

Роман Рудий – доктор технічних наук, професор, професор кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету, e-mail: pavlinarepeta@ukr.net, м. Умань, Україна

Михайло Шемякін – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету, e-mail: misha.uman@gmail.com, м. Умань, Україна

Анотація. Постать Гійома Ле Вассера де Боплана поки що недостатньо вивчено в Україні. Г. де Боплан перебував на службі Речі Посполитій під час її найбільшої експансії на українські терени. Генеральна карта України Г. де Боплана відображає

практично всю територію сучасної Української держави. Карта засвідчує, що за часів Г. де Боплана Дніпро виступав не межею, але чинником єднання українських земель.
Ключові слова: Гійом Ле Вассер де Боплан, Річ Посполита, українські землі, Дніпро, карта.

Abstract. The person of Guillaume Le Vasseur de Beauplan is studied in Ukraine not enough for this time. G. de Beauplan stood in service to Rzecz Pospolita during its maximal expansion on Ukrainian terrains. The General map of Ukraine created by G. de Beauplan represents practically all the territory of the modern Ukrainian state. The map indicates that in the times of G. de Beauplan the Dnipro River was no boundary but a factor of uniting Ukrainian lands.

Keywords: Guillaume Le Vasser de Beauplan, Polish-Lithuanian Commonwealth, Ukrainian lands, Dnieper, map.

Гійом Ле Вассер де Боплан (орієнтовно 1600 – 1675) – французький інженер-геодезист і фортифікатор, який близько 20 років перебував на службі Речі Посполитій, ведучи проєктувальні роботи зі спорудження Кодацької фортеці й виконуючи детальне топографічне знімання українських земель, розташованих у той час у межах польських володінь.

Постать Г. Ле Вассера де Боплана до цього часу в Україні досліджено недостатньо, про що свідчать неправильне (невідповідне французькому оригіналові), але традиційно усталене, навіть в офіційному джерелі [2], написання його родового прізвища та відсутність однастайності у визначенні часу його смерті.

Близьке до сучасності франкомовне джерело досить чітко вказує, що родовим прізвищем картографа, яке мав його батько, було – Ле Вассер [6], саме з роздільним написанням артикля та іменника. Прізвище Боплан він отримав уже в дорослому віці, перебуваючи на польській службі. Щодо часу смерті, то у вітчизняній літературі згадується дата 6 грудня 1673 року [2], хоча вона спростовується в наведеному вище джерелі [6]. В ньому міститься згадка про лист Г. де Боплана Ж.-Б. Кольберові, датований 1 січня 1675 р. Отже, залишити цей світ французький інженер міг не раніше 1675 р., хоча міг і пізніше, про що достеменні дані нам не відомі.

Доба, в яку Г. Ле Вассер де Боплан працював на території України, була часом перебування більшої частини українських земель у складі Речі Посполитої, й притому – після проголошення Берестейської церковної унії. Це безпосередньо визначало становище українського народу, рівень його прав і свобод. На відміну від великих князів литовських, за правління яких існувала фактична суб'єктність українців у багатонаціональній і поліконфесійній державі, польські магнати всіяко пригноблювали українське населення, і їхній гніт мав як соціально-економічний, так і національний та релігійний характер.

До складу Речі Посполитої за часів служби цій державі Г. де Боплана входила більша частина території сучасної України (рис. 1). Тобто, під владою Польщі перебували майже всі українські терени поза степовою фізико-географічною зоною, освоєння якої осілим населенням тоді лише розпочиналося. Різке погіршення становища українців, порівняно з добою Великого князівства Литовського, викликало стрімке зростання чисельності запорозького козацтва.

З географічного погляду вагоме значення має територіальна композиція українських земель, що за часів діяльності в Україні Г. де Боплана належали Речі Посполитій. Важливо відзначити, що до складу останньої за тієї доби входила не лише Правобережна, а й значна частина Лівобережної України, зокрема Полтавщина, частини територій теперішніх Сумської та Чернігівської областей [1]. Зазначені території Річ Посполита успадкувала від Великого князівства Литовського, що свідчить про значну давність залучення України до європейського культурного кола. Розташування литовсько-руських (а ще раніше – киеворуських) земель обабіч Дніпра, на нашу думку, вказує на споконвічно об'єднуюче значення цієї великої ріки щодо українського етнопростору. Зазначений факт має виразне геософічне значення, оскільки в українському контексті заперечує безваріантність – у світовому вимірі – ролі великих річок як природних меж.

Про осьову, а не периферійну, роль Дніпра в житті українського народу свідчить і феномен запорозького козацтва, що, починаючи з кінця XV ст., поступово поширилося на значні території в пониззях дніпровського й суміжних із ним річкових басейнів. Фактичною козацькою столицею в XVI ст. стала Січ, вперше споруджена за гетьманування князя Дмитра Вишневецького-«Байди» на о. Хортиця. Навіть зміст діяльності Г. де Боплана як інженера-фортифікатора тісно пов'язаний зі сполучною, а не межевою, роллю Дніпра – будівництвом ним Кодацької фортеці мало слугувати обороні володінь польських магнатів під час козацьких повстань, адже у другій чверті XVII ст. дії козаків дедалі виразніше стали набувати антипольського характеру, а маршрут від Січі до Кодака пролягав майже субмеридіонально вздовж Дніпра.

По суті, до володінь Речі Посполитої за часів Г. де Боплана практично повністю належали лісова («лісо-пасовищна», за Г. І. Денисимом [4]) й лісостепова («лісопольова», за цим же автором) природні смуги України. Формально до них належали й запорозькі вольності, що й знайшло відображення на Боплановій «Генеральній карті» (див. рис. 1), створеній з орієнтацією на південь, виданій у 1648 р. та перевиданій 1660 р. [3].

Варто зауважити, що на зазначеній карті представлено територію, дуже подібну до України в її сучасних міжнародно визнаних кордонах. Слід врахувати, що Г. де Боплан, крім власне східних володінь Речі Посполитої, зобразив і суміжні простори, що входили в той час до складу інших держав (Османської імперії, московської держави).

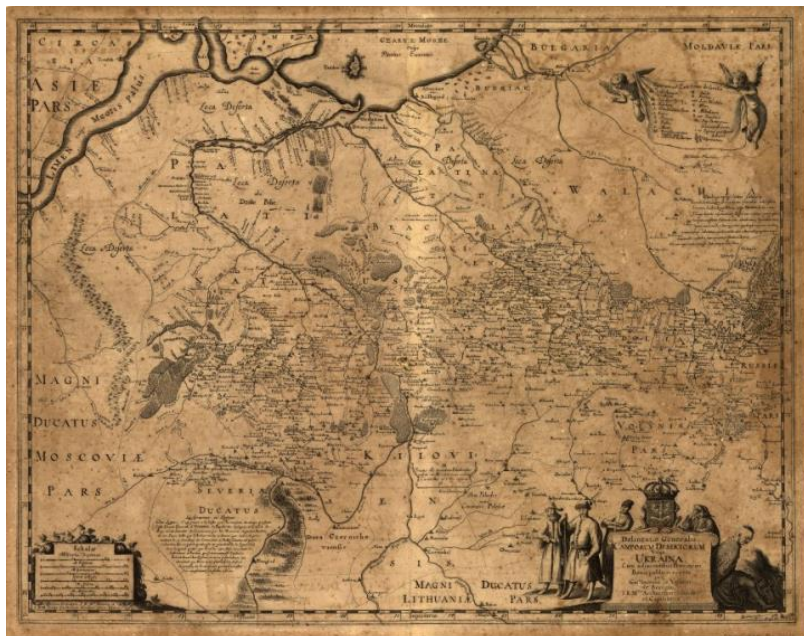

Рис. 1. Загальна карта України Гійома Ле Вассера де Боплана [5]

Аналіз карти Боплана підтверджує, що, станом на 1648 р. (саме переддень української національно-визвольної революції під проводом Зіновія-Богдана Хмельницького) до Речі Посполитої належала основна частина українських земель. Можна лише припускати, якою могла би бути доля Причорноморського Степу (до певного часу контрольованого татарами) та України загалом, якби не московська експансія на її терени.

Таким чином, становище українських земель за доби Г. де Боплана (й водночас напередодні Хмельниччини) можна схарактеризувати з двох основних позицій: 1) посилення соціального, національного й релігійного гніту українців із боку польських феодалів, що активізувало національно-визвольні рухи; 2) перебування під контролем Речі Посполитої більшої частини українських земель, що –

за умови відновлення національно-культурних прав українців – могло би перетворити польську державу на федерацію народів Балто-Чорномор'я.

Використані джерела: 1.Атлас Речі Посполитої XVI-XVII століть на землі руські [Електронний ресурс] // <https://freemap.com.ua/karty-ukrainy/atlas-rechi-prospolitoj-xvi-xvii-vekov-na-zemli-russkie/> 2.Боплан (Beauplan) Гійом-Левассер де [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2003. 688 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Boplan> (останній перегляд: 04.05.2026). 3.Вавричин М. Комплекс карт України Г. Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи. *Картографія та історія України: Зб. наук. праць*. Львів; Київ; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2000. С. 20. 4.Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія. Вінниця: Арбат, 1998. 292 с. 5.Загальна карта України Гійома де Боплана 1648 року // https://likbez.org.ua/boplan_1648.html. 6. La description d'Ukraine de Guillaume Le Vasseur de Beauplan. Édition annotée par Dennis F. Essar et Andrew B. Pernal. Ottawa; Paris ; Londres : Les presses de l'Université d'Ottawa, 1990. 183 p.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
XVI–XVIII СТ.:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ТА
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС**

**ESTIMATING POPULATION DENSITY OF 17TH CENTURY
UKRAINE USING BEAUPLAN'S MAPS**

Mark Polczynski – PhD (Engineering), Associate Professor (Retired), Marquette University, email: mark.polczynski@marquette.edu, Milwaukee, Wisconsin, United States of America

Michael Polczynski – PhD (History), Assistant Teaching Professor, Georgetown University, email: michael.polczynski@georgetown.edu, Washington D.C., United States of America

Анотація. Хороплетна карта є різновидом тематичної карти, яка використовується для відображення структурних характеристик розподілу певного географічного атрибуту, що не є очевидними у даних, поданих у табличній формі. Хороплетні карти, побудовані шляхом поділу території на регулярну сітку, де кожна її комірка зафарбована інтуїтивно зрозумілим чином, наприклад, від синього для ділянок із найнижчими значеннями атрибуту до червоного для ділянок із найвищими значеннями, можуть називатися «тепловими картами». Автори створили застосунок Microsoft Excel VBA, який перетворює інформацію, що міститься у робочому аркуші та отримана з ознак, відображених на картах, у теплову карту, а потім конвертує її у файл формату .kmz, придатний для відображення у картографічних системах, таких як Google Earth. Метою представленої роботи було створення такої візуалізації на основі карт Боуплана для оцінки густоти населення в регіоні, охопленому картами Боуплана.

Ключові слова. Боуплан, Україна, хороплетна карта, теплова карта, густина населення.

Abstract. A choropleth map is a form of thematic map used to portray the structural characteristics of a particular geographical attribute distribution not apparent in data presented in tabular form. Choropleth maps prepared by segmenting a region into a regular grid with each grid section shaded in an intuitive manner such as blue for sections with the lowest attribute values to red for sections with highest values can be termed “heat maps”. The authors have created a Microsoft Excel VBA application that converts information contained in a worksheet derived from features portrayed on maps into a heat map and then converts the heat map into a .kmz format file suitable for display using mapping systems such as Google Earth. The purpose of the work reported here was to create one such representation using the maps of Beauplan to estimate population density in the region covered by Beauplan's maps.

Key words. Beauplan, Ukraine, choropleth map, heat map, population density.

A choropleth map is a form of thematic map used to portray the structural characteristics of a particular geographical attribute distribution not apparent in data presented in tabular form. Choropleth maps prepared

by segmenting a region into a regular grid with each grid section shaded in an intuitive manner such as blue for sections with the lowest attribute values to red for sections with highest values can be termed *heat maps*. The purpose of the work reported here is to create one such representation using the maps of Beauplan to estimate population density in the region covered by Beauplan's maps.

For this work, the population density heat map was produced by: 1) generating a map grid covering the region of interest; 2) finding the distance from the center of each grid to each feature of interest (here, habitations); 3) calculating the grid density of each map grid based on the distance from the grid center to the feature and a feature scaling factor. The equation for performing this calculation is as follows:

$$g_i = \sum_{j=1}^N p_j e^{-(d_{ij}^2/r^2)}$$

g_i : grid density of map grid i – here, population density of grid i .

p_j : feature scale factor – here, estimated population size of associated habitation.

d_{ij} : distance from the center of grid i to feature j .

r : grid range.

i : grid index.

j : feature index.

N : number of features.

The features used to create the population density estimate for 17th century Ukraine are derived from selected maps produced by Beauplan. These maps show symbols for habitations that can be used to estimate population size of the habitations. The estimated population size for feature j appears as the p_j component of the grid density equation.

The d_{ij} component of the grid density equation causes the contribution of feature j to decrease exponentially with increasing distance between the grid center point and the feature. The r grid range component in the equation controls the rate of the exponential decline. A low value of range means that only the features nearest the grid center point contribute significantly to the grid density – a high value means that features far from the grid center impact grid density.

The sources providing location and population size estimates for this project are the nine Beauplan's maps of Ukraine shown in Table 1. Images of these maps can be accessed through the authors' *Beauplan's Maps of Ukraine* repository [1] at the links provided. A total of 2531 unique habitations were identified on these maps.

Table 1. Beauplan maps used to create the population density heat map

Beauplan's Maps of Ukraine Links	Map Name
https://doi.org/10.7910/DXN/BJGFXH	Delineatio Generalis Camporum Desertorum vulgo Ucrainian Cum adjacentibus Provinciis
https://doi.org/10.7910/DXN/JGTXF7	Delineatio specialis et accurata Ucrainae - Dzikie Pole - Panel 1
https://doi.org/10.7910/DXN/KD06LC	Delineatio specialis et accurata Ucrainae - Czerkasy Kaniow - Panel 2
https://doi.org/10.7910/DXN/072A4T	Delineatio specialis et accurata Ucrainae - Kamieniec Podolski - Panel 3
https://doi.org/10.7910/DXN/TWBAJV	Delineatio specialis et accurata Ucrainae - Halicz - Panel 4
https://doi.org/10.7910/DXN/DWDA5L	Delineatio specialis et accurata Ucrainae - Putywl Baturyn Lochwica - Panel 5
https://doi.org/10.7910/DXN/ZNETWG	Delineatio specialis et accurata Ucrainae - Kijow - Panel 6
https://doi.org/10.7910/DXN/BDNQJ	Delineatio specialis et accurata Ucrainae - Zytomierz Berdyczow - Panel 7
https://doi.org/10.7910/DXN/P5Z5MY	Delineatio specialis et accurata Ucrainae - Lwow Luck Tarnopol - Panel 8

Using symbol keys provided on the maps, each habitation was associated with one of ten habitation types which were assigned the feature scale factor weight p_j shown in Table 2. The weight values associated with each habitation type were arbitrarily assigned by these authors. The *Count* column shows how many of each habitation type were found on the nine Beauplan maps used for this study.

Table 2. Feature scale factors for the habitation types found on Beauplan's maps

Habitation symbol	Weight	Count
christian urban center	5	47
christian city	4	212
tatar city	4	7
christian monastery	1	5
christian village	1	1800
tatar village	1	23
christian colony	1	183
christian stockade	3	16
christian fort	4	60
christian fortress	5	178

Data on habitation location and scale factor weight used to generate heat maps were extracted from the authors' *Gazetteer of Beauplan's Ukraine* repository [2]. This data was processed by our *Heat-Map-GIS.xlsx* Microsoft Excel VBA app [3]. This app generates a .kml format map that can be displayed by apps such as GoogleEarth. Figure 1 shows one such population density heat map.

Note that Figure 1 displays map grids colored to indicate population density of the grid, but the .kml format map produced by the *Heat-Map-GIS.xlsx* app includes a *Features* layer that shows the individual *N* features used to generate the map. Figure 2 zooms in on a section of the heat map with high population density, and Figure 3 shows the associated section of the Beauplan map covering this region. Examining these figures reveals

that the source of the high population density estimate for this region is the concentration of fortifications in this region.

Of course, numerous factors can compromise the validity of the approach to estimating population density pursued in this work, but this approach can provide a qualitative baseline for addressing various research questions. See our video [4] providing an expanded description of this project along with some practical applications of our population density heat maps.

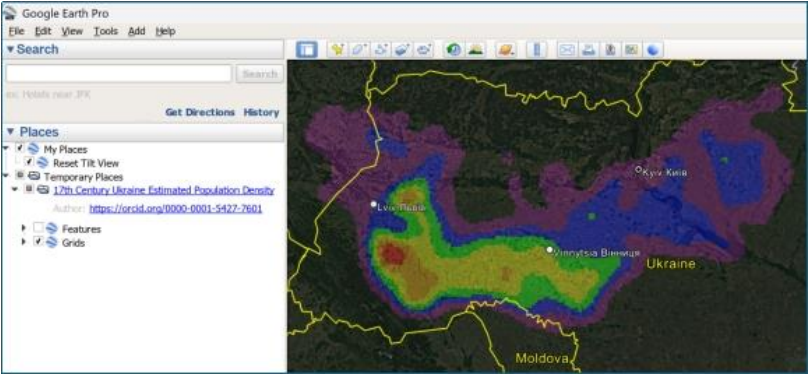

Fig. 1. Population density estimate for 17th century Ukraine derived from Beauplans maps.

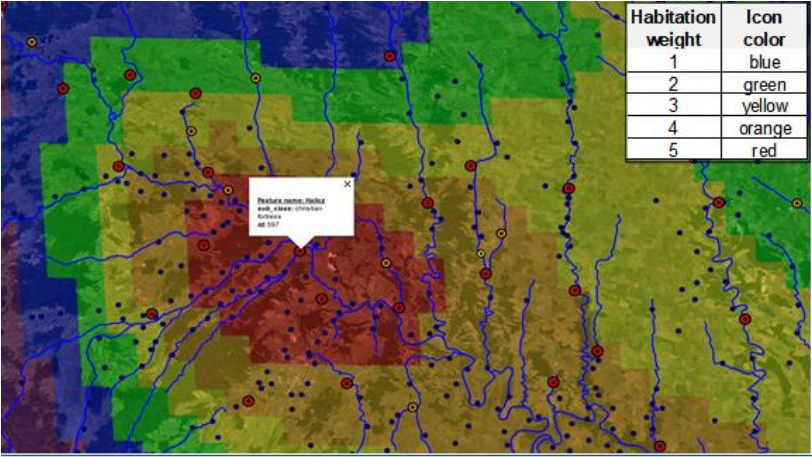

Fig. 2. High population density region centered on Halicz with Beauplan map features.

Fig.3. Section of Beuplan map corresponding to the high population density region of Figure 2.

References: 1.Polczynski M.H. Polczynski M.J. 2025. Beuplan's Maps of Ukraine. URL: <https://dataverse.harvard.edu/dataverse/BU-BMU/> 2.Polczynski M.H. Polczynski M.J. 2025. Gazetteer of Beuplan's Ukraine. URL: <https://dataverse.harvard.edu/dataverse/BU-GBU/> 3.Polczynski, Mark. 2025. "How To Use the Heat Map GIS Excel VBA App". YouTube video, 12:22. Posted October 10, 2025. <https://youtu.be/EPeThlxAtO0/> 4.Polczynski, Mark. 2025. "Using Beuplan's Maps to Estimate Population Density of 17th Century Ukraine". YouTube video, 13:32. Posted October 13, 2025. <https://youtu.be/Bd6tjjRQgqI/>

УДК:94(477) «15/17»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРІЇ РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Яна Залізняк – доктор філософії за спеціальністю 103 Науки про Землю, викладач кафедри екології Уманського національного університету e-mail: yana.bezussyak@gmail.com м. Умань, Україна

Анотація. У роботі розглядаються теоретико-методологічні підходи до вивчення історії ранньомодерного часу (XVI–XVIII ст.) крізь призму джерелознавчого та історіографічного аналізу. Виявлено основні історіографічні тенденції, що впливають на сучасне трактування ранньомодерної доби, а також визначено методологічні проблеми, пов'язані з аналізом джерел. Показано, що синтез джерелознавчих методів і сучасних

теоретичних підходів відкриває нові перспективи для вивчення соціальних, політичних та культурних процесів XVI–XVIII ст.

Ключові слова: ранньомодерний час, джерелознавство, історіографія, методологія, історичний процес, інтерпретація джерел.

Abstract. The paper examines theoretical and methodological approaches to the study of early modern history (16th–18th centuries) through the lens of source studies and historiographical analysis. The main historiographical trends that shape the contemporary interpretation of the early modern era are identified, along with the methodological challenges associated with the analysis of sources. It is demonstrated that the synthesis of source-critical methods and modern theoretical approaches opens new perspectives for the study of the social, political, and cultural transformations of the 16th–18th centuries.

Keywords: early modern period, source studies, historiography, methodology, historical process, source interpretation

Дослідження історії ранньомодерного періоду (XVI–XVIII ст.) займає вагоме місце в сучасній історичній науці, так як ця доба визначила головні напрями соціальних, політичних і культурних змін у Європі та на українських землях. Теоретико-методологічні основи її вивчення залишаються предметом активних наукових дискусій, оскільки вони безпосередньо впливають на способи інтерпретації історичних процесів. Значний інтерес викликає джерельна база, що охоплює офіційні акти, наративні тексти та приватні матеріали, завдяки чому стає можливою комплексна реконструкція подій і явищ. Водночас робота з джерелами супроводжується низкою методологічних труднощів, пов'язаних із їхньою репрезентативністю, достовірністю та контекстуальними особливостями [1].

Історіографічний дискурс демонструє широкий спектр підходів до осмислення ранньомодерної доби — від традиційних наративних моделей до сучасних міждисциплінарних концепцій. Поєднання джерелознавчих методів із новітніми теоретичними підходами відкриває нові горизонти для аналізу соціальних структур, політичних інститутів і культурних практик. Такий синтез дозволяє не лише деталізувати окремі аспекти історичного розвитку, а й сформувати більш цілісне бачення доби. Отже, інтеграція джерелознавчого та історіографічного аналізу постає ключем до глибшого розуміння ранньомодерного часу.

Ранньомодерний період (XVI–XVIII ст.) постає як епоха глибоких соціальних, політичних і культурних трансформацій, що визначили подальший поступ Європи та українських земель. Саме тоді відбувається формування нових державних інституцій, зміцнення абсолютистських монархій, поширення ідей Реформації та Контрреформації, становлення національних культур і розширення освітнього простору [4].

Для України цей період характеризується боротьбою за політичну автономію, козацькими війнами, перебуванням у складі різних державних утворень та поступовим формуванням модерної ідентичності. Джерельна база доби відзначається значною різноманітністю: вона включає офіційні акти, літописи, приватне листування й мемуарні свідчення, що дозволяє відтворювати історичні процеси у їхній багатогранності. Водночас опрацювання цих матеріалів вимагає критичного підходу через їхню фрагментарність, суб'єктивність і залежність від конкретного історичного контексту [2]. Проаналізуємо хронологію ключових подій, які відбувалися у ранньомодерні часи [4] (табл. 1).

Таблиця 1. Хронологія ключових подій ранньомодерного часу (XVI–XVIII ст.)

Період	Події та процеси	Значення
XVI ст.	- Реформація та Контрреформація в Європі - Люблінська унія (1569) – об'єднання Польщі та Литви у Річ Посполиту - Поширення книгодрукування та гуманістичних ідей	Формування нових релігійних і культурних орієнтирів; інтеграція українських земель до Речі Посполитої; зростання ролі освіти
XVII ст. (перша половина)	- Тридцятирічна війна (1618–1648) - Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького (1648–1657) - Переяславська угода (1654)	Релігійні та політичні конфлікти в Європі; формування козацької державності; зміна геополітичного статусу України
XVII ст. (друга половина)	- Руїна в Україні (1657–1687) - Андрусівське перемир'я (1667) - Зміцнення абсолютизму у Франції (Людовік XIV)	Політична нестабільність українських земель; поділ територій між Річчю Посполитою та Московією; утвердження нових моделей державності в Європі
XVIII ст. (перша половина)	- Північна війна (1700–1721) - Полтавська битва (1709) - Реформи Петра I у Росії - Занепад автономії Гетьманщини	Зміна балансу сил у Східній Європі; посилення впливу Російської імперії; трансформація політичних інститутів України
XVIII ст. (друга половина)	- Просвітництво в Європі - Реформи Марії-Терезії та Йосифа II в Австрії - Поділи Речі Посполитої (1772, 1793, 1795)	Поширення ідей раціоналізму та прав людини; модернізація державних систем; втрата української автономії; новий

	• Остаточна ліквідація Запорізької Січі (1775)	етап інтеграції українських земель у складі імперій
--	--	---

Ранньомодерний період (XVI–XVIII ст.) постає як етап суттєвих соціальних, політичних і культурних трансформацій, які визначили подальший розвиток Європи та українських земель. У цей час відбувається поступове руйнування феодальних відносин, формування нових суспільних прошарків і зростання ролі міського населення. Для України особливого значення набуло утвердження козацтва як окремого стану, що поєднував військові, політичні та культурні функції й став одним із провідних чинників у боротьбі за автономію.

Політичні процеси цього періоду характеризуються утвердженням абсолютистських монархій у Європі та посиленням централізованих держав. Українські землі перебували у складі кількох державних утворень — Речі Посполитої, Московії та Османської імперії, що зумовило складну геополітичну ситуацію. Визвольна війна середини XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького та укладені після неї угоди, зокрема Переяславська, стали переломними подіями, які змінили політичний статус України та її місце у міжнародних відносинах.

Важливе місце у ранньомодерний час посідали релігійно-культурні зміни. Європейські процеси Реформації та Контрреформації суттєво вплинули на духовну сферу, освіту й культурний розвиток, а на українських землях вони стимулювали діяльність братських шкіл, поширення книгодрукування, розвиток полемічної літератури та заснування нових освітніх осередків, серед яких особливу роль відігравали Острозька академія та Києво-Могилянська колегія. Саме ці зрушення створили підґрунтя для формування національної культури та становлення модерної ідентичності.

Джерельна основа ранньомодерної доби вирізняється значною багатогранністю: до неї належать офіційні акти, літописи, дипломатичні документи, приватне листування та мемуарні свідчення. Такий масив матеріалів дає змогу історикам відтворювати складну й багатомірну картину подій, однак робота з ним ускладнюється через фрагментарність, суб'єктивність і залежність від конкретних політичних чи релігійних обставин.

Історіографічний дискурс демонструє різноманіття підходів до вивчення ранньомодерної доби. Якщо традиційні наративи акцентували головню на політичній історії, то сучасні міждисциплінарні підходи охоплюють також соціальні, культурні та ментальні виміри. Поєднання джерелознавчого аналізу з новітніми теоретичними концепціями відкриває ширші можливості для

дослідження суспільних структур, політичних інститутів і культурних практик.

Таким чином, ранньомодерна доба постає як один із ключових етапів у процесі формування модерної Європи та України [3]. Саме в цей час закладаються основи нових соціальних структур, політичних інститутів і культурних практик, які визначили подальший напрям розвитку суспільства. Дослідження цього періоду вимагає поєднання джерелознавчого аналізу з історіографічними підходами, адже лише інтеграція цих методів дає змогу не обмежуватися описом окремих подій чи явищ, а простежити їх у ширшому контексті. Такий підхід дозволяє відтворити багатовимірність доби, виявити взаємозв'язки між соціальними, політичними та культурними процесами й сформувати цілісне бачення історичного розвитку. У результаті ранньомодерний період постає не лише як відрізок часу, а як складна система трансформацій, що визначила подальшу траєкторію європейської та української історії.

Використані джерела: 1.Павленко Ю. В., Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. Цивілізаційна історія України // Український історичний журнал. Київ, 2005. № 6. С. 214–218. 2.Павленко Ю. Теоретико-методологічні засади дослідження етногенезу східнослов'янських народів у цивілізаційному контексті // Ruthenica. Київ, 2002. Вип. 1. С. 9–24. 3.Єкельчик С. Історія України. Становлення модерної нації. Київ: Laurus, 2011. 368 с. 4.Марочій П.-Р. Україна: Історія її земель та народів. Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, 2012. 794 с.

УДК 528:94:37

«АТЛАС УЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ» – ІСТОРИЧНА КАРТОГРАФІЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Дмитро Ісаєв – завідувач редакції історичних карт і атласів, планів міст ДНВП «Картографія»; e-mail: d.v.isaiev@gmail.com м. Київ, Україна

Вікторія Лепетюк – кандидат географічних наук, начальниця відділу маркетингу ДНВП «Картографія»; e-mail: vb_leo@ukr.net м. Київ, Україна

Віталій Остроух – кандидат географічних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, e-mail: os-vit@knu.ua м. Київ, Україна

Анотація. Метою статті є презентація та опис основних рис нового твору – «Атласу учителя історії», який підсумовує тридцятирічний досвід історичного картографування в ДНВП «Картографія».

Ключові слова: атлас учителя історії, історичне картографування, навчання історії в школі, історична карта.

Abstract. The purpose of this article is to present and describe the main features of a new work – “Teacher's Atlas of History”, which summarizes thirty years of experience in historical mapping at the State Scientific and Production Enterprise “Kartographia”.

Keywords: teacher's atlas of history, historical mapping, studying history at school, historical map.

Атлас – це додаткове, але незалежне джерело знань, що суттєво допомагає в освітньому процесі. Історичні атласи забезпечують цілісне розуміння певної теми в просторово-часовому контексті, допомагають побачити історію як живу, мінливу картину світу. Вони сприяють розвитку просторового мислення, формують уявлення про події минулого, стимулюють зацікавлення історією. Створення «Атласу учителя історії» в умовах сьогодення набуває особливого значення.

«Атлас учителя історії» ДНВП «Картографія» (рис.1) – універсальний інструмент для вчителя, який урахує сучасні освітні підходи та вимоги державних програм. Він покликаний популяризувати історичні карти та несе в собі новації, адже пропонує розгляд української історії в загальноєвропейському/світовому процесі. Акцентується на висвітленні політичної та воєнної історії, бо на думку упорядників головна мета історичної картографії полягає у вивченні саме політичної історії. Запропонований формат атласу поєднує його основні задачі: педагогічну, самоосвітню і аналітичну.

Відбір тематики карт «Атласу учителя історії» не обмежений шкільною програмою і, певною мірою, суб'єктивний. Але узагальнення досвіду, набутого в шкільній картографії за тридцять років, дозволяє пропонувати теми, знайомство з якими стане в пригоді на уроках.

Важливі, на думку упорядників, теми і регіони показано на окремих картах у більшому масштабі. Карти вирізняються науковим підходом, насиченим змістом і якісною графікою, характерною для німецької картографічної школи. Оформлення та ілюстрації наближують видання до мистецьких альбомів та надають популярного характеру.

Помітне місце в атласі відведено археологічним, історико-економічним, історико-етнографічним картам та картам історії культури. У кожному історичному періоді виокремлено та пріоритетно представлено карти з історії України. Така структура дозволяє проводити паралелі з сюжетами всесвітньої історії. Кожний розділ супроводжується окремою картою світу або континенту, де надається узагальнюючий огляд епохи.

На відміну від шкільних атласів на картах «Атласу учителя історії» не показано сучасний кордон України. Цей прийом використовувався на історичних картах від перших років незалежності, та на сьогодні

постійні користувачі історичних карт, якими є вчителі історії, уже звикли прив'язувати історичну ситуацію до сучасної території України і необхідність у ньому відпала.

Рис. 1. «Атлас учителя історії» ДНВП «Картографія» [1]

Важливий аспект змістовного наповнення атласу – увага до адміністративно-територіального устрою країн. На картах атласу можна простежити територіальні зміни на українських землях від середньовічних князівств до козацьких полків, коронних країв, імперських намісництв та губерній, і обласного устрою XX ст.

Чимало карт в атласі є оригінальними чи такими, тематику яких раніше вважали другорядною. Це здебільшого карти кризових періодів історії. Проте вони цікаві й допомагають багато чого зрозуміти. До прикладу, це карти Давньої Греції в першій половині IV ст. до н. е. і часів занепаду Греції та Македонії напередодні римського завоювання, карта кризи Римської імперії III ст., карта Латинської та Нікейської імперій, карта деградації Османської імперії, карти світової економічної кризи 1930-х років тощо.

На відміну од західноєвропейських атласів у «Атласі учителя історії» відсутні текстова частина і хронологічні таблиці, які в надлишку можна знайти в підручниках і на довідкових ресурсах. Їх компенсують докладні легенди до карт.

Джерелом фактичного матеріалу історичних карт є історична наука. Реалізації проекту зі створення «Атласу учителя історії» передувала тривала підготовча робота. Крім численних картографічних джерел залучалися і літературні. Вивчаючи історичну літературу, картограф трансформує її зміст у графічну форму. Особливу цінність у цьому випадку набувають роботи тих істориків, які приділяють увагу топографії подій. Щодо історії України орієнтиром були праці Михайла Грушевського [2], на період Київської Русі – Літопис Руський [4]. Укладати карти козацької доби допоміг Літопис Самійла Величка і текст «Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)» за авторством В. Смолія та В. Степанкова.

Приміром, за описом В. Смолія та В. Степанкова «Українська національна революція XVII ст.» [3], де детально описано похід польського короля на Лівобережжя в 1663 р., укладено карту на 87 сторінці Атласу (рис. 2).

Україна в 1659–1667 роках

Рис. 2. Фрагмент сторінки «Атласу учителя історії» ДНВП «Картографія» [1]

Передбачається, що на уроках історії вчитель запропонує школярам здійснити зворотний процес – описати історичну подію, скориставшись картою з атласу. У цьому бачиться практична цінність шкільної історичної картографії.

Історичний атлас – це спосіб побачити, як виглядав світ у минулому, краще зрозуміти сучасність і відповідальніше дивитися в майбутнє. Доводиться визнавати, що вік фундаментальних атласів минає. Але їх варто час од часу перевидавати, бодай щоб не втратити традицію і прокладати дороговказ створенню шкільних історичних атласів. «Атлас учителя історії» – це комплексне навчально-методичне видання, що поєднує точність, наочність і дидактичну цінність. Видання має допомогти освітянам в опануванні історичної науки, підсилювати роль вчителя, збагатити уроки та зробити історію більш живою та зрозумілою. Крім навчально-освітньої та пізнавальної функцій, цей атлас має пристойну представницьку функцію, що пов'язана із сприйняттям карт як атрибуту держави.

Використані джерела: 1.Ісаєв Д. Атлас учителя історії. – К.: ДНВП «Картографія», 2024. 216 с. 2.Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1991-1993. – Тт. 1-4. 3.Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). *Україна крізь віки*: у 15 т. – К.: Альтернативи, 1999. – Т.7. 352 с. 4.Літопис Руський, пер. Л. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – 590 с.

УДК 94(477.46)"16":[930.2:912.43](045)

КАРТИ ГІЙОМА ЛЕВАССЕРА ДЕ БОПЛАНА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УМАНЩИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Зінаїда Священко – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики навчання Уманського національного університету; e-mail: szv09@meta.ua. м. Умань, Україна.

Анотація. У статті розглянуто карти Гійома Левассера де Боплана як важливе історичне джерело для вивчення території Уманщини першої половини XVII століття. Проаналізовано географічні, топонімічні та історичні відомості, відображені на його картах. З'ясовано значення картографічної спадщини Боплана для реконструкції історико-географічного розвитку регіону. Підкреслено наукову цінність цих карт у контексті дослідження минулого Правобережної України.

Ключові слова: Г.Лі. де Боплан, Уманщина, карти України, спадщина.

Abstract. The article examines the maps of Guillaume Levasseur de Beauplan as an important historical source for studying the territory of the Uman region of the first half of the 17th century. The geographical, toponymic and historical information reflected on his maps is analyzed. The significance of Beauplan's cartographic heritage for the reconstruction of the

historical and geographical development of the region is clarified. The scientific value of these maps in the context of studying the past of Right-Bank Ukraine is emphasized.

Keywords: G.L. de Beauplan, Uman region, maps of Ukraine, heritage.

Гійом Левассер де Боплан – французький інженер, військовий картограф і географ, який у 1630–1640-х роках перебував на службі Речі Посполитої. Саме в цей період він створив низку карт українських земель, що стали унікальним джерелом для дослідження історичної географії України XVII ст. Його найвідоміші праці – «Генеральна карта України» (1648 р.) та серія регіональних карт, зокрема Поділля й Брацлавщини, на території яких розташовувалася Уманщина. Мета статті – проаналізувати карти Гійома Левассера де Боплана як важливе історико-картографічне джерело для вивчення території Уманщини XVII століття, з'ясувати їх інформативний потенціал щодо адміністративно-територіального устрою, мережі поселень, природно-географічних особливостей та соціально-економічного розвитку регіону.

На картах Боплана відображено густу мережу населених пунктів, річкову систему, шляхи сполучення, фортифікаційні споруди та адміністративні межі. Особливо цінним є позначення міст і містечок, що свідчать про активний розвиток Уманського регіону в середині XVII ст. Так, на картах фіксуються Умань, Бершадь, Ладизжин, Тальне, що дає змогу простежити становлення урбаністичної структури краю. Порівняльний аналіз картографічних матеріалів Боплана із сучасними історичними дослідженнями засвідчує точність його спостережень і високий рівень географічної деталізації.

Спробу дослідити на підставі генеральної та спеціальної карт України, карт Київського та Брацлавського воєводств територію Уманщини зробила відома уманська краєзнавиця, активна діячка пам'яткоохоронного руху другої половини XX ст. О.П. Діденко [1]. Дослідниця розглядає Уманщину в таких межах: Липовець – Жашків – з півночі; головна течія Собу, лівий берег Бугу, Бершадь – Саврань – з заходу; правий берег Гнилого Тікичу, Тікичу й Синюхи – зі сходу; Торговиця – на півдні [2, с. 84].

Проаналізувавши карти Боплана та праці дослідників, які вивчали дані карти [1; 2; 5], можна зробити висновок про населення та заселеність Уманщини того часу.

На картах Боплана зафіксовано період 1631–1647 рр., тобто час його перебування в Україні. Під час роботи з цими матеріалами слід зважати на те, що їх автор – іноземець, який створював свої твори нормандським діалектом старофранцузької мови, для картографічних позначень використовував латину, перебував в Україні у польському

середовищі, звідки здебільшого черпав інформацію, і змушений був долати значні труднощі під час графічного відтворення сполонізованих українських назв.

Ряд позначень, зокрема назви бродів (Омельська стінка, Пробита, Гладенький), як вважає О.П. Діденко, свідчать, що Боплан прислухався до мови місцевих жителів і намагався зберегти її особливості. Але він уникає вживання Щ і погано розрізняє Г, К, Х та Ж, Ч, Ш (Кочубіївка – Косовіомка), кінцівку -івка передає як -ока і т.д. [2, с. 84]. На картах Боплана по західній межі Уманщини добре розроблена гідросітка, зазначено назви: Соб, Кублич, Удич, Буг, Мишарівка, Дохна, Вільшанка, Саврань.

Слід зазначити, що недослідженою Бопланом залишилась територія на південь від умовної Бабані. На його картах відсутні річки Синиця (притока Бугу) й Ятрань (притока Синюхи), в яку насправді впадає Бабань – Ревуха, на це звертає увагу О. Діденко [2, с. 86-87].

Умань показана на північ від лісу Переволока (а пізніших виданнях Переволя і Переваля), ізольовано від річкової системи. Річка Уманка позначена на картах тільки від с. Кочубіївки до Умані. Цю територію перетинають Чорний шлях, що йде повз Торговицю (на картах позначена як руїна), Умань, Івангород, Севастьянівку, Монастирище, Коритню, Бабин. Місцевість на північ від Умані – Калниболота – позначена як лісостеп. Основні лісові масиви показані на південь від р. Кублич до Саврані і Саражинки. [2, с. 87].

Поселення, відображені на картах, поділяються на міста, фортеці, містечка та села. На більш детальній спеціальній карті України в межах Уманщини зафіксовано 8 міст, 21 фортецю, 45 містечок і 37 сіл, хоча цей поділ є досить умовним.

Привертає увагу різна густина заселення східної та західної частин краю, а також відмінності у типах населених пунктів. У західній частині (від Собу до Лохни та Саврані) зазначено 2 міста – Ладизжин і Городок, 12 фортець, 23 містечка та 32 села. Натомість східна частина (басейн Гірського й Гнилого Тікичу та Ятрані) включає 6 міст, 8 фортець, 19 містечок і лише 5 сіл. До міст віднесено Умань, Христинівку, Севастьянівку, Босівку й Івахнову Греблю.

Серед фортець, розташованих переважно в середній течії Гірського Тікичу, зазначено Зюбриху, Бузівку (місто), Соколівку, Зелений Ріг, Вороне, Охматів і Буки (місто). Друга оборонна лінія Липовець – Ладизжин – Бершадь включає дев'ять фортець. На південь висувається Нове Конецполе (Саврань), а на схід – Лисянка [2, с. 87].

Як видно зі спеціальних карт, фортеці зводилися з урахуванням рельєфу місцевості, але більшість із них мають округлі обриси; на

деяких можна розпізнати плани дитинців, які, за спостереженнями В. Ляскоронського, є залишками давніх городищ [3, с. 14]. Це підтверджують дані про Юшківці, засновані на місці стародавніх укріплень.

Івангород на карті позначено лише назвою, без графічного символу, хоча на інших картах видно невеликий план дитинця з позначенням чотирикутного укріплення. В. Ляскоронський припускає, що таким чином позначали фортеці, в яких планувалися реконструкційні роботи; до них належать Монастирище й Соколівка.

Городище у Старих Бабанах добре збереглося, має елементи оборонних споруд – сходинки для стрільців і барбет для гармат – і за своїми характеристиками ближче до міста-фортеці, ніж до містечка. Ймовірно, воно було відновлене у XVIII ст. під час спорудження східніше від нього Української лінії. Рештки значної фортеці збереглися і в Мошурові, який на картах позначено як містечко.

За даними Є. Сіцінського, на Поділлі відомо 272 городища [4, с. 65], що свідчить: у XVII ст. майже кожен населений пункт мав укріплення.

Водночас, зазначає О. Діденко, на жодній з карт Боплана не позначено Чорну Кам'янку, відому з XVII ст. і згадувану в тогочасних судових справах. У цьому селі на вигині Гірського Тікичу збереглося кругле городище [2, с. 88].

Ланцюг малих городищ уздовж Гірського Тікичу залишився поза увагою Боплана, що може свідчити про їхнє давнє походження. На його картах також відсутні окремі населені пункти, відомі з письмових джерел, зокрема Талалаївка (нині село Христинівського району, у П. Алеппського – Талалайок [6, с. 12]), Сушківка, Косенівка та інші.

На схід і південь від Умані, аж до річки Синюхи, не відображено жодних поселень, що може свідчити, про їх відсутність у першій половині XVII ст., або ж про те, що Боплан не обстежував ці території – адже навіть річку Уманку він зобразив лише між Кочубіївкою та Уманню.

Отже, карти Боплана відображають реалії прикордонного, напіввійськового стану, у якому перебувала Уманщина у XVII ст. Водночас ці матеріали дають змогу реконструювати історичну ситуацію регіону не лише в зазначений період, а й у попередні та подальші часи.

Таким чином, карти Гійома Левассера де Боплана становлять важливе історико-картографічне джерело для дослідження Уманщини XVII ст. Вони дають змогу відтворити адміністративно-територіальну структуру, систему поселень та природно-географічні умови регіону.

Аналіз цих карт дозволяє глибше зрозуміти процеси соціально-економічного розвитку, оборонної організації та заселення краю. Саме завдяки його працям можливо реконструювати конфігурацію території Уманщини у XVII ст. та зрозуміти особливості її інтеграції до політичних і економічних структур Речі Посполитої.

Картографічна спадщина Боплана залишається невід'ємною складовою вивчення історії Правобережної України.

Використані джерела: 1. Дашкевич Я.Р. Українська Бопланіана. URL: <http://litopys.org.ua/boplan/bop03.htm>. 2. Діденко О. П. Уманщина на картах Г. Боплана. Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні: 36. наук. праць. К., 1988. С. 84–89. 3. Ляскоронский В. Г. Гильом Левассер де Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России: Описание Украины; Карты Украины. Киев, 1901. 37 с. 4. Сіцінський Е. Нарис з історії Поділля. Вінниця, 1927. 215 с. 5. Спеціальна карта України Гійома Левасера де Боплана 1650 р. Мірило [1:450 000] / гол. ред. кол. Я.Р. Дашкевич, упорядник М. Вавричин, О. Голько ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Львівське відділення. Львів ; Київ, 2000. 15 с. 6. Халебський Павло. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник / Упоряд. М.О. Рябий; Післям. В.О. Яворівського. К.: Ярославів Вал, 2009. 293 с.

УДК: 911.37:94(477.4):(477.7/477.9)«13/17»

АНТРОПОГЕНІЗАЦІЯ МІЖЗОНАЛЬНОГО ГЕОЕКОТОНУ «ЛІСОСТЕП-СТЕП» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЗА ЧАСІВ НАРОДНОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ (XIV–XVIII СТ.)

Олексій Ситник – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії Уманського національного університету; e-mail: sutnykuman@gmail.com м. Умань, Україна

Микола Працьовитий – директор КЗ «Гайворонський краєзнавчий музей», e-mail: pracovitijmikola@gmail.com м. Гайворон, Україна

Анотація. Метою статті є дослідження антропогенізації міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України за часів народної колонізації. З давніх часів мешканці міжзонального геоекотону перебували на вістрі фронтиру, на вістрі протистояння цивілізацій, роблячи вибір того чи іншого способу життя. Період народної колонізації (XIV–XVIII ст.) став переломним етапом в історії формування ландшафтної структури регіону. Саме в цей час відбувся перехід від спорадичного використання ресурсів так званого «Дикого Поля» до його системного господарського освоєння.

Ключові слова: Україна, міжзональний геоекотон, «лісостеп-степ», фронтір, етапи, цивілізація, антропогенізація.

Abstract. The purpose of this article is to study the anthropogenisation of the interzonal geoceton 'forest-steppe-steppe' of Right-Bank Ukraine during the period of popular

colonisation Since ancient times, the inhabitants of the interzonal geocetone have been at the forefront of the frontier, at the forefront of the confrontation between civilisations, choosing one way of life or another. The period of popular colonisation (14th–18th centuries) was a turning point in the history of the formation of the region's landscape structure. It was at this time that the transition took place from the sporadic use of the resources of the so-called 'Wild Field' to its systematic economic development.

Keywords: Ukraine, interzonal geocetone, 'forest-steppe-steppe', frontier, stages, civilisation, anthropogenisation.

Геоекотони відіграють особливу роль у процесах формування націй та націоналізації територій, їх етнічна гомогенізація і ліквідація проміжних зон стали важливими завданнями етнічних національних держав. Населення з одного боку межі свого проживання показово відмежовувалося від населення з іншого боку, яке мало інше громадянство, а нерідко належало до інших етнічних або ж релігійних груп.

Міжзональний геоекотон «лісостеп-степ» України, включаючи південну частину лісостепу і північний степ, свого часу став місцем зіткнення двох цивілізацій: європейської землеробської та азійської-кочової, своїми умовами впливав на антропогенез. Це перегукується з теорією «фронтиру» (frontier) американського історика Ф. Тернера (концепція динамічного рухливого кордону), що проходив по межі вільних земель між «варварством» і «цивілізацією» та обґрунтував розвиток суспільства на кордоні у протистоянні цивілізації з варварами. А. Каппелер який відповідно розширив та поглибив теорію американського «фронтиру» («фронтьєру»), вживши термін «Великого Кордону» (започаткував поняття так званого «Прикордоння», «Порубіжжя»), де відбувається практичне протистояння двох світів, їх взаємодія та антропогенні процеси, притаманні виключно такій території [6]

Проаналізувавши численні історичні та археологічні джерела, а також картографічні матеріали і матеріали власних польових історико-географічних досліджень, етап народної колонізації (XIV–XVIII ст.), який характеризується, перш за все, виникненням нового соціального стану – українського козацтва, яке сформувалося в XV–XVI ст. і стає провідним в освоєнні та колонізації Південних та Східних просторів Великого Степу.

Українське козацтво виникає на території Поділля. Саме про подільських козаків вперше згадується в хроніці польській. Враховуючи концепцію Ф. Тернера, українських козаків (їх збройні сутички з кримськими татарами та османами, розмаїті форми економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків з мусульманськими пограничними спільнотами з іншого боку

«фронтиру») можна не лише розглядати як феномен ПівденноСхідної Європи раннього Нового часу, а й поставити у глобальний контекст. Вони виникли, як продовження руху раубрітерів – рицарів-розбійників, вихідців з безспадкової та безземельної шляхти, котра взаємодіяла в подільському фронтірі з рухом «козак-султанів» – представників правлячих династій кочового Кримського юрта Золотої орди.

Просуваючись на південь, козаки в 40-х рр. XVI ст. заснували в пониззі Дніпра, за порогами, укріплення – Запорізьку Січ. Відтоді історія геоекотону упродовж майже чверті тисячоліття фактично є історією Запорізької Січі. Степове життя вимагало великого завзяття, мужності, а подекуди й відваги. Промислами займалися найбільш підприємливі та енергійні люди, готові переборювати будь-яку небезпеку, зокрема – боронитися від набігів кримських татар. Це змушувало козаків об'єднувати зусилля, створювати укріплення, т. зв. засіки, і зі зброєю в руках захищати свою свободу, відбиватися від татарської навали. Сама назва «січ» походить від слова «сікти», тобто зводити укріплення з порубаного дерева. З часом розрізнені січі об'єднувалися в єдину військово-політичну організацію, що називалася Запорозькою Січчю.

Із підкоренням Османською імперією Криму та Таврії (1475 р.), під її контролем опинилися кримські татари, єдисанці та буджаки. З цього часу починається період набігів колишніх ординців на землі геоекотону, переважно це були єдисанці і р. Південний Буг стала своєрідним кордоном між Литовсько-Руським князівством та згаданою Єдисанською (Очаківською) ордою, а межірччя Кодими та Савранки (прилегла до Гайворонського краю територія) стали кордоном зіткнення європейського та східного світів. За загальними підрахунками на територію України було здійснено близько 60 набігів і вивезено від 200 до 500 тис. бранців, згодом проданих у рабство. Не дивно, що вже на Генеральній мапі України, складеній Г. Левассером де Бопланом у 1648 р., позначено так звану Уманську пустку і лише декілька поселень вздовж Богу (Південного Бугу), одне з яких Kozazin (нинішнє село Казавчин неподалік Гайворона Кіровоградської області). Вважається, що цей населений пункт міг мати тюркське походження, як прикордонний форпост та спостережний пункт єдисанців [9].

Змішавшись та перейнявши цивілізаційні ознаки одна одної, спільноти продовжили рух, розширюючи кордони свого існування. Козаки сприяли заселенню Подніпров'я і далі на Схід, зсунувши Прикордоння за межі міжзонального геоекотону «лісостеп-степ»

України [5, 6, 7, 8]. Всі визначні події залишили свій слід в ландшафтах та топоніміці.

Фронтір європейської землеробської цивілізації постійно перебував у межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, зберігаючи залежність від його природних умов та природних ресурсів. На відміну від американського фронтиру, котрий постійно мусив зміщуватися в одному напрямку, європейський східний фронтір набув вигляду «Великого степового кордону», або «Прикордоння». Він існував постійно, змінюючи лише учасників протистояння. Його межі зміщувалися залежно від зміцнення однієї або іншої цивілізації.

Через територію геоекотону проходили шляхи татарських походів на українські землі. Один з них – Чорний шлях, починався з Перекопу, через запорозькі степи перетинав південно-східні райони Кіровоградщини і на верхів'ях річок Інгула, Інгульця і Тясмину, повертав на захід та розгалужувався у декількох напрямках. Населені пункти, що розташовувалися неподалік від шляху завойовників, першими на себе приймали удар і найчастіше зазнавали руйнувань. Запорізьке козацтво, спираючись на Січ, вело активну боротьбу проти завойовників.

З посиленням ролі та кількісним зростанням українського козацтва, влада Речі Посполитої почала вбачати в ньому загрозу. Починаючи з XVII ст. козаки неодноразово, спільно з селянами, піднімаються на повстання. Ареною збройної боротьби стали райони Інгулу й Інгульця. Щоб зупинити морські походи козаків та поліпшити зносини з Османською імперією, польські урядовці відбудували фортецю Кодак перед дніпровськими порогами, уперше споруджену 1635 р. Архітектором, якого відрядили керувати відбудовою, був раніше згаданий французький інженер Гійом де Боплан, що також створив численні карти регіону. Ці карти згодом познайомили європейських картографів др. пол. XVII ст. зі степовою Україною, яка із князівської вотчини перетворилась на землю козаків і входила до складу міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України [7].

Приборкавши на певний час козаків, закривши Дніпро для морських походів та взявши під контроль Запорізьку Січ, Річ Посполита увійшла в десятиліття так зв. «золотого спокою». Цей час приніс із собою подальшу колонізацію степових окраїн та розширення землеволодінь магнатів і шляхти. Населення зростало, оскільки нові козаки, селяни та євреї орендарі, які діяли як посередники, переїздили туди, щоб скористатись новими економічними можливостями [7].

Територія геоекотону не залишилася осторонь і подій Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Внаслідок військових дій, голоду, епідемій, захоплення в яsir, переселень населення значних територій скоротилось на 85–90 %. Леде не повні 3 десятиріччя воєн вщент розорили господарство, були зруйновані майже всі міста. Значна частина геоекотону знову перетворилася на пустку.

У час, коли не було військових конфліктів та повстань, українське козацтво займалося господарством. Детальний опис його господарської діяльності подано у праці Д. Яворницького «Історія запорозьких козаків» [5, 8]. Автор зазначає, що незважаючи на велику кількість багатих земель, козаки порівняно мало займалися землеробством. Через часте перебування у військових походах козаки надавали перевагу рибній та овочевій їжі. Але це не означає, що козаки займалися тільки «кривавим промислом», тобто війною. На Запоріжжі існував цілий клас козаків, яких називали «сиднями» або «гречкосіями», що проживали в зимівниках, селах і бурдюгах та займалися різноманітними господарськими справами. Вони засівали поля різними хлібами, займалися скотарством та рибальством. Щодо характеру господарювання, то козаки-гречкосії, зазвичай, обирали для посівів землі переважно на берегах річок чи на схилах балок і долин. Землю засівали до того часу, допоки вона давала врожаї, а коли ж вона виснажувалася, то козаки переносили свій зимівник до іншої долини чи балки і там починали обробляти ще не виснажену землю. Найпопулярнішими сільськогосподарськими культурами були гречка, ячмінь, овес і горох, в значно менших обсягах вирощувалася пшениця. Проживаючи на прикордонній території козаки першими зустрічали татарські набіги. Аби вберегти своє збіжжя від грабунків вони облаштовували спеціальні ями, на зразок погребів, стіни і підлогу яких вимашчували глиною, куди засипали зерно. Із смертю господаря «зернові склади» переходили церкві або ж комусь із його робітників [6].

Більш суттєву роль в козацькому господарстві відігравало тваринництво. Степи Запоріжжя, вкриті влітку високою і густою травою, самі спонукали козаків до цього заняття: Безсумнівно, перевагу надавали розведенню коней, адже справжнім козаком вважався тільки той, хто мав власного коня. Більшість коней козаки розводили на власних кінних заводах поблизу Інгульця, Південного Бугу і Великого Лугу. Значну кількість коней купували, обмінювали або ж просто виводили з татарських володінь [1, 2, 3].

Також козаки розводили і велику рогату худобу. Як зазначає Д. Яворницький, кожен козак-зимівчанин мав кілька сотень, а іноді і кілька тис., голів великої рогатої худоби. Траплялися випадки, коли козак сплачував штраф не грошима, а худобою. Значного поширення набуло також розведення овець, вовну з яких продавали до Польщі [6].

Не дивлячись на постійні напади кочівників та кримських татар, потужні козацькі війни, сільськогосподарське освоєння території продовжувалось, збільшувались площі польових ландшафтів, які поступово стали переважати над лучно-пасовишними, також збільшувались площі сільських та містечкових селитебних ландшафтів.

Вирішальним чинником соціально-економічного життя міжзонального геоекотону кін. XVIII–поч. XIX ст. був процес подальшої колонізації, тобто господарського і культурного освоєння території, який мав цілеспрямований державно-адміністративний характер. Загалом колонізаційний процес розвивався кількома напрямками: поміщицька, іноземна та народна колонізація.

Ще у 1764 р. царський уряд уклав план роздачі земель в Новоросійській губернії. Найбільші земельні наділи за цим планом одержали впливові царські вельможі, фаворити, високі посадові особи, вищі і середні офіцерські чини, козацькі старшини, іноземці, які несли службу в російському війську.

На заселення територій іноземними колоністами спрямовувались спеціальні програми російського уряду. У європейських країнах створювалися представництва, які рекрутували місцеве населення переселитися на нові землі. Як заохочення їм пропонувались відповідні пільги. Внаслідок такої політики в межах геоекотону починають з'являтися поселення данців, швейцарців, корсиканців, які займалися переважно ремеслом. Серед переселенців були й греки, молдавани, вірмени, болгар, які в такий спосіб позбувалися релігійного гніту [6].

Але найпотужніший потік колонізації припадав на народну колонізацію. Першими поселенцями з цієї соціальної групи були рядові козаки, котрі осідали на вільних землях на правах займанщини, згодом стали прибувати ветерани та інваліди російсько-турецьких воєн, дрібні торговці, ремісники, міщани, селяни. Селянська колонізація була найчисельніша і водночас найбільш строката. Швидкими темпами розвивались в межах геоекотону урбанізаційні процеси. Причому на відміну від американського Заходу, де міста виникали стихійно, на Півдні Російської імперії їх розбудова перебувала під пильним наглядом. Реконструкція наявних та

виникнення нових міст становили одну з головних особливостей економічного освоєння південноукраїнських земель. На місцях колишніх фортець і оборонних укріплень виникли Єлисаветград, Олександрівськ, Нікополь та ін. [6, 8].

Основним видом господарської діяльності в межах геоекотону у зазначений період було землеробство. Успіхи хліборобства зумовлювалися сприятливими природними умовами та родючими чорноземами. Вирощений на землях надлишок пшениці давав можливість експортувати її до Англії, Франції, Іспанії, країн Північної Європи, Туреччини. Важливе місце в економіці посідало також тваринництво, особливо вівчарство. Високоякісна вовна стала важливим товаром і займала друге місце за обсягом експорту [2].

Таким чином, період народної колонізації (XIV–XVIII ст.) став переломним етапом в історії ландшафтів регіону. Саме в цей час відбувся перехід від спорадичного використання ресурсів так званого «Дикого Поля» до його системного господарського освоєння. Трансформація природних комплексів під впливом козацького зимівництва, промислів (уходництва) та розбудови мережі поселень заклала фундамент сучасної структури землекористування.

Висока біопродуктивність геоекотону стала головним магнітом для заселення, але водночас зробила його вразливим до антропогенного тиску. З середини XVI ст. і особливо у XVII–XVIII ст. відбувається перехід до осілого землеробства та скотарства, що призвело до незворотних змін у структурі ландшафтів.

Ключові чинники змін: лісові ландшафти – зазнали найбільших втрат через виробництво поташу, селітри, будівництво укріплень та житла, а також розчищення земель під рілля; степові ландшафти – трансформувалися під впливом пірогенного чинника (регулярне випалювання сухостою, «татарські шляхи») та подальшого розорювання; гідромережа – будівництво гребель та водяних млинів, характерне для цього періоду, суттєво змінило гідрологічний режим малих річок, сприяло замуленню русел та формуванню перших антропогенних аквально-лісових комплексів (ставків); формування бєлігеративних ландшафтів – важливим аспектом антропогенізації стало спорудження фортифікаційних об'єктів (фортець, валів, ровів) та створення мережі сторожових постів, що змінило мікрорельєф місцевості.

Таким чином, період XIV–XVIII ст. став часом, коли натуральні ландшафти міжзонального геоекотону Правобережжя втратили свою первинну структуру і перетворилися на натурально-антропогенні. Саме спадщина народної колонізації визначила сучасний

агроландшафтний вигляд регіону, заклавши як основи його економічного розвитку, так і передумови для сучасних екологічних проблем (ерозія ґрунтів, збезділення тощо).

Використані джерела: 1.Боплан Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. Київ : Наук. думка, 1990. 256 с. 2.Господарське освоєння земель Південної України. URL:

http://pidruchniki.com/15890315/istoriya/gospodarske_osvoyennya_zemel_pivdennoyi_ukrayini (дата звернення: 21.11.2025). 3.Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України : монографія. Вінниця : Арбат, 1998. 292 с. 4.Денисик Г. І. Лісополе України. Вінниця : ПП «Видавництво «Тезис», 2001. 284 с. 5.Міжзональні геоекотони України : монографія / Г. І. Денисик, О. І. Ситник, О. П. Чиж, Л. О. Безлатня, Б. Г. Денисик, І. М. Война ; за ред.: Г. І. Денисика, О. І. Ситника. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 368 с. 6.Просторово-часовий аналіз процесу антропогенізації міжзонального геоекотону «лісостеп – степ» Правобережної України / Г. Денисик, О. Ситник, Л. Безлатня, М. Працьовитий // Історико-географічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. Київ, 2022. Вип. 16. С. 61–81. 7.Плохій С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності. Пер. з англ. Р. Семків. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 496 с. 8.Ситник О. І., Безлатня Л. О. Заселення та розвиток форм господарювання на території міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. Вип. 775–776 : Географія. С. 101–113. 9.Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст. : атлас репродукцій / упоряд.: М. Вавринин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. Київ : ДНВП «Картографія», 2009. 224 с. : іл.

УДК 910.2

БОПЛАНІВСЬКИЙ ОПИСОВИЙ МЕТОД, ЙОГО ОРИГІНАЛЬНІСТЬ ТА СУЧАСНА ЗНАЧИМІСТЬ

Григорій Денисик – доктор географічних наук, професор, професор кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. e-mail: grygden@ukr.net

Богдан Денисик – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського e-mail: hugebo92@gmail.com

Анотація. Розглянуто значимість дещо призабутого, однак активно використовуваного у минулому, зокрема і працях Г. Боплана, описового методу. На прикладі “Опису України...” Г. Боплана показані можливості застосування цього методу і в теперішньому пізнанні природи та ландшафтів України, зокрема вивченні курсу “Історична географія

України” у ЗВО. Зазначено, що описовий метод не втрачає своєї значимості і у наукових дослідженнях на початку ХХІ століття.

Ключові слова: наукові дослідження, праці Г. Боплана, описовий метод, оригінальність, значимість.

Abstract. The Boplan descriptive method, its originality and contemporary significance.

The significance of the somewhat forgotten, but actively used in the past, descriptive method, in particular in the works of G. Boplan, is considered. Using the example of G. Boplan's "Description of Ukraine...", the possibilities of applying this method in the current study of nature and landscapes of Ukraine, in particular in the course "Historical Geography of Ukraine" at higher education institutions, are shown. It is noted that the descriptive method does not lose its significance in scientific research at the beginning of the 21st century.

Keywords: scientific research, works of G. Boplan, significance, descriptive method, originality.

Методів дослідження сучасних, переважно антропогенних, ландшафтів є багато. Їх класифікували за різними ознаками і, врешті-решт, на основі цих класифікацій було виокремлено три групи наукових методів географічних і ландшафтознавчих досліджень: загальнонаукові, конкретно-наукові (у нашому випадку суто географічні), й специфічні, відповідні кожній науці [2,7,8,9].

Зрозуміло, що різні методи використовують неоднаково: одні більше, інші менше, у залежності від мети дослідження. Аналіз авторефератів різнорангових дисертаційних досліджень з природничих наук за минулі десять років показує, що серед відомих методів пізнання природи і ландшафтів необґрунтовано мало згадують, або взагалі забули, метод, який, як не дивно, використовують не завжди його. Це *описовий метод*, метод опису процесів і явищ, подій, геокомпонентів і ландшафтних комплексів та багато чого ще, або майже всього. Неможливо досліджувати будь-що, не описавши його спочатку. Скептичне відношення «науковців-природничників», особливо молодшого покоління, до класичного методу опису частіше пояснюється банальною фразою: «У період комп'ютерних технологій навіть незручно згадувати у наукових дослідженнях про описовий метод». У таких випадках зауважуємо: «и або не розумієте сутності наявних методів наукових досліджень, або не знаєте історії своєї науки» Через допустимий обсяг цієї публікації лише тезисно нагадуємо:

➤ у природничій географії і на початку ХХІ століття основними напрямками наукових досліджень є: *описовий* (країнознавчий), геоморфологічний, кліматичний, ґрунтознавчий, біогеографічний, ландшафтний та інші. У формуванні усіх зазначених наукових напрямів описовий метод залишається класичним і його не варто ігнорувати;

➤ описовий метод – один із основних методів, завдяки якому формувались основи не лише географії та ландшафтознавства (загалом природничих та суспільно-географічних наук), але й філософії, історії, археології, архітектури тощо. Із сучасного погляду, описовий метод на початкових напрямках розвитку усіх зазначених та інших наук можна порівняти з комплексним. Невипадково його ще назвали натурфілософським;

➤ завдяки описовому методу формувались наші знання про природу, населення і господарство Землі, її регіонів, держав та окремих територій у минулому. Мало конкретними були б наші знання про південні регіони України (степу і частково південного лісостепу) в античні часи (V ст. до н.е.) без їх опису Геродотом у IV томі славнозвісної «Історії». Не менш значимим й оригінальним для пізнання природи, населення, господарства переважно лісостепової України, традицій, звичаїв і повсякденного життя людей, що тут проживали у XVII ст., є унікальний «Опис України» Г. Боплана. Г. Боплан був прекрасно освіченою людиною і свою працю назвав абсолютно правильно – саме «Опис України...». Опис комплексний, де у чіткій послідовності відображено майже усе, що стосувалось України середини XVII століття;

➤ сумніви окремих «науковців» у науковій значимості описового методу явно не відповідають дійсності. Це стосується як застосування матеріалів описів минулого, так і їх наукової значимості зараз. Лише окремі приклади. Завдяки описовому методу був відкритий головний географічний закон – закон зональності природи. Провідні географі-науковці кінця XIX–початку XX століття, особливо П. А. Тутковський, при підготовці магістерських (теперішні кандидатські) робіт широко використовували описовий метод. Про оригінальні наукові описи природи Полісся П. А. Тутковським, академік В. Різниченко зазначав: «Під подихом його творчого генія прокинулися й заговорили до того часу німі для науки пущі і нетрі поліських лісів, пісків і боліт» [Цит. за 4];

➤ у науковців минулих сторіч, до яких відносимо й Г. Боплана, описовий метод не завжди був строго науковим, а художньо-науковим. «Лісова зона Тянь-Шаня має чітко виражений паркоподібний вигляд; свіжі пістрявили мільйонами різноманітних і надзвичайно гарних квітів луки і схили; серед них скелі, ущелини, урвища то без рослинності, то одіті куполами темно-зелених струнких дерев, що оточені гарними квітучими чагарниками. Скрізь дзюрчать струмки, б'ють джерела, шумлять водоспади»Ця цитата не із популярної статті, а з магістерської (тепер кандидатської) дисертації майбутнього (1890-

1911 р.) професора Харківського університету А. М. Краснова – роботи, яку ботаніко-географи високо цінують і тепер;

➤ «Опис України...» Г. Боплана є дотичним до багатьох наук, зокрема природознавчих. Без всяких сумнівів, його можна також віднести до художньої географії та художнього ландшафтознавства;

➤ у зарубіжних природознавчих дослідженнях активно, а в українських лише частково [5], розглядається цікава і актуальна тема – географія повсякдення, особливо минулих часів. В Україні географів значно випередили історики [6]. «Опис України...» Г. Боплана – перше повноцінне дослідження з географії повсякдення жителів лісостепової України середини XVII століття;

➤ Г. Боплан вибрав оригінальну форму описів – це описи-оповідання. В «Описі України...» їх 16. За тематикою різноманітні: від описів байбаків до детальної розповіді про українське весілля. Однак, саме їх різноманіття і створює ту реальну картину повсякденного життя наших предків у XVII столітті. У процесі вивчення курсу «Історична географія України» (друга частина загального курсу «Природнича географія України») студентам рекомендуємо детально ознайомитися не лише з описом природи, але й з традиціями та звичаями, які у подальшому знайшли своє відображення у природі і ландшафтах не лише території України;

➤ за допомогою опису науковці, краєзнавці й, особливо, географи-природничники, при характеристиці (описі) того чи іншого природного об'єкту чи явища, геокомпоненту або ландшафту, мають можливість виразити свої відчуття, емоції, радість або гнів. В «Описі України» Г. Боплана «сухі» факти про рослинний і тваринний світ лісостепу XVII століття були б мало цікавими, а беземоційні розповіді про українське весілля, традиції та звичаї не передали реальної географії повсякдення тих часів. Можливо тому, що ми не зоологи, однак кращого опису нашестя сарани та її впливу на природу Середнього Придніпров'я у 1645-46 роках, ніж це зробив Г. Боплан, у географічних і ландшафтознавчих творах до цього часу не зустрічали. Здебільшого це лише «сухі» інформаційні повідомлення, а за Г. Бопланом: «У червні 1646 року сарана повністю вкривала землю, а в повітрі її було стільки, що я у своїй кімнаті не міг їсти, не запаливши свічки. Усі будинки були нею заповнені, ця нечисть заповзала в конюшні, хліви, кімнати, на горище і навіть у погребі. Ці тварюки не давали жодного перепочинку і тоді, коли хотілося їсти, і, надумавши розрізати на тарілці кусень м'яса, ти різав водночас і сарану, а, заледве відкривав рота, щоб піднести до нього шматок м'яса, треба було відразу випльовувати сарану». «...Нею (сараною) була вкрита дорога

більше ніж на 4 дюйми завтовшки, одна на одній. Навіть коні ступали по ній з великим острахом. Коли колеса наших возів і копита коней розчавлювали цих комах, від них ішов такий гидкий сморід, який вражав не тільки ніс, а й мозок. Зате тут розкошують свині... Однак ніхто не хоче їсти їхнього м'яса» [1].

Висновки:

1. Упродовж минулих сторіч описовий метод був основним у природничих дослідженнях України. Крім українських, його використовували представники майже всіх європейських країн, Близького Сходу та Середньої Азії. Завдяки описовому методу Україну та її природу знав навколишній світ. «Мабуть, саме цим можна пояснити неспівпадіння ходу історичного розвитку України у різні періоди з рівнем її описів: неписемну скіфську Україну описали античні автори, роздібнену середньовічну – західноєвропейські» [3, с. 11]. Не варто недооцінювати наукової значимості описового методу у природничих дослідженнях і на початку ХХІ століття. Белігеративні (і не лише) ландшафти, їх структуру і стан, сформовані у процесі війни з рф, спочатку необхідно детально описати.

2. Не лише літописи, але й унікальні праці античних, зокрема Геродота «Гісторієс аподейкіс» (Опис історії) в дев'яти томах, та середньовіччя, а саме «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воїн» необхідно розглядати і *зберігати як національну спадщину*.

3. Завдяки докладному опису природи та людності Південного Причорномор'я, Геродота можна вважати засновником описової географії України. «Опис України...» Г. Боппана – основа, початок пізнання *географії повсякдення* українців минулих сторіч. Вона дасть можливість набагато краще зрозуміти поки що нестабільне і тривожне сьогодення. Для цього зазначені та інші оригінальні праці представників минулих сторіч мають бути обов'язковими для вивчення студентами-природничниками (і не лише) у закладах вищої освіти України.

«Опис України...» Г. Боппана настільки цікавий, що його хочеться перечитувати ще і ще раз, як оригінальний літературно-географічний твір. Звертаючись до читачів Г. Боппан писав: «насолоджуйтеся на дозвіллі плодами моєї праці, споглядаючи зі своїх кабінетів (як сучасно – Г. Д.) цю гарну і рідкісну країну» [1].

Використані джерела: 1.Боппан Г.Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. Київ:

Наук. думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. 256 с. 2. Геренчук К.І., Раковська Е.М., Топчів О.Г. Польові географічні дослідження. Київ. Вища школа. 1975. 248с. 3. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія. Вінниця. Арбат. 1998. 292с. 4. Денисик Г.І., Любченко В.Е. Простори Вінниччини. Вінниця. ЕкоБізнесЦентр. 1999. 92с. 5. Денисик Г.І. Географія повсякдення. Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. 2019. Вип. 31. №1-2. с. 5-10. 6. Денисик Г.І., Браславська О.В., Атаман Л.В. Художнє ландшафтознавство: сутність і значимість. Ландшафтознавство. 2024. 6(2). с. 6-15. 7. Коляструк О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків. Раритети України. 2016. 164с. 8. Міхелі С.В. Українське ландшафтознавство: витоки, становлення, сучасний стан. Київ. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2014. 216с. 9. Пашенко В.М. Теоретичні проблеми ландшафтознавства. Київ. Наукова думка. 1993. 280с. 10. Шищенко П.Г., Денисик Г.І. Ландшафтний аналіз у сучасному регіональному проектуванні. Ландшафтознавство. 2024. 5 (1). с. 6-14.

УДК 1(091):130.12

ЕКОЛОГІЧНЕ БАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Сергій Сонько – доктор географічних наук, професор, професор кафедри екології Уманського національного університету; e-mail: sp.sonko@gmail.com. м. Умань, Україна

Іван Зеленчук – доктор філософії з наук про Землю, заступник директора ТОВ «ЛЛЕНТАБ Україна»; e-mail: zelenchuk.id@gmail.com. м. м. Київ, Україна

Мирослав Жуковський - кандидат історичних наук; заступник директора з наукової роботи КЗ «Нікопольський краєзнавчий музей»; директор Нікопольського регіонального відділення науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України, e-mail: deliver8mail@gmail.com, м. Нікополь, Україна

Анотація. Проблема визначення прийнятної для всього людства системи духовно-етичних цінностей залишається й досі нерозв'язаною. А без цього зберігається можливість відновлення тоталітарних режимів і глобальних воєн. Система духовно-етичних цінностей людства повинна ґрунтуватись на принципах додержання біосферних інтересів, для чого необхідне глибоке розуміння свого місця (людства), а отже і участі у біосферних процесах. Будь яка «цивілізація» (хоч регіональна, хоч глобальна) являє собою передусім екосистему в її класичному розумінні. Тобто, не тільки і не стільки духовне (соціо-культурне), а цілком реальне матеріальне утворення, яке постійно здійснює інформаційно-енерго-речовинний обмін з довкіллям, іншими системами, та між собою, а в просторовому аспекті - як з навколишнім планетарним географічним простором, так і з Космосом.

Ключові слова: філософія, історія, цивілізація, екосистема, ноосфера

Abstract. The problem of defining a system of spiritual and ethical values acceptable to all mankind remains unresolved. And without this, the possibility of the restoration of totalitarian

regimes and global wars remains. The system of spiritual and ethical values of mankind must be based on the principles of observing biospheric interests, which requires a deep understanding of one's place (humanity), and therefore participation in biospheric processes. Any «civilization» (whether regional or global) is primarily an ecosystem in its classical sense. That is, not only and not so much a spiritual (socio-cultural), but a completely real material formation that constantly carries out information-energy-material exchange with the environment, other systems, and among themselves, and in the spatial aspect - both with the surrounding planetary geographical space and with the Cosmos.

Keywords: philosophy, history, civilization, ecosystem, noosphere

Згідно відомого історика Юрія Павленка, проблема визначення прийнятної для всього людства системи духовно-етичних цінностей залишається й досі нерозв'язаною. А без цього зберігається можливість відновлення тоталітарних режимів і глобальних воєн.

Замислившись над запитанням, що ж найбільше споріднює найдавніші на Землі науки - історію і географію, ми дійшли парадоксального висновку, що це редукціонізм, або намагання розбити час, або простір на будь-які відтинки чи ділянки (сегменти). Знаходження таких сегментів є не лише головною метою означених наук, а значною мірою формує головний предмет їхнього дослідження. Може тому історія і географія вважаються найбільш суб'єктивними науками, бо різноманіття критеріїв, покладених в періодизацію чи районування є насправді безмежним... Адже виділення етапів (епох, періодів, формацій, стадій та ін.) зосереджує ученого на дослідженні зафіксованого стану, а не на логіці розвитку всього процесу. Саме історичний редукціонізм, закладений в працях багатьох учених, застосовано у трактовці так званого «цивілізаційного процесу», який підсвідомо розглядається ними як система, і, на їх думку, будучи «розкладеною» на складові частини (етапи, періоди) є безперечно вірною моделлю, що описує історичний процес. Такі орієнтири історичного процесу спостерігаються у Ф.Енгельса, М.Вебера, А.Д.Тойнбі, К.Ясперса та їхніх попередників починаючи від раціональності науки у Ф.Бекона та закінчуючи раціональним механіцизмом у Р.Декарта і І.Ньютона та позитивізмом у О.Конта [4,5,6].

Згідно Юрія Павленка історія моделюється як жива динамічна система саморозвитку і взаємодії окремих соціокультурних систем: з часів подолання первісного стану до цивілізацій. З таких позицій «цивілізація» і «цивілізованість» – терміни, які вдало пояснюють «прогрес» людства не примушуючи його замислюватись над істинними джерелами і наслідками такого прогресу. З цього походить намагання ідеалізації цивілізаційного процесу з посиланням на А.Тойнбі: «...цивілізація як *регіональна, визначена у просторі й часі*

самодостатня та автономна, здатна до саморозвитку надетнічна соціокультурна система виступає оптимальною одиницею осмислення історичного та історично-культурного процесу. Отож, розгляд історії як системи саморозвитку та взаємодії окремих, співвіднесених у просторі й часі цивілізацій (та співставляваних з ними первісних надетнічних чи макроетнічних соціокультурних систем) найдоцільніше здійснювати відповідно до принципів стадійності та полілінійності розвитку людства».

Насправді, саме взаємодія «окремих цивілізаційних систем» в рамках загальнолюдської «цивілізації» спричинила загальну тенденцію руйнування біосфери, що констатовано у доповідях Римському клубу.

На нашу думку будь яка «цивілізація» (хоч регіональна, хоч глобальна) являє собою передусім екосистему в її класичному розумінні. Тобто, не тільки і не стільки духовне (соціо-культурне), а цілком реальне матеріальне утворення, яке постійно здійснює інформаційно-енерго-речовинний обмін з довкіллям, іншими системами, та між собою, а, в просторовому аспекті - як з навколишнім планетарним географічним простором, так і з Космосом. Адже матеріально-речовинні наслідки життєдіяльності цивілізацій з даної території нікуди не діваються, відкладаючись на даній території порушеними ландшафтами, та докорінно зміненими речовинно-енергетичними потоками в екосистемах.

Відтак, глобальна індустріальна макроцивілізаційна система може бути описана лише поступово-еволюційною моделлю розвитку (рис.1).

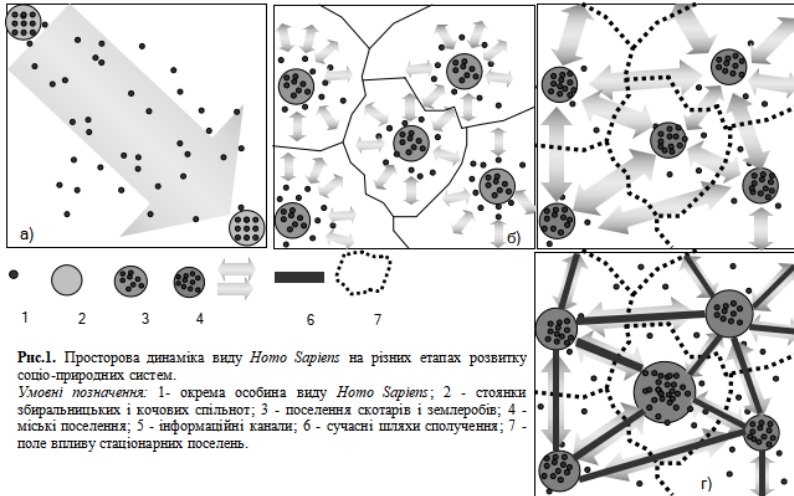
Головний підхід, що має бути покладений в поступово-еволюційну модель – екосистемний:

- доісторична доба (до появи людини як виду) розвитку біосфери - природні екосистеми;
- з природних екосистем (за участю людини) поступово «виходять» збиральницькі екосистеми;
- далі з них землеробсько-скотарські або агроекосистеми;
- далі – урбоекосистеми.

Автор схиляється до осмислення еволюційного процесу в категоріях і поняттях парадигми природничої історії, яка була закладена в працях Канта, Лайєля, Дарвіна, Ріттера (та інших) і продовжена В.І.Вернадським, головний зміст якої полягає у наступному [7]:

На якийсь момент на нашій планеті була фіксована кількість речовини і енергії (закон фізико-хімічної єдності і постійної кількості живої речовини В.І.Вернадського, згідно якого кількісна стабільність

живої речовини є неминучою). Надалі як за участю планетарно-космічних процесів, так і популяцій живої речовини на планеті здійснюється трансформація матерії шляхом її перерозподілу у планетарному просторі. *Найінтенсивніше* такий перерозподіл здійснює людська популяція (рис.2,3,4);

■ Згідно з законом екологічного порядку, будь-який випадково чи штучно внесений людиною в систему чужий компонент буде елімінований нею, або на підтримання його існування в системі будуть потрібні додаткові енергетичні засоби. Саме завдяки вживанню додаткових енергетичних засобів закон екологічного порядку змінено людиною, оскільки заповнення екологічного простору (в граничному розумінні – екосистеми планети) йде в напрямку його структуризації, непридатний для природних екосистем [7];

■ Людська популяція в термінах екології має свій ареал помешкання (екологічну нішу - агроекосистему), який історично прослідковується як у просторі так і у часі (О.Чаянов, П.Хаггет, В.Шнірельман, Н.Вавилов, Л.Гумільов) [2,3] (рис. 5);

■ На певному етапі розвитку структура агроекосистем інформаційно ускладнюється, що призводить до подальшого виділення з них урбоекосистем [1];

- Еволюція агроекосистем у географічному просторі (табл.1) бере початок від розтікання генофонду культурних рослин по всій поверхні

планети Земля (Н.Вавилов). Згідно ж М.А.Голубця, (1982), пам'ять систем усіх рівнів організації живого є генетичною і виконує функцію їх кібернетичного регулятора, забезпечуючи ефект їх саморегулювання. Отже, в агроекосистемах закладена «пам'ять» колишньої структурно і інформаційно незміненої біосфери. За сучасними уявленнями така пам'ять – ґрунти. У філософській же царині найбільше до усвідомлення матеріального носія такої пам'яті нас наближає концепція ризоми (Ж.Дельоз та Ф.Гваттарі).

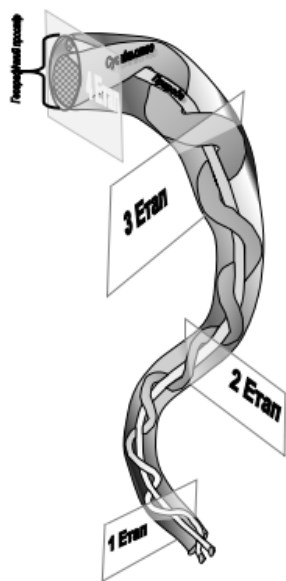

Рис.2. Концептуальна схема взаємодії природи і суспільства

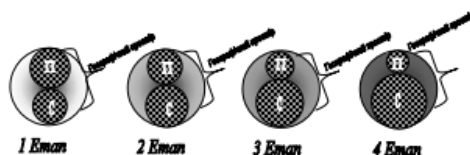

Рис. 3. Головні етапи взаємодії природи і суспільства (просторово-часові зрізи).

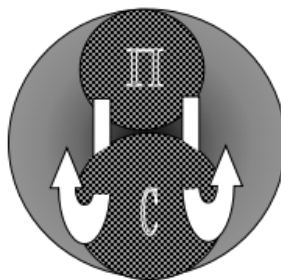

Рис.4. Генеральний напрямок речовинної трансформації природного середовища, що призводить до «утискання» географічного простору

■ Така «пам'ять» на рівні агроекосистем забезпечує саморегуляцію «екосистеми людини» завдяки як прямому регулюванню чисельності людської популяції (хвороби, війни), так і опосередкованому впливу на планетарні просторові структури (регуляція первинного співвідношення між площею поселень і сільськогосподарських угідь) зокрема, завдяки збереженню пропорцій між територіями з «натуралізованим» і «товарним» господарством.

■ Суспільним проявом процесу саморегуляції є тероризм, загальний просторовий напрямок якого описується збройною

відповіддю так званих «третіх», «нецивілізованих», «країн Півдня» на ресурсну, просторову та інформаційну експансію «цивілізованих» країн з західним типом цивілізації (Нью-Йорк, Париж, Лондон, Барселона та ін. і далі буде).

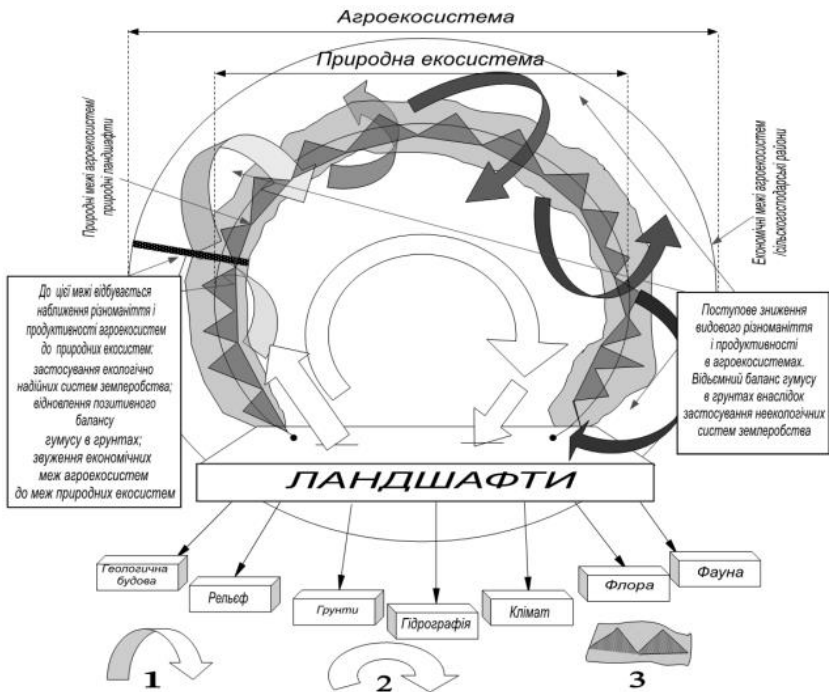

Рис.5. Динаміка формування агроєкосистем

Умовні позначення: 1 – потоки речовини і енергії, що формуються в агроєкосистемах; 2 – потоки речовини і енергії, що формуються в природних екосистемах; 3 – зона рухомого кордону агроєкосистеми.

Саме тому, авторська позиція полягає в погляді на цивілізаційний процес як на певний період (якісно новий етап) набагато довготривалішого Процесу, який йшов і до «осьового часу» і в основу якого покладено інформаційні процеси Всесвіту, що знайшли втілення у зародженні біосфери, її подальшому ускладненні, докорінній її трансформації видом *Homo Sapiens* завдяки просторовому переплануванню потоків речовини і енергії і подальшим виходом за межі земної біосфери у Космос. Таким чином, в царині еволюції біосфери лежить не цивілізаційний процес, в якому людина займає

провідну роль, а поступове інформаційне ускладнення (ущільнення) географічного (земного) простору, в якому людина відіграє більш активну роль ніж інші види [4,5,6].

Система духовно-етичних цінностей людства повинна ґрунтуватись на принципах додержання біосферних інтересів, для чого необхідне глибоке розуміння свого місця (людства), а отже і участі у біосферних процесах [7]. Натомість, людство не повинне себе відмежовувати рамками глобалістських, постіндустріальних, цивілізаційних концепцій від процесів, що відбуваються в біосфері з плином її еволюційного розвитку (табл 2).

Висновки:

▪ «Цивілізованість» перед нашими очима зазнає краху як нетолерантна по відношенню до біосфери форма існування людства. Антропоцентризм, закладений в цю парадигму набуває сучасних форм шовінізму та расової сегрегації і дає підставу окремі етноси та навіть цілі країни з позицій «цивілізованості» автоматично відносити до «цивілізованих» та «нецивілізованих», «розвинутих» та «недостатньо розвинутих». Саме тому в суспільній думці (і в дійсності!) виникають «супердержави», які беруть на себе функцію підводити інші «нецивілізовані» країни ближче до «цивілізованості» (можливо й шляхом військового примусу). Проте, біосферна роль австралійських аборигенів, або «примітивних» натуралізованих суспільств Південної Азії набагато позитивніша ніж супердержав. І ще далі - виникає бажання розрізняти «вищих тварин» та «нижчих». Проте, роль цих «нижчих тварин» у підтримці стійкості біосфери (редуценти) набагато позитивніша ніж «вищих» в тому числі і виду *«Homo Sapiens»*.

▪ Первинною одиницею осмислення еволюційного (а у Ю.Павленко історичного та історично-культурного) процесу *краще вважати не «цивілізацію як регіональну, визначену у просторі й часі самодостатню та автономну, здатну до саморозвитку надетнічну соціокультурну систему», а агроєкосистему* (рис.6), як об'єктивну, здатну до розвитку просторово-часову форму планетарного (екологічно-ноосферного) буття людини, що неодмінно утворюється в процесі ноосферогенезу.

▪ Головною метою історично-еволюційного процесу треба вважати не досягнення «цивілізованості», а певний рівень речовинно-енергетично-інформаційного перетворення географічної оболонки до межі, з якої активне життя покидає межі планети. Починаючи з «осьового часу» (К.Ясперс) таке активне перетворення здійснює людська популяція.

- Вища «інформатизованість» передбачатиме на якомусь етапі перенасиченість (ущільнення) географічного простору різноманітними поєднаннями «ретрансляторів», що призведе до якісно нових зрушень у просторовому бутті людства.

Рис.6. Межі агроєкосистем, що формуються в Харківській області (2015р.)

Найскоріше, такі зрушення призведуть до визначення двох головних напрямків зниження інформаційного ущільнення. Перший напрямок – екстенсивний – штучне відтягування критичної межі ущільнення завдяки розробці оптимізаційних моделей географічного простору (Кристаллер, Ізард, Родоман, Топчієв); другий напрямок – інтенсивний – поступове формування штучних екосистем в позаземному просторі. Відтак, розвиток майбутніх технологій буде пов’язаний для першого напрямку у подальшій сировинній експансії розвинутих країн по відношенню до слаборозвинутих; для другого – у бурхливому розвитку технологій космічного спрямування.

- Імовірно, Україні вже відведена роль якщо не «аграрно-сировинного придатку» (що підтверджується наявною структурою імпорту-експорту), то досить місткого споживацького ринку для просування неякісної закордонної продукції. В зв'язку з цим вважаємо за доцільне розробку реалістичної вітчизняної концепції майбутнього розвитку України, полишеної «постіндустріалістських», «цивілізаційних», та інших модних штампів.

- При розробці програм розвитку на національних рівнях обов'язково треба враховувати загально-планетарні тенденції структуризації географічного простору з подальшим «пошуком» свого місця в цьому процесі. Це примушує шукати інші перспективи «входження» України у «постіндустріальне суспільство».

Використані джерела: 1.Сонько С.П., Максименко Н.В. Ноосферне бачення концепції сталого розвитку./ Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. (2025). Серія «Геологія. Географія. Екологія», (63), 64 - 618. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2025-63-45>. 2.Созінов О.О., Сонько С.П. Агроекосистема. / Екологічна енциклопедія: У 3т. / - К.:ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006.-Т.1. - С.14. 3.Сонько С.П. Агроекосистема як екологічна ніша людини./ Збірн.наук.праць Уманського ДАУ. Ч.1. Агрономія. Випуск 71. Умань – 2009.- С. 188-199. 2015. 4.Сонько С.П. Концепція ноосферних екосистем як продовження ідей В.І.Вернадського. / Ноосфера і цивілізація. Всеукраїнський філософський журнал. Вип. 8-9(11). - Донецьк: ДонНТУ, 2010. - С.230-241. 5.Сонько С.П. Нові дані про динаміку ноосферних екосистем. (2018) 6(24),Vol.3. doi: 10.31435/rsglobal_wos/12062018/5762. 6.Sonko S., Shyan D. Lakomova O. Philosophy and methodology of concept of the sustainable development. / collective monograph / - Ljubljana: VŠPV, Sustainable development under the conditions of European integration: Visoka šola za poslovne vede = Ljubljana School of Business, 2019.- p.p. 195-208. 7.Sonko S.P. Man in Noosphere: Evolution and Further Development. / Philosophy and Cosmology, Volume 22. The Academic Journal.- p.p.51-75. Kyiv, 2019. DOI: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/22/5>.

Таблиця 1.

Просторово-часова еволюція агроекосистем, як екологічної ніші Homo Sapiens*

Суспільне буття популяції			Ступінь змінності природних ландшафтів	Глибина трансформації потоків речовини і енергії	Просторово-часова еволюція агроекосистем	Напрямок трансформації географічного простору	Форми власності на землю та характер праці на ній	Просторовий стан ґенофонду культурних рослин	Гострота глобальної екологічної проблеми
Формат	Суспільна і форма	Стадія							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Період обшарний лад	Період спільноти	Період варварський, природний стан	Природний ландшафт	Потоки речовини й енергії визначаються складом і енергетичними характеристиками біоти, що розвивається в природних екосистемах.	Природні екосистеми мають значну здатність до саморегуляції.	Просторові кордони природних ландшафтів збігаються, або майже збігаються з кордонами природних екосистем.	Власність на землю та суспільна диференціація території не мають чітких форм. Суспільні відносини розвиваються на основі обміну між окремими племенами.	ґенофонд культурних рослин сконцентрований у місцях їхнього походження (за М.І.Вавиловим).	Екологічні проблеми мають вузько локальний характер і вирішуються переважно в районах розвитку пасовищного скотарства.
О с ъ о в н и й ч а с									
Робочий лад, рівні стадії феодалізму.	Споживальний тип господарства	Цивілізація	Природні ландшафти частково видозмінені	Потоки речовини й енергії в природних екосистемах не потерпають значних змін. Їхня інтенсивність і напрямки крім загальних законів розвитку матерії визначається також і територіальними поширеннями підсично-вогневої системи землеробства.	Починає розвиватися зрошення. Відбувається поділ природних угідь на культурні і кормові угіддя. Починається створення напівприродних екосистем.	«Дозрівання» суспільних передумов для антропогенної організації території. Просторові кордони природних ландшафтів в основному збігаються з кордонами природних екосистем.	Земля починає набувати форми власності. З появою надлишків сільськогосподарської продукції загострюються суспільні відносини. Загарбницькі війни за право володіння землею як природним ресурсом породжують підвільну форму праці - працю раба.	ґенофонд культурних рослин втрачає риси первинної локалізації.	Загострюються найважливіші цивілізаційні проблеми через виснаження зрошувальних систем і перевиспасає пасовищ. У результаті загарбницьких війн, що виявилися опосередкованою формою загостреної екологічної ситуації.
Феодалізм, рівні стабільності	Витворювальний тип господарства (землеробство, тваринництво, ремісництво).		Природні ландшафти зазнають більш глибоких змін. Починається формування антропогенного сільськогосподарського ландшафту. Закладаються основи для створення антропогенних екологічних комплексів	Потоки речовини й енергії в природних екосистемах у цілому зберігають риси первозданності. У напівприродних екосистемах за допомогою антропогенної організації сільськогосподарської території вони стають більш прив'язаними до певних форм рельєфу.	Поряд з підсично-вогневою системою землеробства в густих зонах і зрошенням одержує розвиток трипільна система землеробства. Напівприродні екосистеми проходять стадію становлення. Природні угіддя розділені на рілля і кормові угіддя. Розвиток агроекосистем знаходить свій початок у стадії. Природні кордони агроекосистем в основному сформовані. Починається формування їхніх економічних кордонів.	Починається процес «роповання» кордонів ландшафтів і природних екосистем, обумовлений антропогенною зміною видового і кількісного складу біоценозів.	Власність на землю отримала цілком явочні законодавчі закріплені форми. Кордони між землекористувачами більш бар'єрні, ніж контактні. Поступово зникає цінність землі як природного ресурсу. Загарбницькі війни ведуться не тільки за землю, скільки за «набудову» - засоби виробництва, предмети споживання, скарби. Кабальний характер праці на землі, породжений феодальною системою і бар'єрні кордони створюють передумови для розвитку натурального господарства і законодавчого оформлення адміністративних кордонів.	Первинно локалізований ґенофонд культурних рослин за активної участі людини завойовує більш великі простори.	«Поліпшення» культури землеробства і поширення залізного плуга послужили поштовхом до загострення екологічних проблем. Не порушений дотепер ґрунтовий покрив з багатовіковими запасами гумусу підлядає цілеспрямованому руйнуванню з метою одержання максимальних врожаїв. Поширення парової системи землеробства збільшує загальний процес шкідливого антропогенного впливу на ґрунти.
Розвинутий капіталізм, зародження соціалізму	Індустріальний тип господарства. Перехід до постіндустріального суспільства		Природні ландшафти цілком видозмінені, довершено формування антропогенного сільськогосподарського ландшафту.	Потоки речовини й енергії в природних екосистемах потерпають корінних змін внаслідок значного збільшення ролі антропогенного фактора в багаторічних періодичних суцесіях. У сільськогосподарській організації території відбуваються глибокі корінні зміни. Поряд з більш чіткою диференціацією сільськогосподарських угідь на рілля і природні кормові угіддя, у структурі рілля виділяється фуражна рілля, призначена для виробництва кормових культур. Людина з її потребами прокладає нові шляхи переміщення речовини й енергії, створюючи на місці природних і напівприродних екосистем антропогенні екологічні комплекси.	Просторові кордони агроекосистем цілком сформовані. Конфігурація їхніх природних кордонів, що збігаються з типами організації території, визначається антропоцентричним характером взаємодії природи і суспільства. Виділені частини рілля для виробництва фуражних культур стає важливою необхідністю, спрямованою на збільшення виробництва тваринницької продукції. Економічні кордони агроекосистем, що збігаються з кордонами сільськогосподарських районів, викликають міру неадекватності продовольчих потреб суспільства з потенційними можливостями природного середовища. У напрямку системи суспільно-економічних відносин з'являється геологічна сила людства (В.І.Вернадський). З'являються нові форми предметного перетворення природи - біологічні чи адаптивні системи землеробства. Підсилюється суспільний акцент на ергономічну функцію ландшафту. Економічні кордони агроекосистем прагнуть «повернутися» до їхніх природних кордонів.	Процес нормування кордонів господарсько-територіальних систем здобуває більш динамічний характер. Конфігурація адміністративних кордонів «відстає» у часі від кордонів господарсько-територіальних систем, що об'єктивно складаються, обумовлюючи зниження бар'єрності і збільшення контактності адміністративних кордонів. Географічний простір крім матеріально-речовинного наповнення утілюється в інформаційно. Таке утілювання і наявність єдиного планетарного інформаційного простору ще більше сприяє контактності адміністративних і навіть державних кордонів. Кордони між країнами поступово нівелюються.	Чітко визначена власність на землю, як предмет купівлі-продажу. З появою розвитку «технологізації» суспільного виробництва підходять до кінця риси характеристик землі здобувають і скраєво виражений «індустріальний» характер. Об'єктом загарбницьких воєн стає територія як така, що несе в собі якості життєво важливого простору. Капіталістичні виробничі відносини зрівноважують форму власності на працю і на землю. Як те, так і інше стає предметом купівлі-продажу. Представники політичної економії (Д.Різардо, К.Маркс, Л.Ватрас) виграють у підходах до оцінки людської праці, у представників фізичної економії (У.С.Джеванс, С.А.Подольський, Р.Клаузеус), закладаючи тим самим теоретичні підвалини для цілеспрямованого загострення глобальної екологічної проблеми, а також продовження загарбницьких воєн.	ґенофонд культурних рослин цілком утратив первісні риси у своїй локалізації, профімовий поперечною селекцією. Найскраєвішою рисою систем землеробства стає прагнення до монокультури.	Екологічні проблеми найбільш загострені і здобувають глобальний характер. Починають проявлятися руйнівні наслідки неправильної експлуатації природних ресурсів. Адаптивні властивості природних екосистем зведені до мінімуму і поступово зникають. Швидкість деградації природних екосистем постійно зростає, деградація природних екосистем носить форму ланцюгової реакції. Витрати матеріальні витрати, що спрямовуються у виробництво, не дають очікуваної віддачі. З'являються великі ділянки зруйнованих, непридатних для використання земель. Водночас зростає розуміння того, що лише агроекосистеми, як найбільш наближені до біосферних механізмів здатні «повернути» людство назад у природу.

* Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. Наукове видання. Київ: Ніка Центр, 2003. - 287 с.

Таблиця 2.

Сценарії переходу до сталого розвитку (ноосфери)

Елементи сценаріїв	Сценарії та концепції природокористування			
	Консерваціоністський	Центристський	Сцієнтистський	Ноосферний
Межа чисельності народонаселення планети (млрд. осіб)	0,5—1,5	8—12	30—50	8-10
Характер урбанізації	Рівень урбанізації зменшується, замість мегаполісів і великих міст розвиваються екомережі	Поступова стабілізація кількості і розміру міст, а також населення Землі	Рівень урбанізації підвищується, екологізуються великі міста, в т.ч. мегаполіси	Рівень урбанізації зменшується, міста залишаються, але перестають грати роль «соціальної істоти», розширюється мережа екопоселень
Зміна розміру світового енергоспоживання	Пониження в 6—10 разів	Збільшення в 2—3 рази	Збільшення в 10 і більше разів	Стабілізується на існуючому рівні, але структура енергоспоживання докорінно змінюється у бік енергозбереження
Структура енергетики	Енергетика на основі ВДЕ (відновлюваних джерел енергії)	Поліенергетика: атомна, на основі ВДЕ, теплова	Переважаання атомної енергетики	Базова – гібридна та альтернативна; підтримуюча – атомна.
Характер сільського господарства:	Ощадливий	Помірно-ощадливий	Надінтенсивний	Ощадливо-натуральний
- частка ріллі	Низька (35-40%)	Помірна (до 50%)	Висока (понад 60%)	Низька (35-40%)
- система землеробства	Органічна. Мінеральні добрива і пестициди не використовуються	Компромісна. Мінеральні добрива і гербіциди використовуються в помірних дозах.	Інтенсивна. Широко використовується закритий ґрунт, високі дози мінеральних добрив, зрошення, монокультура.	Високоадаптивна до місцевих умов, з мінімальною кількістю енергетичних субсидій

- різноманіття сільськогосподарських тварин і типів годівлі	Високе різноманіття, екстенсивна годівля за рахунок природних кормових угідь, стимулятори росту не використовуються	Помірне різноманіття, комплексні кормові раціони з участю кормів з ріллі, стимулятори росту не використовуються	Низьке різноманіття, інтенсивна відгодівля великої рогатої худоби, свиней, птиці кормами з ріллі, широко використання стимуляторів росту і іншої «біохімії»	Різнорманіття згідно з місцевими традиціями, комплексна годівля, адаптована до місцевих умов (за умови неперевищення частки «фуражної ріллі» більше, ніж на 15%).
- трансгенні сорти і породи transgenic	Не використо-вуються	Використовуються помірно	Використовуються широко	Трансгенні та інтродуковані рослини або виключені взагалі, або суттєво не впливають на структуру культурних фіто- та зооценозів.
- особливості споживання сільськогосподарської продукції	Переважна відмова від тваринних білків на користь рослинних	Раціон харчування наближений до існуючого	Раціон харчування «викривлений» у бік подальшого нарощування споживання тваринного білка	Раціон харчування збалансований і відповідає місцевим традиціям
Основні конструкційні матеріали (та мінеральні ресурси)	Вторинні	Первинні і вторинні при розвитку ресурсозберігаючих технологій	Заміна вичерпних ресурсів їх новими еквівалентами	Заміна вичерпних ресурсів їх новими еквівалентами, які будуть здатними до біологічного розкладання після завершення використання
Забруднення навколишнього середовища	Мінімальне за рахунок закриття усіх екологічно брудних виробництв і впровадження	Залишається на існуючому рівні	Помірне за рахунок маловідходних технологій, удосконалених очисних споруд і захоронення особливо небезпечних	Мінімальне за рахунок дезурбанізації, переходу на нові конструкційні матеріали, зменшення загального рівня споживання і запровадження

	безвідходних технологій		відходів	значної частки (до 40% у ВВП) натурального господарства.
Охорона біорізноманіття	Повне збереження	Збереження більшої частини	Збереження 50-70%	Поступова відмова від агроєкосистем в їх сучасному вигляді на користь адаптованих форм природокористування
Частка охоронних природних територій на планеті	70%	33%	Менше 10%	Потреба у запровадженні природо-охоронних територій поступово зникає

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО- КУЛЬТУРНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІРИ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

УДК 902/908(100+477)+140.8+338.22

ПОГЛЯД СУЧАСНИХ НООНАУК НА СПРАВЖНІ ВИТОКИ І ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Костянтин Корсак – доктор філософських наук, професор, фрілансер, kvkorsak@gmail.com, м. Київ, Україна

Юрій Корсак – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут вищої освіти НАПН України, olte@ukr.net, м. Київ, Україна

Анотація. Виклад правдивої праісторії походження українців, культури, мови та особливостей соціуму вперше в Україні здійснений на основі нових досягнень нооісторії-XXI як комплексу точних наук, що сьогодні накопичує факти через ізотопні та інші датування артефактів та секвенуванням їх ДНК та інших біосполук органічної складової. Доведено, що прашури чотири рази рятували людство й забезпечували загальний прогрес.

Ключові слова: криза людства, три меганоореволюції, рятувні ноотехнології, ноонауки, гуманітарна революція, нооісторія-XXI як точна наука, еволюція українського соціуму

Abstract. The presentation of the true prehistory of the origin of Ukrainians, culture, language and features of society for the first time in Ukraine was carried out on the basis of new achievements of noohistory-XXI as a complex of exact sciences, which today accumulates facts through isotopic and other dating of artifacts and sequencing of their DNA and other biocompounds. It is proven that ancestors saved humanity four times and ensured general progress.

Keywords: crisis of humanity, three meganoorevolutions, saving nootechnologies, noosciences, humanitarian revolution, noohistory-XXI as an exact science, Ukrainian society

Наш аналіз і пропозиції зумовлені потребою виконати громадянські й фахові обов'язки щодо захисту Вітчизни, руху до Перемоги і швидкого післявоєнного відновлення на основі досягнень ноонаук у вивченні минулого, сучасності і майбутнього. Виявлені й досліджені авторами ноонауки-XXI з 2000 р. пропонують подвійно розумним Номо (надалі – HSS) виробничі й інші ноотехнології (мудропроцеси, nootechnology or wisetechnology), які надають HSS необхідне й одночасно лікують наявні пошкодження біосфери і рятують від передбаченої іншими науковцями загибелі (радімо ноопшок по слову Nooglossary). Нещодавно НАН України повірила в їх можливість і рекомендувала до використання [1], але людство в цілому відхиляє всі

ноознання, повторюючи помилки щодо екологічних наук, що чекали на визнання майже століття.

У цих тезах ми концентруємо виклад на тій частині досягнень ноонаук, що стосуються справжньої історії життя і діяльності носіїв українських генів з часу їх появи, а також особливостей українського соціуму. З усіх молодих ноонаук використаємо *нооісторію-XXI*, що вже стала комплексом точних наук, які подібно до палеогенетики, використовують ізотопні й інші датування артефактів разом з секвенуванням (дешифруванням) ДНК та інших біосполук їх органічної складової. У результаті вся мегасфера «історії» має велику стару частину і все більшу меншу, що прискорено накопичує факти і дані експериментів. Пропонуємо називати цю меншу частину *нооісторією-XXI* – правдивими ноознаннями.

Мета тексту полягає у викладі головних ноознань про історію українців, а завдання звуємо до надання читачам того новітнього, що забезпечать правильне стратегічне бачення віддаленого минулого (Prehistory), сьогодення і ноомайбутнього. Методологія буде комплексною через поєднання кращих досягнень наших попередників і можливостей ноонаук. Шануємо принцип глобального еволюціонізму, але найбільше – пораду історика-француза Ф. Броделя (1902-1985) писати про великі системи *тільки на основі всіх знань людства*, а не однієї чи двох наук. Ми не досягли «броделівської досконалості», але 2/3 століття на відомих мовах і в доступних джерелах стежимо за світовими науковими і технологічними досягненнями. Це сприяло появі власних відкриттів та якості публікацій.

Через намір надати читачам максимум важливих фактів скоротимо технічні частини тексту (перелік проблем людства, використаних джерел, нюансів методології тощо) і цілком відмовимося від сучасних програм Штучного Інтелекту (ШІ), який надто далекий від опори на всю світову інформацію й обмежується вміщеними в енциклопедії не надто новими даними. Хоч ШІ швидко удосконалюється, він поки-що нездатний вести критичний аудит всіх світових повідомлень.

Побудуємо виклад на основі інфографіки й оберемо з безлічі наявного лише два авторські рисунки, що концентровано пропонують читачам найцінніше з усього нашого доробку. Рис. 1 відтворює еволюцію HSS з моменту їх появи і футурологічний прогноз, рис. 2 – правдиву нооісторію-XXI носіїв українських генів і характеристик українського соціуму. Вони побудовані на використанні багатьох досягнень світових наук і різноманітних джерел, але роблять наголос на найновіших публікаціях і наших власних ноодосягненнях.

Рис. 1. Удосконалена «тоффлерівська» модель еволюції людства

На запитання студентів щодо «ноотехнології №1» ми вказуємо бактеріальний процес «протеїн Фу» – використання в побутових умовах «гейзерного» мікрогрибка *Fusarium yellowstonensis* для перетворення за 3-4 доби довільних «органічних відходів» в ідеальний білковий мікрофарш, готовий для негайного споживання чи кулінарного «поліпшення». Очевидно, що поширення по планеті спор

Фу неминуче ліквідує все індустріальне тваринництво, а тому Ното перестануть з'їдати щосекунди приблизно 3400 теплокровних живих істот, більшість з яких мають свідомість. У США використання Фу з якихось причин жорстко обмежене ринком веганських продуктів, а от Європейський Союз у квітні 2023 р. проголосив план розвитку бактеріальних та інших ноотехнологій [3]. Галас був, а справ ще немає. Причиною може бути неусвідомлення того, що подібні бактеріальні ноопроцеси не являють собою якісь випадкові та примітивні «доповнення» до сучасної харчової індустрії. Це провісники вступу всього людства в цілковито нову нооеру і один з численних ноозасобів ліквідації небезпеки Колапсу-XXI як передбаченої науковцями тотальної загибелі. Навіть «світові форуми» у Давосі й сьогодні ігнорують всі бактеріальні та інші ноотехнології й пропонують поліпшувати тільки наявне і рухатися до побудови «Індустрії 4.0» як цілковито роботизованого світу з екологічно шкідливими виробництвами. Ми ж пропонуємо рух до ноосимбіозу HSS з біосферою, вказуючи шлях ліквідації не тільки епідемії «глобального ожиріння», а й значно небезпечнішої ендокринної пандемії через масове виготовлення екологічно безпечних біопластиків від модифікованих ціанобактерій.

Щойно запропоноване має стратегічну перспективу не тільки для мудрого процесу післявоєнного відновлення Вітчизни, а й для всього людства.

Важливим елементом рис. 1 є опис у верхній частині сьогодення як поєднання трьох всепланетних ноореволюцій: №1 – заміна сучасних шкідливих виробництв екоідеальними ноопроцесами; №2 – поступова заміна в усій сфері гуманітарних знань гіпотез, припущень і міфів точними даними від вимірів та різноманітних експериментів; №3 стосується швидкого розвитку III і перетворення його в потужного помічника перших двох меганоореволюцій. У цих тезах ми пояснимо внесок нооісторії й інших ноо- і палеонаук у створення правдивої історії не тільки носіїв українських генів, а й всього людства.

Для лаконічності викладу новітніх нооісторичних фактів і доказів використаємо авторський рис. 2, що враховує найновіше з археології-XXI.

Скоротимо виклад через перелік головних подій за 70 тис. років з участю наших пращурів. Вкажемо доведені факти, яким подальші дослідження нададуть уточнення, але не ліквідують і не визнають помилковими: 1) поява пращурів у Північній Ефіопії як групи напівпігмеїв серед більших за розміром інших HSS; 2) вимушена втеча в Східне Середземномор'я 50 000 років тому по трасах 11 і 9, поділ на

палестинців, євреїв, українців, єврофермерів, курдів, вірмен та ін.; 3) ліквідація канібалізму через винайдення гуманізму і побудову навчально-виховних споруд (кільцевих мегалітичних арен – КМА) 13 500 років тому. Автори – наші пращури, адже сотні КМА знайдені в Гебеклі-Тепе і навколо, а в Палестині їх немає зовсім, що мало наслідком поширення протилежної до нашої атлантичної (західноєвропейської) геноцидно-агресивної парадигми;

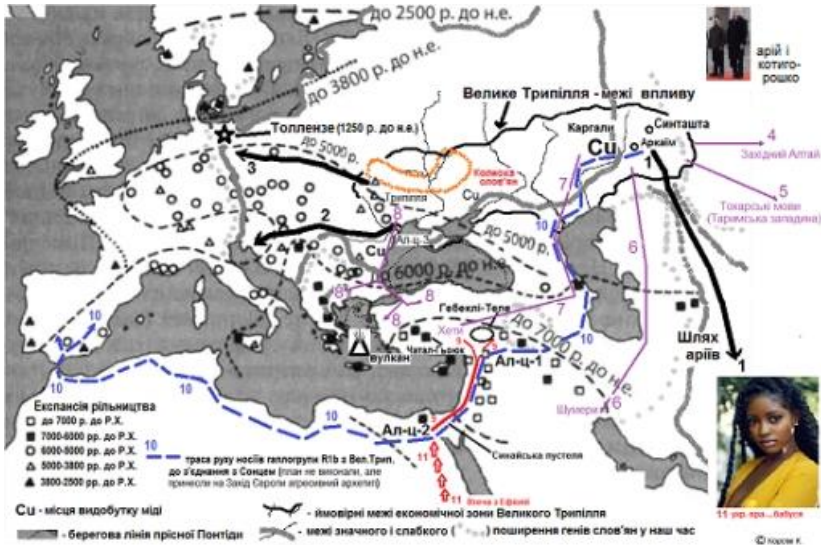

Рис.2. Авторська схема появи, життя і подвигів носіїв українських генів

4) винайдення рільництва і скотарства та їх поширення з організацією аграрних селищ (як Чатал-Гьоюк) з домінуванням не просто гуманізму, а подоби «аграрного комунізму»; 5) поступове поширення с/г під тиском агресивних сусідів переважно на Захід аж до Атлантики; 6) століття спокійного життя в дельтах Дунаю, Дністра і Дніпра, що впадали в прісне озеро «Понтіда»; 7) підвищення рівня Світового Океану від танення льодовиків, поява двох проток і заповнення Понтіди солоними водами з утворенням Чорного й Азовського морів; 8) ще одна вимушена втеча від цього «Чорноморського потопу» на чорноземі України і злиття 7 200 років тому з високими мисливцями-аріями (чоловіча гаплогрупа R1a), які з'явилися на Алтаї 27 000 років тому і пізніше південними лісами

дісталися Європи, рухаючись до сонячного тепла «за горизонт»; 9) закони екології та етології пояснюють миттєве і щасливе поєднання «двох досконалостей» в новий народ (фактично – українців), що обдарував світ багатьма винаходами (одомашнення коней, колісний транспорт, гірнича справа і ковальство тощо). Трипільська культура була рекордно якісною і встановила багато «світових рекордів»; 10) трансформація Трипілья-1 в колосальне Велике Трипілья (ВТ) як зону поділу праці між Карпатами й Алтаєм; 11) привабливість ВТ для всіх народів, які надсилали купців-розвідників для запозичення його досягнень. Вони вивчали наші слова і знання й переносили до себе; 12) численні впливи (1,2,3...8) Великого Трипілья на терени між Атлантикою і пустелями Китаю з формуванням всього *«Індоевропейства»* через *хмарнотезове поширення технологій, лексикону і моральних взірців* (6 – 3,5 тис.р.т.); 13) розпад ВТ через кліматичні та інші впливи (приклад – вибух вулкану Санторині в Егейському морі з утворенням тривалої «пилової зими»), вимушене переселення з ВТ в Персію й Індію та на інші терени; 14) виведення пращурами потужних «домашніх коней», потрапляння їх у руки населення степів, що стають кіннотниками й атакують трипільців; 15) атаки номадів з Азії, вимушений відступ прашурів з Таврії у заліснену й пенеплену (пенеплени – зона максимально еродованих гір) північну частину України; 16) похід аж з Південного Уралу на Захід агресивних носіїв гаплогрупи R1b (єрбінів, вказано лінією «10» на рис. 2). Вони винищили єврофермерів з їх гуманізмом і розпочали довгу серію геноцидів, воєн, спалювання «відьом», хрестових та інших походів, колоніальних загарбань, світових війн та ін. На самому початку єрбіни напали на слов'ян-лужичан. Та прашури, які володіли трипільськими технологіями, 3250 років тому на переправі через річку Толлензе знищили армію ворога так ґрунтовно, що нові «походи на Схід» відновилися майже через 2000 р.; 17) Існує багато доказів того, що росіяни мають лише 1/3 слов'янських і аж 2/3 угро-фінських (сибірських) генів. Вони безпідставно вважають себе «світовою вершиною духовності» й провідниками всієї планети в майбутнє, що повинно спиратися на «природні закони» (від прикметника «фауністичні» вони чомусь утримуються). Ми дуже детально на основі новітніх ноонаук і світових досягнень пояснили весь процес появи і збоченості так званої «російської культури» [4]. Радимо познайомитися з фактами і незаперечними доказами.

Наприкінці вкажемо видатне досягнення інтернаціонального колективу науковців, які після аналізу 555 зразків решток осіб зі слов'янських країн опублікували статтю, що містить незаперечні

докази розташування «Колиски слов'янства» між Любліном і Суджею в Північній Україні [5]. Для головної культури в «Колисці» обрали Київську культуру.

Висновки: У межах ноореволюції в сфері гуманітарних наук правдиву інформацію і факти накопичують психологія, соціологія, педагогіка, когнітологія й інші науки про Номо, засади роботи його головного мозку й нервової системи, їх вікові зміни, роль генетично успадкованого і набутого в родинному й суспільному оточенні. В лоні традиційних уявлень можемо вказати якісні твори, як книгу І. Смешка «Нариси з історії України» з глибоким аналізом витоків української державності та зв'язку з Грецією, Римом і сучасним Заходом [6]. Але й вони мають очевидний недолік – обмеження останніми двома тисячоліттями та ігнорування українського архетипу мислення і поведінки, що виник і зміцнювався десятки тисяч років й набув генетичної реестрації. Новітні факти і докази свідчать про те, що мислення і дії сучасних HSS приблизно наполовину детерміновані генами, що неможливо не можна вважати «чистою сторінкою» щодо родинних і соціальних (державних) впливів та сподіватися на надвисоку потужність педагогічних умов і навчальних текстів та засобів.

Ми навели докази того, що носії українських генів є продуктом багатьох впливів, носіями кількох видатних мутацій та унікальних характеристик. Буде помилкою некритично виконувати всі поради з Брюсселя чи Вашингтону щодо освіти і побудови соціуму, адже українське безперечно якісне й досконале, не потребує корекції чи змін на кшталт запозичення пошани до ЛГБТ чи інших «західних псевдодосягнень».

Той же примітивний лібералізм і «чикагські» соціальні моделі цілковито непридатні в нашому українському соціумі, який ще у трипільські часи встановив світові рекорди в моралі, громадських цінностях, у гендерній рівності та загальній цивілізованості. Ми сьогодні продовжуємо досягнення пращурів і здійснюємо ще одне одуховлення світу. Цього разу – нооодуховлення.

Використані джерела: 1.Korsak K., Korsak Y. (2024). A real path to the complete elimination of the threat of Collapse-XXI due to the development of noosciences / Svitoglyad. 2024, No. 2, p. 49-51 (URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitoglyad/svit-2024-19-2/svit-2-2024-korsak-012.pdf>). (In Ukrainian). (Appeal 16-11-2025). 2.Kurbatov D. I. Ministry of Education and Science. No. 1/5967-23 dated 04/27/2023. 3.EU-funded project paves path toward new era of protein sustainability (2023) (URL: <https://www.proteinreport.org/newswire/eu-funded-project-paves-path-toward-new->

era-protein-sustainability) (19-04-2023). 4.Gretzinger, J., Biermann, R, Mager, H. et al. Ancient DNA connects large-scale migration with the spread of Slavs. *Nature* 646, 384-393 (2025). (URL: <https://doi.org/10.1038/s41586-025-09437-6>). Appeal 17-11-2025. 5.Korsak K.V., Talanchuk P.M., Davidenko G.V., Kalakura Y.S., Kirik T.V., Pokhresnik A.K., Korsak Yu.K. et al. (2022). The Origin and Features of Russian Culture in Terms of Modern Noosciences. *Intern. sc. journal «Grail of Science»*, №17 (July; 2022) with the proceedings of the: Ill Corresp. Intern. Scientific and Practical Conference «Science of post–industrial society: globalization and transformation processes», July 22th, 2022. Pp. 308-333 (DOI 10.36074/grail-of-science.22.07.2022.056) (URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/22.07.2022>) (in Ukrainian) Appeal 17-11-2025. 6.Smeshko, Igor. (2020) Essays on the history of Ukraine / K.: Samit-knyga, 2020. (URL: https://sylaichest.org/wp-content/uploads/2020/10/smeshko_narysy_z_istorii.pdf) (in Ukrainian). Appeal 3-02-2026.

УДК 912(47+57) «1917/1940»(093.3):355.40

КОНТРОЛЬ І ОБМЕЖЕННЯ У СФЕРІ РАДЯНСЬКОГО КАРТОГРАФУВАННЯ 1917–1940-х рр.

Інна Позднякова – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченка; e-mail: pozdnayakova@ukr.net м. Кропивницький, Україна

Анотація. У статті проаналізовано процес формування системи контролю та обмежень у сфері картографування в СРСР у 1917–1940-х рр. Висвітлено роль державних і військових інституцій у регулюванні доступу до картографічної інформації та охарактеризовано вплив ідеологічних та політичних чинників на становлення принципів секретності. Дослідження розкриває взаємозв'язок між картографуванням та радянською політичною цензурою.

Ключові слова: картографування, СРСР, цензура, секретність, ідеологічний контроль.

Abstract. The article analyzes the formation of the system of control and restrictions in the field of cartography in the USSR during 1917–1940. The role of state and military institutions in regulating access to cartographic information is examined, along with the influence of political and ideological factors on the development of secrecy principles. The study reveals the relationship between mapping and Soviet political censorship.

Keywords: cartography, USSR, censorship, secrecy, ideological control.

Попри те, що історія картографування території України неодноразово ставала об'єктом ґрунтовних наукових праць, необхідно зазначити, що дослідники зосереджувалися на аналізі еволюції картографічних методів, зміні кордонів, діяльності видатних картографів та змісті самих мап. Проте такий важливий аспект, як контроль з боку держави та цензурні обмеження у сфері картографування, залишався поза увагою дослідників. Беручи до

уваги, що основні принципи картографування визначалися радянською системою, виникає потреба розглянути особливості картографічних процесів у СРСР.

Отже, 15 березня 1919 р. при науково-технічному відділі Вищої Ради Народного Господарства було створено Вище геодезичне управління (ВГУ). Новостворена інституція мала об'єднати топографо-геодезичну й картографічну діяльність усіх відомств для забезпечення потреб держави з топографічного вивчення території радянської росії [1, с. 201].

Однак на практиці воно отримало контроль лише над цивільною геодезичною, топографічною та картографічною діяльністю, а також право на проведення власної геодезичної зйомки й складання та публікацію карт у будь-якому масштабі. На вимогу Штабу РСЧА військові геодезичні та картографічні роботи були виведені зі сфери компетенції ВГУ [2, с. 87].

У квітні 1919 р., після введення метричної системи, Корпус військових топографів, який після жовтневого перевороту став основою для створення Військово-топографічної служби Робітничо-Селянської Червоної армії, розробив проєкт переходу карт від верстових масштабів до метричних. Перехід до знімань у метричних масштабах передбачалося розпочати після закінчення громадянської війни, а наявні карти верстових масштабів підтримувати на рівні сучасності до створення нових карт у метричній системі [2, с. 201]. Тому на початковому етапі радянським картографам довелося покладатися на дореволюційні матеріали. Вони продовжували передруковувати найважливіші військові топографічні карти (з масштабами 1, 2, 5 та 10 верст (1 верста = 1066,8 метра)) [5, с. 245].

Активну діяльність Вище геодезичне управління розпочало лише у 1922–1923 рр., оскільки в умовах громадянської війни не мало можливості проводити нові зйомки та укладати топографічні карти. Відомство неодноразово зазнавало реорганізацій, а на початку 1924 р. для топографо-геодезичного забезпечення Південного економічного району СРСР (Україна, Крим, Молдавія), у Харкові було створено Українське геодезичне управління (УГУ), як республіканський підрозділ Вищого геодезичного управління. Основним завданням УГУ було забезпечення топографо-геодезичними та картографічними матеріалами Донбасу та Придніпров'я, як основної вугільно-металургійної бази. Перші топографічні знімання у масштабах 1: 10 000 та 1: 25 000 Українське геодезичне управління почало виконувати 1925 року в районі Нікополь-Марганець.

Аналогічні знімання проводились у гірничорудних районах Донбасу, Кривого Рогу, а також у заплаві Дніпра від Кременчука до Херсона у зв'язку з проєктуванням та будівництвом Дніпрогесу [1, с. 201–202].

Слід відзначити, що у роки НЕПу контроль над геодезичною та картографічною діяльністю трохи послабився. Деякі з проєктів Вищого геодезичного управління, зокрема зйомки та картографування, оплачувалися як комерційні роботи організаціями та галузями промисловості, які їх замовляли [5, с. 247]. З іншого боку, тогочасні вимоги Червоної армії щодо забезпечення суворого контролю за копіюванням і використанням картографічних матеріалів були підтримані органами державної безпеки. Останні запропонували впровадити систему класифікації, що передбачала три рівні доступу: «цілком таємно», «для службового користування» та без грифа секретності. Класифікація здійснювалася відповідно до одного або кількох критеріїв – масштабу, характеру рельєфу, змістового наповнення та географічного положення об'єкта. У січні 1925 р. радянський уряд запропонував компроміс: всі карти прикордонної зони в масштабі 1 : 100 000 і вище, зроблені після революції, і всі карти «військових об'єктів і зон» в масштабі 1 : 200 000 і вище, а також всі карти з актуальною військовою інформацією ставали секретними. Щодо інших карт повністю знімалися обмеження доступу [2, с. 89].

Ситуація помітно змінилася після зміцнення тоталітарного режиму. Низкою урядових постанов усю картографічну діяльність та контроль за нею було передано під безпосередній нагляд спеціальних органів. Так, 15 червня 1935 р. у складі Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР було утворено Головне управління державної зйомки й картографії (ГУДЗК НКВС), яке відповідало за картографування всієї території держави. Регулюючі й контрольні функції ГУДЗК не поширювалися тільки на Народний комісаріат оборони [1, с. 206].

Таке підпорядкування мало далекосяжні наслідки. Державна картографічна служба фактично перетворилася на військову структуру, як за регламентом роботи, так і за суворістю дисципліни. Частина картографічних матеріалів набула статусу засекречених документів, а доступ до них суворо регламентувався. Унаслідок цього зросла закритість географічної інформації, що гальмувало розвиток цивільних галузей – від планування територій до історико-географічних досліджень. Військовий стиль та поведінка відомства впливали на діяльність промислових підприємств та науково-дослідних інститутів, які були змушені використовувати карти. Наприклад, у 1935 році ГУДЗК НКВС заборонило Інституту ґрунтів

Академії наук організувати власне Картографічне бюро Інституту для зберігання ґрунтових карт [5, с. 249].

Офіційне положення, видане НКВС для Головного управління державної зйомки й картографії, передбачало, що «всі особи, визнані винними у виданні карт, що не відповідають стандартам, створеним Головним управлінням державної зйомки й картографії НКВС, або у складанні карт без дозволу зазначеного управління, будуть притягнуті до відповідальності як злочинці» [5, с. 247]. А у доповіді, виголошеної на урочистостях з нагоди двадцятиріччя від дня заснування Вищого геодезичного управління, його очільник головним досягненням вказав те, що очолюване ним управління змогло знищити ворогів народу, шпигунів, диверсантів, фашистських покидьків з троцькістсько-бухарінської кліки та випалити їхні змійні гнізда, які вони створили навіть в адміністрації Геодезичної служби. Окремо наголошувалося, що «весь персонал топографо-геодезичної служби мобілізований та активно залучений до ліквідації наслідків диверсії» [5, с. 249].

З середини 1930-х рр. в СРСР було започатковано вироблення єдиного типу загальнодержавних карт. Важливим етапом цього процесу стало утворення 14 вересня 1938 р. Головного управління геодезії та картографії (ГУГК) при Раді Народних Комісарів СРСР. Основними завданнями ГУГК були: створення державної геодезичної основи й державної топографічної карти СРСР; забезпечення потреб народного господарства, науки, культури, освіти сучасними картами й атласами; державний нагляд і контроль за виконанням відомчих топографо-геодезичних і картографічних робіт [1, с. 207].

Отже, контроль держави за проведенням відомчих топографо-геодезичних і картографічних робіт посилювався. У своєму щоденнику академік В.І. Вернадський так прокоментував ситуацію, створену суворими правилами державної геодезичної служби щодо використання карт: «Цікавою рисою нашого часу є деякі несподівані та незрозумілі риси організованого невігластва, яке дуже глибоко впливає життя. Найбільш виразно простежуються два явища. Перше – заборона синоптичних карт. Не тільки не друкують карти, зникли у роботах циклони та антициклони. У свій час у «Соціалістичному землеробстві» – органі Комісаріату землеробства друкували дані про температуру та дощі – і тільки. Не знаю, чи друкують вони тепер. А тим часом для авіації, яка зростає – безперечно, ці дані мають бути. Друге із географічними картами. Все спотворено, і тут цензура перевершила все, що колись було. Шкідники свідомі та несвідомі злилися. Оппоків сидить через свої дослідження Дніпра, зроблені до революції. Роботи Виржиковського (сидить) – напівзасекречені.

Дерюгін не міг надрукувати карти Японського та Охотського морів – дурень цензор йому сказав, коли він показав йому опубліковану японську карту – а може вони навмисне це надрукували, щоб провести нас?» [3, с. 238 – 239].

Тим не менш, радянські картографи продовжували працювати і досягли певних успіхів. Були створені детальні та сучасні атласи, такі як «Атлас промисловості СРСР», а також перший том Великого радянського атласу світу. Видання стало важливим етапом розвитку атласної картографії в СРСР. Перший том видання отримав Гран-прі на всесвітній виставці в Парижі 1937 р.

Рішення про створення Великого радянського атласу світу було зафіксовано постановою Центрального виконавчого комітету та Ради народних комісарів СРСР від 17 грудня 1933 р. У постанові зазначалося: «Визнати необхідним видання Великого радянського атласу світу, який має стати єдиним атласом, що включає елементи фізичної, економічної та політичної географії» [4].

Передбачалося, що Великий радянський атлас світу матиме три основні розділи: а) загальних світових карт; б) карт Союзу РСР; в) карти інших країн світу.

Усередині розділу «СРСР» мали бути подані фізико-географічна характеристика, адміністративно-політичний поділ, природні ресурси, галузеві карти, карти по краях та областях (довідково-економічного характеру). У розділі «карти інших держав світу» рекомендувалося, за можливості, розмістити характеристику суспільно-економічних укладів цих країн [4].

Для видання атласу спеціально створили науково-дослідний інститут з редакційною колегією та технічною радою. У складі інституту мали бути створені п'ять функціональних відділів: фізичної географії, карт СРСР, світових карт та карт інших держав світу, картографії та художнього оформлення. Технічне виконання всіх робіт, пов'язаних із виданням атласу, покладалося на Всесоюзний картографічний трест.

Зважаючи на складність пов'язаних з виданням атласу наукових та технічних проблем, постанова приписувала: «залучити до роботи над атласом усіх найавторитетніших фахівців відповідних науково-дослідних інститутів та вишів Союзу РСР й зобов'язати наукові інститути включити у свої плани виконання завдань спрямованих на забезпечення підготовки Великого радянського атласу світу» [4].

1937 р. вийшов перший том атласу, які містив карти з фізичної, економічної та політичної географії світу та СРСР. Другий том вийшов у 1940 р., він включав регіональні карти СРСР та історичні карти часів

громадянської війни. Появі третього тому завадила Друга світова війна. Згодом другий том був засекречений та вилучений з усіх бібліотек. Існує припущення, що за цим рішенням стояв особисто Сталін, який вважав, що розміщена в атласі інформація, зокрема детальні плани міст та карти радянської промисловості, може бути використана ворогом при підготовці до війни. Також варто зауважити, що у виданні чітко простежуються ідеологічні та пропагандистські мотиви. За допомогою карт підкреслювалися успіхи СРСР часів колективізації та індустріалізації, а також «імперіалістичні суперечності на території капіталістичних країн». А розмір атласу, визначений до 150 двосторінкових карт з додатковими карами на обороті, передбачав виділення для карт Союзу РСР від 1/3 до 1/2 загальної кількості карт.

Попри високий рівень наукової точності та картографічної культури довоєнних радянських карт, саме це згодом стало підставою для запровадження суворої цензури й обмеження їх розповсюдження. Після поразок Червоної армії в перші місяці Другої світової війни радянська пропаганда пояснювала невдачі, зокрема, відкритістю картографічних матеріалів, що нібито потрапили до рук противника. Поширювалися твердження, що напередодні війни іноземні дипломатичні місії закуповували радянські карти й атласи, які могли бути використані для ударів по промислових і транспортних об'єктах.

Насправді радянські топографічні карти розкрили свої секрети в перші кілька днів нападу Німеччини на Радянський Союз. 28 червня 1941 р. німці окупували Мінськ, де знаходилися сотні тисяч топографічних карт для відправлення спеціальними поїздами до Червоної Армії. Німці конфіскували всі ці шойно надруковані карти, а також обладнання, картографічну сировину та оригінальні пластини. Невдовзі після цього німецький військовий картографічний підрозділ почав друкувати радянські топографічні карти з конфіскованих оригінальних пластин, додаючи необхідні німецькі легенди. Обладнання заводу та матеріали «рухалися» разом з фронтом. Їх було відправлено до Каунаса (Литва) у листопаді 1943 року, а менш ніж через рік їх перевезли до Кенігсберга, де їх згодом захопили радянські війська та повернули до Мінська. Нацисти також захопили Харківський картографічний завод в Україні, який під час війни використовувався для друку як російських, так і німецьких топографічних карт [5, с. 249–250].

Після Другої світової війни картографічна галузь потрапила під жорсткий державний контроль. Було встановлено систему попереднього погодження, обмежено доступ до вихідних геодезичних

даних і запроваджено багаторівневий механізм перевірки та засекречування картографічної продукції. Спеціальні інструкції 1948 р. щодо використання та зберігання топографічних карт вимагали, щоб вони зберігалися у спосіб, прийнятий для секретних та службових документів. Особи, які внаслідок поганого зберігання або недбалого використання втрачять або неправильно використовуватимуть карту з грифом «таємно» або «лише для службового використання», мали бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Навіть професійні топографи, які отримували топографічні карти для своїх польових досліджень, повинні були підписувати зобов'язання використовувати карти відповідно до правил. Якщо матеріали губилися, відповідальному геодезисту загрозувало до восьми років позбавлення волі [5, с. 249–250].

Таким чином, протягом 1917–1940-х рр. картографічна діяльність в СРСР пройшла еволюцію від спроб створення науково обґрунтованої системи цивільного картографування до повної централізації та підпорядкування державному контролю. З утвердженням сталінського режиму вона перетворилася на контрольований державою інструмент, підпорядкований потребам оборони та ідеології. Запровадження системи цензури, обмеження доступу до геодезичних матеріалів і концентрація всіх картографічних робіт у межах відомчих структур НКВС свідчили про перехід до тотальної монополії держави на виробництво та поширення просторової інформації.

Використані джерела: 1. Сосса Р.І. Історія картографування території України: Підручник. Київ: Либідь, 2007. 336 с. 2. Барон Ник. «От греха подальше...»: цензура и контроль над топографическим знанием в Советской России (1918–1925). *Studies in the History of Biology*. 2010. Vol. 2. №. 4. С. 84–92. 3. Вернадский В.И. Дневники. 1935–1941: в 2 кн. Кн. 2 1939–1941. М.: Наука. 2008. 295 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi>. 4. Постановление Центрального исполнительного комитета и Совета народных комиссаров «Об издании большого советского атласа мира» от 17 декабря 1933 г. *Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства СССР*. М., 1948. URL: https://istmat.org.translate.google/node/39186?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc. 5. Postnikov A. Maps for Ordinary Consumers versus Maps for the Military: Double Standards of Map Accuracy in Soviet Cartography, 1917–1991. *Cartography and Geographic Information Science*. 2002. Vol. 29. № 3. P. 243–260.

THE BALTIC–BLACK SEA REGION: FROM GEOPOLITICAL FRONTIER TO INTELLECTUAL AND CULTURAL SPACE

Nataliia Dovhan – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Country Studies and Tourism of the Faculty of Geography of Taras Shevchenko National University of Kyiv; e-mail: nataliia_koroma@knu.ua Kyiv, Ukraine

Abstract. The Baltic–Black Sea region has been a key element of European geopolitics, connecting political, cultural, and civilizational interaction spaces for centuries. In the modern era, it is transforming from the periphery of Europe into an intellectual, cultural, and political centre of democratic development. The study aims to analyse the region's evolution from a geopolitical frontier to a space of ideas, memory, and solidarity, with a particular emphasis on the role of Ukraine as its moral and value-based core. The results highlight the significance of the Baltic–Black Sea region as a factor in shaping a new European identity and resilience.

Keywords: Baltic–Black Sea region, geopolitics, European identity, Ukraine, intellectual space.

Анотація. Балто-Чорноморський регіон упродовж століть був ключовим елементом європейської геополітики, поєднуючи простори політичної, культурної та цивілізаційної взаємодії. У сучасних умовах він трансформується з периферії Європи на інтелектуально-культурний і політичний центр демократичного розвитку. Метою дослідження є аналіз еволюції регіону від геополітичного фронтиру до простору ідей, пам'яті та солідарності, з акцентом на ролі України як його духовного та ціннісного ядра. Результати підкреслюють значення Балто-Чорноморського простору як чинника формування нової європейської ідентичності та стійкості.

Ключові слова: Балто-Чорноморський регіон, геополітика, європейська ідентичність, Україна, інтелектуальний простір.

For centuries, the Baltic–Black Sea region has shaped Europe's geopolitical balance. Its territory between Northern, Central, and Southeastern Europe was a strategic bridge linking Western Europe, Russia, and the Middle East. Due to its borderland position, this space repeatedly became an arena of competition and confrontation among great powers — Sweden, Poland, the Ottoman Empire, Austria-Hungary, the Russian Empire, and later the USSR.

Historically, the Baltic–Black Sea region functioned as a civilizational frontier where the cultural traditions of the West, Orthodox East, and Muslim South intersected. In the works of classical geopoliticians — H. Mackinder, N. Spykman, and K. Haushofer — this region was a key element in the struggle for control over the Eurasian «Heartland.» [1, 3, 6]

After World War I, the “sanitary cordon” concept emerged, envisioning a belt of independent states between the Baltic and Black Seas as a barrier against Bolshevism [2]. Over time, this idea evolved: the region's states began to assert their own geopolitical subjectivity and seek integration into the European political space [7].

Following the collapse of the USSR, the Baltic–Black Sea region became a centre of democratic transformation, historical memory restoration, and cultural identity revival [8]. Today, this space is transforming from Europe’s periphery into a frontier of democracy and security, where territorial integrity and the continent’s civilizational choice are being determined [4, 10].

Thus, this study aims to analyse the Baltic–Black Sea region's evolution from a geopolitical frontier to an intellectual and cultural space that increasingly shapes contemporary Europe's political, humanitarian, and security dynamics.

The Baltic–Black Sea region has always been a space for confrontation and interaction between empires, cultures, and ideas. Its geostrategic position between major civilizational centres defined its function as a military-political barrier and a bridge between cultures, where states were formed, trade routes passed, and political projects and cultural syntheses emerged [3].

After World War I, the West formulated the idea of a «sanitary cordon» as a political shield against Bolshevik expansion [2]. However, interwar integration initiatives — such as Józef Piłsudski’s concept of «Intermarium» — demonstrated the region’s aspiration to move from the role of a buffer zone to one of complete political subjectivity.

During the Cold War, the region remained a symbolic dividing line between two systems. However, it became a cradle of democratic resistance through movements such as *Solidarity* in Poland, the independence struggles in the Baltic States, and the national awakening in Ukraine [8, 9]. This experience later became the foundation for post-Soviet democratic transformations.

After 1991, the newly independent states of the region began integrating into European and Euro-Atlantic institutions, forming a shared security and cultural space [10]. In the modern era, the Baltic–Black Sea region is gradually becoming an integration centre of Europe. Initiatives such as the Three Seas Initiative, the Lublin Triangle, and cooperation in energy, digital infrastructure, and defence reflect the region’s growing autonomy and influence [4].

Since 2014, when Russia’s aggression against Ukraine radically altered Europe’s security architecture, this region has established itself as a stronghold of democracy, freedom, and resilience. Its development demonstrates the transition from a peripheral zone to an active subject of international politics, uniting historical memory, cultural pluralism, and strategic partnership [5, 9].

Conclusions: The modern Baltic–Black Sea region is not only a geopolitical frontier of Europe but an intellectual, cultural, and political space where new models of European identity are being shaped [3]. Having moved from colonial dependence to state maturity, the region's people form the foundation of a new culture of democracy, freedom, and shared responsibility.

For Ukraine, this dimension holds particular significance. It represents the core of the Baltic–Black Sea space, where spiritual heritage, political will, and cultural innovation intersect [8, 10]. In the 21st century, Ukrainian society has become one of the main drivers of the region's democratic renewal, moral leadership, and intellectual consolidation [5].

The intellectual and cultural potential of Ukrainian society is reflected in its ability to transform the traumatic experience of war into a source of solidarity, ethical reflection, and creative energy. Ukraine's educational, scientific, and artistic initiatives increasingly form part of the broader European humanitarian space, strengthening interregional ties between the Baltic and the Black Sea [4, 9].

The region's cultural and humanitarian dimension is linked to the decolonisation of consciousness, re-evaluation of totalitarian legacies, and restoration of historical memory [5, 7]. For Ukraine, this means preserving the past and forming a new moral framework that unites society around dignity and freedom.

Politically, Ukraine is shaping a model of value-based leadership in the region — one rooted in cooperation, openness, and democratic partnership. Its experience of state-building and struggle for independence serves as an inspiration for the entire area between the Baltic and the Black Seas [9].

In the long term, the Baltic–Black Sea region has the potential to become a new intellectual core of Europe, with Ukraine as its moral and cultural axis. Through its intellectual, cultural, and political potential, Ukraine contributes to forming a new European identity of the 21st century — an identity grounded in responsible freedom, dignity, and spiritual resilience [5, 8].

References: 1.Blouet, B. *Halford Mackinder: A Biography*. Texas A&M University Press. 2004. 2.Brzeziński, Z. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books. 1997. 3.Cohen, S. B. *Geopolitics of the World System*. Rowman & Littlefield. 2003. 4.Diesen, G., & Kaczmarek, M. *Russia's War and the Reordering of European Security*. Routledge. 2023. 5.Kuzio, T. *Crisis in Russian Studies? Nationalism (Imperialism), Racism and War*. Ibidem Press. 2019. 6.Mackinder, H. J. The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, 1904. 23(4), 421–437. 7.Motyl, A. *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*. Columbia University Press. 2001. 8.Subtelny, O. *Ukraine: A History* (4th ed.). University of Toronto Press. 2009. 9.Snyder, T. *The Road to*

Unfreedom: Russia, Europe, America. Tim Duggan Books. 2018. 10. Wolczuk, K. *Ukraine between the EU and Russia: The Integration Challenge*. Palgrave Macmillan. 2015.

УДК: 001(092)Каразін:912(477)

ВАСИЛЬ НАЗАРОВИЧ КАРАЗІН, КАРТОГРАФІЧНИЙ ЛІТОПИС ПРО ЙОГО ЖИТТЯ, НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

Віліна Пересадько – доктор географічних наук, професор кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; e-mail: vilinaperesadko@karazin.ua, Харків, Україна.

Ольга Вовк - кандидат історичних наук, заступник директора Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; e-mail: o.i.vovk@karazin.ua, Харків, Україна.

Андрій Пілюгін – ст.викладач кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; e-mail: a.pilugin@karazin.ua, Харків, Україна.

Сергій Сонько – доктор географічних наук, професор, професор кафедри екології Уманського національного університету; e-mail: sp.sonko@gmail.com, Умань, Україна

Анотація. Метою цієї статті є дослідження ролі і значення Василя Назаровича Каразіна у становленні вітчизняної, зокрема природничої, науки. У статті наведено короткий опис його життя, наукової та громадської діяльності, наведено приклади увічнення його досягнень, в тому числі і шляхом укладання карти «Харківщина Каразінська» створеної до 220 річниці з дня заснування університету і якою розпочинається серія карт про видатних харків'ян.

Ключові слова: Василь Каразін, картографія, літопис, наука

Abstract. The purpose of this article is to study the role and significance of Vasyl Nazarovych Karazin in the formation of domestic, in particular natural, science. The article provides a brief description of his life, scientific and public activities, examples of the perpetuation of his achievements are given, including by compiling a map "Kharkiv Region of Karazin" created to the 220th anniversary of the founding of the university and which begins a series of maps about prominent Kharkiv residents.

Keywords: Vasyl Karazin, cartography, chronicle, science

У 224 році каразінська спільнота відзначала 220 років від заснування Харківського університету, якому 11 жовтня 1999 року указом Президента України № 1313/99 надано статус національного й присвоєно ім'я В. Н. Каразіна. До цієї дати в університеті проводилась низка заходів: конференцій, круглих столів, публікацій, в тому числі і картографічних. Першою із таких публікацій стала карта «Харківщина Каразінська» створена в результаті співпраці кафедри фізичної

географії та картографії та Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька.

З самого народження життя Василя Каразіна пов'язане з Харковом і Харківщиною. Його предки оселилися на теренах нашої області ще у XVIII ст. Першим зв'язав свою долю зі Слобідською Україною Олександр Каразін (?–1753), який оселився біля села Мурафа. Його син Назар Олександрович Каразін (1731–1783) за ратну службу отримав у спадкове володіння села Кручик (неподалік від міста Богодухів) та Основинці (біля селища Краснокутськ). У Кручику народилися його діти. Старший, Василь Назарович Каразін (1773–1842), увійшов в історію як фундатор Харківського університету – одного з найстаріших у Східній Європі (1804 р.). Молодший син, Іван Назарович Каразін (1780–1836), уславився як засновник першого у Східній Європі Краснокутського дендрологічного парку (1809 р.). Цю природоохоронну справу продовжив його син – Іван Іванович Каразін (1834–1903).

Після смерті Н. О. Каразіна його удова взяла шлюб удруге, одружившись з А. І. Ковалевським, і переїхала до села Пан-Іванівка (тепер Сковородинівка). З родинами і Каразіних, і Ковалевських був тісно знайомий видатний український філософ Григорій Савич Сковорода. Дехто називає його навіть домашнім вихователем В. Н. Каразіна. Саме в Пан-Іванівці, в маєтку Ковалевських, мандрований філософ закінчив свій земний шлях.

Василь Назарович Каразін став гідним послідовником просвітницької справи Г. С. Сковороди. Він уславився як перший український вчений-енциклопедист, видатний організатор науки та освіти. Заснований ним у 1804 р. Харківський університет дав потужний поштовх соціально-економічному, промисловому та культурному розвитку Харкова і Харківщини. А Філотехнічне товариство, що діяло в Харкові під керівництвом В. Н. Каразіна упродовж 1811–1818 рр., стало першим науково-технічним товариством в Україні.

В. Н. Каразін у буквальному сенсі випередив свій час. Достатньо лише згадати, що з 17 Цілей сталого розвитку, у 2015 р. визнаними ООН як глобальний план досягнення миру та процвітання, діяльність В. Н. Каразіна співвідноситься з 14-ма. Його ім'я добре відоме не лише в Україні, але і в світі. Про це свідчать численні публікації про нього, які виходили друком у 18 країнах світу. Але все життя вченого було віддане насамперед краю, де він народився, виріс і провів більшу частину життя.

Свої численні наукові ідеї та раціоналізаторські пропозиції В. Н. Каразін реалізовував в першу чергу на землях рідної йому Слобідсько-Української (з 1835 р. Харківської) губернії. У своєму маєтку Кручик він заснував першу в Україні метеорологічну станцію і багато десятиліть вів систематичні спостереження за погодою. Тут же у 1823 р. він вперше у світі спробував синтезувати штучний алмаз, а в 1810 р. у маєтку Шидловських в Старому Мерчику провів успішний експеримент з видобутку селітри за власноруч розробленим методом, що був більш швидким та ресурсоощадним порівняно з існуючими на той час.

В. Н. Каразін неодноразово писав про важливість охорони природи, обґрунтовував створення полезахисних лісосмуг, став одним з піонерів степового лісонасадження. Василь Каразін був людиною комплексного мислення і мав екологічний світогляд. Так, обстоюючи важливість збереження лісів, він доводив їх важливу роль у підтримці водних екосистем, збереженні якості питної води, а вже на схилі років, у 1838 р., вчений дослідив цілющі властивості джерел поблизу річки Оріль.

Соціально-економічні проблеми регіону також привертали увагу дослідника. Так, у 1820 р. В. Н. Каразін уклав детальну демографічну таблицю Слобідсько-Української губернії, де простежив динаміку народонаселення її найбільших населених пунктів за 10 років. До цієї таблиці вчений додав розгорнуту аналітичну довідку, в якій простежив чинники, які впливають на основні демографічні показники (зокрема, вказав на важливість доступу до медичної допомоги і необхідність вжиття заходів до зниження дитячої смертності).

Цікавився В. Н. Каразін і минувиною рідного краю. У 1827 р. він звернувся до губернатора В. Г. Муратова з листом, в якому вказав на необхідність вивчення місцевих пам'яток археології – курганів і городищ. Припускають, що він став першим харківським вченим, який став проводити археологічні розкопки. Спираючись на писемні та речові пам'ятки, а також на розповіді старожилів, В. Н. Каразін опублікував декілька історико-краєзнавчих досліджень.

Активна та багатогранна діяльність В. Н. Каразіна сприяла всебічному вивченню та збереженню природної та історико-культурної спадщини, а також соціально-економічного потенціалу Слобідської України та, насамперед, Харківщини.

У 2023 році у співпраці кафедри фізичної географії та картографії і Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна ініційовано створення карти «Харківщина Каразінська», на якій відображено науковий і життєвий шлях Каразіна та вшанування його

пам'яті в наш час, як відновлення історичної справедливості до діяльності видатного сина українського народу (рис.1).

Рис.1. Карта «Харківщина Каразінська»

Іменем В. Н. Каразіна названі вулиці, майдани та провулки у низці населених пунктів Харківської області. На його честь встановлено кілька меморіальних дошок, а також пам'ятники у Харкові та Кручику. Найкращим же пам'ятником Василю Назаровичу Каразіну став заснований ним Харківський національний університет, що з 1999 р. носить його ім'я.

Як показали дослідження життєвого шляху В.Н. Каразіна – у вітчизняній історіографії занадто мало уваги приділяється значенню і ролі Василя Назаровича в розвитку вітчизняної науки. І задача науковців, насамперед його земляків, продовжувати відновлювати історичну справедливість.

Використані джерела: 1.Вовк О. І. Постать Василя Каразіна в історіографії: монографія. – Харків: ХНУ, 2016. – 327 с. 2.Дешко Л. О. Каразіни: збірка статей. – Київ: видавець Андрощук П.С., 2014. – 176 с. 3.Харківщина Каразінська : карта / О.І. Вовк, В.А. Пересадко ; уклад. і підготовка до друку А.В. Пілюгін. – 1:1 000 000. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2025.

BETWEEN THE CHANCERY AND THE VERNACULAR: THE RUTHENIAN LANGUAGE SPECTRUM ALONG THE ZBARASKI EMBASSY ROUTE (1622–1623)

Marianna Gracz – B.A. (ethnolinguistics), M.A. candidate, Adam Mickiewicz University in Poznań, Faculty of Polish Philology; e-mail: margra38@st.amu.edu.pl
Poznań, Poland

Анотація. Стаття аналізує функціональне розмежування між руською канцелярською мовою та т. зв. «простою мовою» у контексті подорожі посольства Криштофа Збараського до Османської Порти (1622–1623). На основі рукопису *Relacyja Poselstwa do Turek* і барокової поеми Самуеля Твардовського показано, як ці дві форми руської мови співіснували в соціально-комунікативному просторі Речі Посполитої та українських земель.

Ключові слова: русинська мова, проста мова, канцелярська мова, багатомовність, Збараське посольство, 17 століття.

Abstract. The paper examines the coexistence and functional differentiation of Ruthenian chancery language and *prosta mowa* (“simple speech”) along the route of Krzysztof Zbaraski’s embassy to the Ottoman Porte (1622–1623). Drawing on the manuscript *Relacyja Poselstwa do Turek* and Samuel Twardowski’s Baroque poem *Przeważna Legacyja*, the study situates Ruthenian within the multilingual landscape of the Polish–Lithuanian Commonwealth. Through comparative textual and semiotic analysis, it reveals how chancery Ruthenian served as an administrative and diplomatic medium, while *prosta mowa* reflected vernacular interactional practices in Ruthenian-speaking regions, functioning as a bridge between elite and popular communicative cultures. The findings highlight the Ruthenian continuum as both a communicative and symbolic element of early modern intercultural contact.

Keywords: Ruthenian language, *prosta mowa*, chancery language, multilingualism, Zbaraski embassy, 17th century.

The Zbaraski embassy (1622–1623) provides an ideal case study for examining language in motion — between official negotiation and everyday mediation. The route from Końskowola through Podolia, Moldavia, Wallachia, and Rumelia reveals the overlapping zones of Polish, Ruthenian, Romanian, and Turkish vernaculars, creating a polyphonic mosaic of communication. Within this environment, the Ruthenian linguistic continuum occupied a key mediatory position, connecting the chancery script culture of the eastern voivodeships with the oral world of Slavic borderland communities. The Ruthenian chancery language (also called *ruskij jazyk kanceljarnyj*) emerged as the official written medium of the Grand Duchy of Lithuania and retained administrative prestige in the southeastern provinces of the Commonwealth well into the 17th century. It combined East Slavic morphological structures with Church Slavonic orthography and legal phraseology, borrowing heavily from Polish and Latin. Its codified orthographic tradition, evident in documents and municipal registers from Kyiv, Volhynia, and Braclaw, positioned it as a supraregional idiom of legality and diplomacy.

In diplomatic contexts such as Zbaraski's mission, chancery Ruthenian functioned as an auxiliary *lingua franca* in correspondence with local Moldavian and Wallachian courts, where Old Church Slavonic and Slavocised administrative registers were still active. Zbaraski's entourage would have encountered scribes and interpreters trained in this scriptural norm, facilitating inter-Slavic intelligibility between Orthodox, Uniate, and Catholic domains. The formal, decorous character of chancery Ruthenian embodied state authority, mediating between the multilingual chancelleries of Lviv, Kamieniec Podolski, and Suceava.

By contrast, *prosta mova* (literally «simple speech») represented a written vernacular approximating spoken Ruthenian idioms used by the broader population of the Commonwealth's eastern borderlands. It reflected ongoing phonetic simplification, reduced Church Slavonic morphology, and lexical convergence with Polish and South Slavic dialects. Emerging in sermons, letters, and local records, it served as a transitional form between oral communication and written record. In the context of Zbaraski's journey, *prosta mova* likely dominated everyday exchanges across Podolia and Moldavia, particularly in trade, innkeeping, and religious encounters. Its presence in travel descriptions reveals the permeability of linguistic boundaries: interpreters translated between *prosta mova*, Polish, and Turkish vernaculars, often blending idioms and syntactic patterns. Ethnolinguistically, it encoded local identity and a sense of belonging, preserving the semantic imagery of the Carpatho-Dniester cultural landscape.

The dichotomy between chancery Ruthenian and *prosta mova* thus reflects not a hierarchical division but a complementary continuum: the former guaranteed administrative precision, the latter ensured communicative accessibility. Both operated within overlapping sociolinguistic ecologies, where literacy, faith, and profession determined linguistic choice. Zbaraski's embassy traversed territories where linguistic coexistence mirrored political pluralism. From the Polish chancery in Końskowola to the Ruthenian-speaking lands of Podolia and Moldavia, and further to the Ottoman provinces of Rumelia, language contact occurred in layered registers. Polish, Latin, Ruthenian and Ottoman Turkish served as «universal» languages of administration and diplomacy, while vernaculars — Ruthenian, Moldavian, Wallachian, Bulgarian, and (simple) Turkish — functioned as «particular» idioms of everyday exchange.

This multilingual balance reveals the Commonwealth's cosmopolitan communication infrastructure. The Ruthenian continuum occupied a pivotal position between Latin literacy and oral multilingualism, mediating between Catholic, Orthodox, and Muslim participants in diplomatic and mercantile

encounters. The *prosta mova* of Podolia and Braclaw regions thus acted as a sociocultural bridge — a «language of proximity» rather than power. Furthermore, the contrast between written chancery norms and living dialectal practice underscores a process of linguistic negotiation typical of early modern frontier societies. This dynamic interplay challenges modern binary models of «official vs. Popular» language and suggests a hybrid, functional multilingualism shaped by mobility, translation, and coexistence.

The Ruthenian language spectrum encountered along Zbaraski's embassy route exemplifies how early modern communication transcended rigid hierarchies of literacy and power. The coexistence of chancery Ruthenian and *prosta mova* reveals the pragmatic flexibility of linguistic choice, anchored in the sociopolitical realities of the seventeenth-century Commonwealth. The study confirms that language contact in this period was neither linear nor unilateral but dialogic — producing hybrid communicative zones that blurred distinctions between elite diplomacy and vernacular interaction. The Ruthenian continuum, as evidenced in the Zbaraski and Twardowski texts, functioned as a semiotic bridge between the Latin West and the Orthodox East, symbolizing the cultural diplomacy of coexistence.

References: 1.Danylenko, Andrii. (2017). A missing chain? On the sociolinguistics of the Grand Duchy of Lithuania. *Acta Baltico-Slavica*, 41, 199–232. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN. 2.Getka, Joanna. (2014). Idee a język i tożsamość narodowa mieszkańców dawnych południowo-wschodnich Kresów Rzeczypospolitej. Uwagi. Na materiale druków typografii bazylińskich (XVIII wiek). *Polilog. Studia Neofilologiczne*, 4, 205–216. 3.Gracz, Marianna. (2025). Siedemnastowieczna mozaika językowa na trasie poselstwa Krzysztofa Zbaraskiego do Porty Otomańskiej [Unpublished B.A. thesis]. Adam Mickiewicz University, Poznań. 4.Kiparsky, Valentin. (1967). *Russische historische Grammatik* (Bd. 1–3). Heidelberg: Carl Winter. 5.Klemensiewicz, Zdzisław. (1972). *Historia języka polskiego*. Warszawa: PWN. 6.Lehr-Spławiński, Tadeusz, Zwoliński, Przemysław, & Hrabec, Stefan. (1956). *Dzieje języka ukraińskiego w zarysie*. Warszawa: PWN. 7.Magocsi, Paul Robert. (2010). *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. Toronto: University of Toronto Press. 8.Shevelov, George Yurii. (1979). *The Ukrainian Language in the First Half of the Seventeenth Century*. Cambridge, MA: Harvard Ukrainian Research Institute. 9.Walczak, Bogdan. (2018). Ruszczyzna – drugi język Rzeczypospolitej. In Lilia Citko (Ed.), *Języki ruskie w rozwoju historycznym i kontaktach z polszczyzną* (pp. 277–287). Białystok: Prymat.

ВІЙНА ТА ПОЛІТИЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ: ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЇВ

Наталія Шевченко – кандидат економічних наук, доцент кафедри екології Уманського національного університету e-mail: shevchenkonata24@gmail.com, м. Умань, Україна

Анотація. У роботі розглядається вплив війни на політичну мобілізацію та трансформацію суспільних настроїв в Україні. Показано, що екстремальні умови воєнного часу сприяють зростанню громадянської активності, консолідації суспільства та переосмисленню національної ідентичності. Особливу увагу приділено ролі волонтерського руху, довіри до інституцій та формуванню нових моделей політичної культури. Зроблено висновок, що війна, попри руйнівний характер, виступає каталізатором суспільних змін і формує основу для якісно нового етапу розвитку українського соціуму.

Ключові слова: війна, політична мобілізація, суспільні настрої, громадянська активність, національна ідентичність, політична культура.

Abstract. The paper examines the impact of war on political mobilization and the transformation of public sentiments in Ukraine. It is shown that the extreme conditions of wartime contribute to the growth of civic activity, the consolidation of society, and the rethinking of national identity. Particular attention is paid to the role of the volunteer movement, trust in institutions, and the formation of new models of political culture. It is concluded that war, despite its destructive nature, acts as a catalyst for social change and lays the foundation for a qualitatively new stage in the development of Ukrainian society.

Keywords: war, political mobilization, public sentiments, civic activity, national identity, political culture.

Війна як екстремальний соціально-політичний чинник завжди стає каталізатором глибинних трансформацій у суспільстві. В українському контексті повномасштабна агресія проти держави зумовила не лише мобілізацію військових ресурсів, а й активізацію політичної свідомості громадян. Вступаючи у фазу виживання, суспільство почало переосмислювати власні цінності, пріоритети та роль кожного індивіда у спільній боротьбі. Таким чином, війна стала не лише викликом, а й поштовхом до формування нових моделей політичної поведінки та суспільних настроїв [1].

Основна частина цих процесів полягає у зростанні рівня громадянської активності та відповідальності. Якщо до війни значна частина населення залишалася відстороненою від політичних процесів, то в умовах загрози державності відбувається масове усвідомлення важливості участі у прийнятті рішень, підтримці армії, волонтерському русі та інформаційній боротьбі. Політична мобілізація проявляється у консолідації суспільства навколо ключових цінностей — свободи, незалежності, демократії. Водночас трансформація

настроїв відбувається у напрямку більшої довіри до інституцій, що демонструють ефективність, та критичного ставлення до тих, хто не відповідає очікуванням суспільства. Війна також стимулює переосмислення ідентичності: українці дедалі більше відчують себе єдиною політичною нацією, що протистоїть зовнішній загрозі. Це формує новий рівень політичної культури, де патріотизм поєднується з прагматичним баченням майбутнього [2].

Інституційні механізми політичної мобілізації становлять цілісну систему формальних і неформальних інституцій, які забезпечують організаційне підґрунтя для колективних політичних дій та залучення громадян до політичного процесу. Їхнє функціонування визначається взаємодією державних і недержавних структур, що формують рамкові умови для політичної участі та створюють баланс між владними інститутами й громадянським суспільством. Формальні механізми охоплюють конституційно-правові норми, виборче законодавство, процедури організації та проведення виборів, а також нормативні акти, що регулюють діяльність політичних партій, громадських об'єднань і проведення мирних зібрань. Вони забезпечують юридично закріплені правила політичної участі та легітимність мобілізаційних процесів. Неформальні механізми включають сталі практики політичної комунікації, мережі довіри між громадянами та політичними акторами, традиції колективної дії, символічні практики та політичні ритуали, які формують культурно-емоційний вимір мобілізації та сприяють консолідації суспільства. Важливим чинником є інституціоналізація мобілізаційних процесів, адже вона гарантує їхню сталість, передбачуваність і ефективність, роблячи політичну участь структурованою та легітимною [3].

Особливої уваги заслуговує вплив глобалізаційних процесів, поширення і використання цифрових технологій та розвиток соціальних мереж, які створюють нові канали політичної мобілізації, здатні як посилювати демократичні практики, так і використовуватися для маніпуляцій. Таким чином, інституційні механізми політичної мобілізації постають як багатовимірне явище, що поєднує правові норми, соціальні практики та культурні традиції, формуючи основу для активної, усвідомленої та ефективної участі громадян у політичному житті [4].

Волонтерська діяльність у час повномасштабної війни в Україні стала одним із найпотужніших проявів громадянської солідарності та національної єдності. Вона охоплює широкий спектр напрямів і суттєво впливає на здатність країни протистояти агресору. Чимало волонтерів зосередили свої зусилля на підтримці Збройних сил

України: вони забезпечують військових зброєю, амуніцією, транспортом, засобами зв'язку, організовують навчання та допомагають із ремонтом техніки. Інші активно займаються збором коштів, пожертв і гуманітарної допомоги як всередині країни, так і за її межами. Завдяки цим ініціативам постраждали від війни, зокрема внутрішньо переміщені особи, отримують продукти харчування, одяг, ліки, тимчасове житло та інші необхідні речі.

Волонтери також стали важливими комунікаторами правди про війну. Вони поширюють інформацію у світі, організовують інформаційні кампанії, беруть участь у міжнародних форумах та ініціативах, щоб донести до іноземних урядів і суспільств масштаби російської агресії та потреби України.

Окремий напрям — культурна та освітня діяльність. Волонтери проводять заходи, що підтримують українську мову, мистецтво, традиції, формують відчуття гордості за свою країну та зміцнюють національну ідентичність. Це допомагає суспільству зберігати моральну стійкість, відчуття спільності й віру в перемогу [5].

Таким чином, волонтерський рух в Україні — це не лише допомога на фронті чи в тилу, а й потужний інструмент міжнародної підтримки, культурного розвитку та консолідації нації. Він став символом незламності українського народу та доказом того, що громадянська ініціатива здатна змінювати хід історії.

Варто зазначити, що війна, попри свою руйнівну природу, стала чинником політичної мобілізації та суспільної трансформації. Вона зміцнила громадянську свідомість і сприяла формуванню нових суспільних орієнтирів. Трансформація настроїв українців свідчить про готовність до активної участі у політичному житті, захисті демократичних цінностей та побудові держави, здатної протистояти викликам сучасності. Таким чином, війна стала не лише випробуванням, а й точкою відліку для якісно нового етапу розвитку українського соціуму.

Використані джерела: 1.Бодуен Ж. Вступ до політології. Пер. з фр. К. : Основи, 1995.174 с. 2.Бортніков В. І. Соціокультурний вимір політичної участі в умовах демократичної трансформації. Політ. менеджмент. 2007. № 5. С. 28–40. 3.Влада, суспільство, громадяни, проблеми взаємодії в сучасній Україні: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. К. : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 64 с. 4.Деггер Р. Участь у політичному житті і проблема апатії. Демократія: Антол. / Упоряд. О. Проценко. К. : Смолоскип, 2005. С. 304–326. 5.Ісакова Т. О. Політичний флешмоб як форма реалізації нових ідентичностей в інформаційному суспільстві. Стратегічні пріоритети. 2012. №2 (24). С.144–152.

УКРАЇНА XVI–XVIII СТ. В ДОКУМЕНТАХ ТА СВІДЧЕННЯХ СУЧАСНИКІВ (МЕМУАРАХ ЕТС.)

УДК 912.43(477)"16"(06)

ТЕРИТОРІЯ УКРАЇНИ НА КАРТАХ Г. БОПЛАНА У XVII ст.

Володимир Кирилюк – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри географії Уманського національного університету; e-mail: hidrotechnik@ukr.net м. Умань, Україна

Томас Рожі – викладач кафедри географії Уманського національного університету; e-mail: tomas.rozhi.94@gmail.com м. Умань, Україна

Анотація. У статті розглядаються картографічні роботи Гійома Левассера де Боплана, створені у XVII столітті, які стали першими всебічними та науково обґрунтованими описами території України. Значну увагу приділено аналізу «Генеральної карти України» та серії «Спеціальних карт», які, незважаючи на деякі неточності, вирізняються детальним зображенням природних і антропогенних об'єктів, а також новаторським підходом до географічного відображення регіону.

Ключові слова: Гійом Левассер де Боплан, історична картографія, Україна XVII ст.

Abstract. The article examines the cartographic works of Guillaume Levasseur de Boplan, created in the 17th century, which became the first comprehensive and scientifically based descriptions of the territory of Ukraine. Considerable attention is paid to the analysis of the "General Map of Ukraine" and the series of "Special Maps," which, despite some inaccuracies, are distinguished by their detailed depiction of natural and man-made objects, as well as their innovative approach to the geographical representation of the region.

Keywords: Guillaume Levasseur de Boplan, historical cartography, Ukraine in the 17th century.

XVII століття стало знаковим періодом у розвитку європейського картографування, і територія України відіграла в цьому процесі особливу роль завдяки масштабній та ретельній роботі французького військового інженера і картографа Гійома Левассера де Боплана. Протягом двох десятиліть Боплан здійснював інструментальні вимірювання, досліджував рельєф, річкові системи, населені пункти та дороги на українських теренах.

У результаті цієї роботи були створені неперевершені картографічні шедеври – «Генеральна карта України» та серія «Спеціальних карт», які стали основою для подальшого наукового вивчення українського простору. Карти Боплана не тільки точно

відобразили територіальну структуру України XVII століття, а й набули значення як важливе джерело для історико-географічних, етнокультурних і військово-стратегічних досліджень. Їхній вплив виходить за межі строго картографічної сфери, адже вони відіграли ключову роль у формуванні першого географічного уявлення про Україну в Європі.

Розвиток картографування українських земель вступив у нову фазу з появою карт, створених за допомогою інструментальних вимірювань. Вагомий внесок у цьому напрямі зробив Гійом Левассер де Боплан, який вперше представив значну частину території України європейцям. На його картах було нанесено приблизно 1300 географічних об'єктів, включаючи понад 1000 населених пунктів та близько 150 річок [1].

Найбільшим внеском Боплана у розвиток європейської картографії стало створення детальних карт України XVII століття. Ці карти тривалий час залишалися найавторитетнішими у відображенні українських земель. Хоча назва «Україна» зустрічалася на картах і раніше, саме завдяки працям Боплана вона закріпилася в європейській науковій і культурній традиції. Він суттєво виправив спотворення, властиві старішим картам: скоригував надмірне подовження території з півночі на південь і збільшив масштаб у напрямку із заходу на схід. Це дозволило пізніше французькому картографу Гійому де Л'ілю точніше відобразити конфігурацію Європи та виправити похибки карт Птолемея. Після публікації карт Боплана в європейській науці поширюється географічна назва «Україна» та визначення «земля козаків» [3].

Першою з відомих праць Боплана стала «Генеральна карта України» Її рукописна версія, створена у 1639 році, мала масштаб 1:1 500 000, була орієнтована на південь і включала близько 275 назв населених пунктів, 80 річок, а також кілька островів і лісових масивів. Друге, доопрацьоване видання цієї карти, побачило світ у Гданську у 1648 році під назвою «Загальний план Диких полів, простіше кажучи України». У ньому вже було представлено понад 1290 об'єктів: зокрема, 993 населених пункти та 160 річок. На сьогодні відомо п'ять варіантів цієї карти.

Окрім «Генеральної карти», Боплан розробив серію регіональних карт, зокрема докладні плани нижньої течії Дніпра, укріплень та шляхів сполучення. Серед них варто відзначити такі карти, як «Борисфенський шлях від Черкас до Ільменя», «...від Києва до Бузина», «...від Бузина до острова Хортиця» та «...від Хортиці до Очакова». Ці праці значною мірою послужили основою для створення

карти 1739 року під назвою «Україна, або земля козаків, з прилеглими землями Валахії, Молдови та Малої Татарії». На цій карті були охоплені території від Перемишля до Дону і від Орші до Південного берега Криму, а в картуші було зображено гетьмана Івана Мазепу [4].

На інших картах Боплана відображено окремі частини України: «Частина України, що зветься Подільським воєводством», «Частина України, що зветься Покуттям», «Європейська або Мала Татарія», «Верхнє Поділля» тощо. Усі вони містять численні згадки про українські міста – Київ, Чернігів, Ніжин, Луцьк, Кам'янець, Львів, Тернопіль, Кременчук, Брацлав та інші [2].

Під час двадцятирічного перебування в Україні Боплан глибоко вивчив природні умови, господарство й побут населення. На основі цих спостережень він створив «Спеціальний і Детальний план України» та 12 карт її окремих частин, що стали вершиною картографічної майстерності XVII століття. Щоб доповнити свої карти описами, він підготував окрему працю – «Опис України», видану вперше в Руані у 1651 році.

У своїй книзі Боплан здійснив вагомий внесок у фізико- та економіко-географічне вивчення українських земель, детально описуючи рельєф, клімат, систему річок, рослинний світ, ремесла, торгівлю, сільське господарство та військову справу. Він з великою симпатією передав особливості характеру українців, акцентуючи на їхній любові до свободи, винахідливості й мужності. Водночас Боплан об'єктивно змалював складне становище селян, жорстокість шляхти та наслідки спустошливих татарських набігів.

Отже, діяльність Гійома Левассера де Боплана стала поворотним моментом у розвитку картографії українських земель, базуючись на точних інструментальних вимірах та спостереженнях. Створені ним карти вирізнялися науковою обґрунтованістю та стали першими достовірними зображеннями території України, які відзначалися точністю, деталізацією та надійністю. Завдяки його працям назва «Україна» закріпилася в європейській географічній традиції, а українські землі вперше зобразилися як цілісна територіальна одиниця.

Використані джерела: 1.Люта Т. Україна на старожитніх мапах. *Пам'ятки України: історія та культура*. 1996. № 2. С. 51-65. 2.Прогнимак А.В. Старовинні карти. Каталог «Україна Велика імперія». Київ: Видавництво «Фенікс», 2009 284 с. 3.Сосса Р. І. Історія картографування території України : підручник. Київ, Либідь, 2007. 336 с. 4.Байцар Андрій. Україна на картах Гійома Боплана (XVII ст.). URL: <https://baitar.blogspot.com/2017/01/xvii-c.html>

ВЕРХНЄ НАДРОСНЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ АНАЛІЗУ ТОПОНІМІЧНОГО ВНЕСКУ ЕРІХА ЛЯСОТИ

Анатолій Гудзевич - доктор географічних наук, професор кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; e-mail: amarek@ua.fm м. Вінниця, Україна

Василь Любченко – кандидат географічних наук, голова Вінницького відділу ВГО «Всеукраїнської картографічної асоціації»; заступник голови Вінницького відділу Українського географічного товариства; e-mail: vasalve@gmail.com м. Вінниця, Україна

Анотація. Стаття присвячена аналізу маршруту австрійського посла Е. Лясоти до запорозьких козаків влітку 1594 року задля усвідомлення його внеску у формуванні топонімічного образу Верхнього Надросся. З метою максимального наближення до відображення маршруту послання й ретроспективного відстеження топонімів, авторами зроблена спроба адаптувати карти до найближчого, з останнім десятиліттям XVI ст., періоду.

Ключові слова: Е. Лясота, Верхнє Надросся, топоніми, картографічне, географічний.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the route of the Austrian ambassador E. Lasota to the Zaporozhian Cossacks in the summer of 1594 in order to understand his contribution to the formation of the toponymic image of Upper Nadross. In order to maximally approximate the reflection of the envoy's route and retrospectively trace toponyms, the authors made an attempt to adapt the maps to the nearest period, the last decade of the 16th century.

Keywords: E. Lasota, Upper Nadross, toponyms, cartographic, geographical.

Після Люблінського сейму 1569 р. на карті Європи з'явилася нова держава – Річ Посполита. Люблінська унія денонсувала чинну досі заборону мешканцям Корони набувати землі на теренах Великого князівства Литовського. Почалася колонізація земель. Колонізація шляхтою традиційно вільних земель, з тенденцією до покріпачення й ополчення, викликало появу козацтва та рішучий супротив у реальних господарів (місцевих мешканців). Зокрема, соціально-становий конфлікт із князями Острозькими за Рокитну й Ольшаницю козацького старшини Кріштофа Косинського став, як відомо, формальним приводом для першого козацького повстання 1591–1593 років [6, с. 123-124]. Осередками козацького спротиву стали Біла Церква, Черкаси, Канів, Брацлав [6, с. 127]. Надросся виявилось у центрі цих подій. Аби зменшити тиск свавільного козацтва за межі України державці прагнуть відволікти їх увагу до інших ворогів. Саме тоді, у 1594 р. за дорученням імператора Рудольфа II Габсбурга австрійський дипломат Еріх Лясота, відвідав Запорізьку Січ з метою залучення козаків до широкої антитурецької коаліції.

Шлях австрійського посланця Е. Лясоти до запорізьких козаків, з метою їх найму, пролягав з Угорщини до Дніпра (Запорізька Січ) і у зворотному напрямку через Верхнє Надросся. Об'єктом уваги нашого дослідження є лише частина шляху Еріха Лясоти: від с. Прилуки (у той час містечка) до м. Хвастів по дорозі на Січ та від м. Біла Церква до Прилук – у зворотному напрямку (мал.). Цей відтинок делеговані посланці до козаків здолали упродовж 25–30 квітня 1594 р. У зворотному напрямку відтинок Біла Церква – Прилуки проїхали упродовж 14–18 липня того ж року [9]. Під час своєї подорожі Е. Лясота занотовував дату проїзду, відстань та особливі риси місцевості, зокрема її залюднення, стан природокористування, назви населених пунктів та річок. Загалом на цьому відтинку шляху автором щоденника згадується річка Рось та її ліві притоки (Орехатиця, Володарка, Березна, Сквирка, Роставиця та Кам'янка), а також чотири містечка-замки (Прилуки, Погребище, Розволож та Біла Церква).

Населений пункт Прилуки відоме з 1146 року як власність галицького князя Володимира та згадується в Іпатіївському літописі. На час приїзду Е. Лясоти – це «замок і велике нове отиноване місто пана Збараського з чотирма тисячами дворів, розташоване на рівнині, на річці Десенці (Dessnicza)» [9]. Австрійського посла вразила постійна готовність мешканців до оборони від татар. З цим пов'язано постійне носіння селянами шаблі чи тесака на боці та рушниця на плечі. Як власне і саме пристосоване до супротиву житло у вигляді маленьких дивовижних будиночків з бійницями. Згодом, під час Визвольної війни (1648–1654 рр.), Прилуки стали місцем постійного перебування сотні Кальницького полку під командуванням сотника Василя Антоненка.

Шлях від м. Прилуки до Погребища (Pohrzebisscze), «нового і досить великого містечка і замку пана, розташованого під горою на річці Рось (Ross) [9], пролягав по вододілу межи р. Десенка (л. притока Пд. Бугу) та р. Рось (пр. пр. Дніпра). Лясота відзначав безлюдність залісної місцевості, хоч судження про це могли бути помилковими. Хоча б тому, що й нині шлях проходить по вододілу Південний Буг – Дніпро поза населеними пунктами. Маршрут посла перетинав відомий Чорний шлях, який пролягав від гирла річки Тясмин до м. Луцька по вододілу Південний Буг – Дніпро [3;5]. Місцем перетину могла бути ділянка неподалік с. Збараж (означене на карті Боплана, як і шлях повз нього). Проте ні тут, ні у місці перетину р. Рось (Босий Брід) після проїзду через Погребище, він про це не згадує. Варто відзначити, що Босий Брід у Л. Фундукля є своєрідною межею, де на захід від нього представлені пологі низинні береги р. Рось, покриті

лісом та порослі рогозом; а східніше до Володарки стануть високими й кам'янистими [7, с. 56].

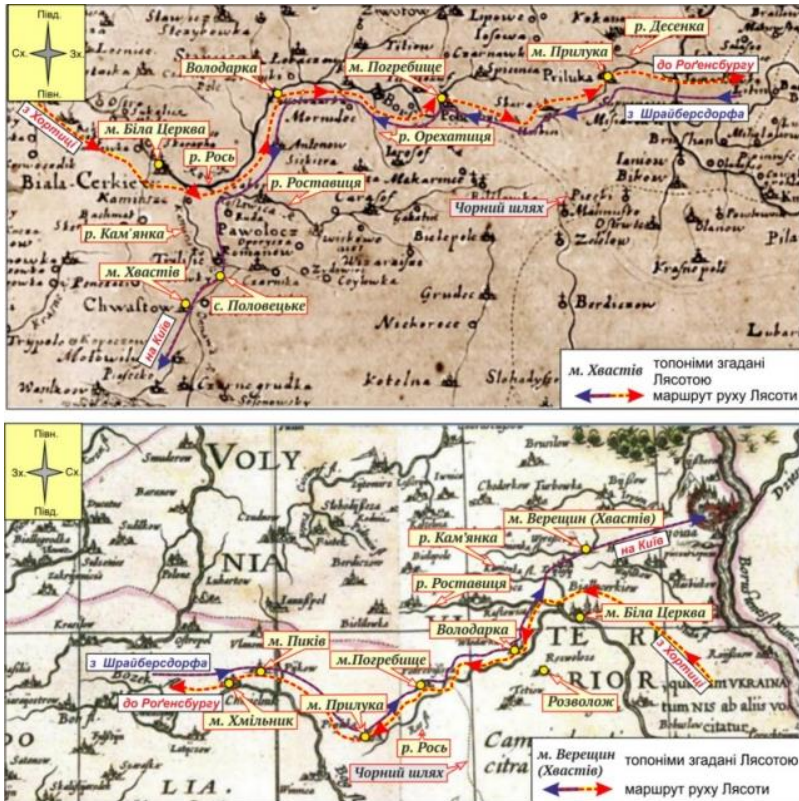

Рис.1. Маршрут руху дипломатичної місії Е. Лясоти навесні-влітку 1594 року теренами Верхнього Надднісся на картах: Боплана (зверху) [3] та Радзивілла (внизу) [5].

Привертає увагу те, що маршрут ескорту «прив'язаний» до долини р. Рось, а тому пересікав її допливи (струмки, малі річки) у нижній, пригірловій частині їх течії. На відтинку Погребище–Розвлож Е. Лесотою названо три з них: Рось (Ross), Орехатиця (Orechaticza) та Володарка (Woloderka). Окрім того згадано струмок та річку. Цікаво, що річку, яка є першою водною перепорою на цьому відтинку шляху посла Е. Лясота згадує двічі, але щоразу по різному: Орехатиця (Orechaticza) та Горіховатиця (Orechoticza). Зауважимо, що за останні майже 500 років назва річки трансформувалася від Оріховатки

(Горохо(у)ватки) до Ореховатиці, Оріховатки, Оріхової та Горіхової. На тепер з'ясовані причини і чинники історичної трансформації назви річки та внесено пропозиції стосовно реконструкції та відтворення утраченої географічної назви, себто Оріховатка [4].

Посол у записах іноземець мабуть переплутав назву р. Рубченка, назвавши її Володаркою. Натомість корегує себе стосовно м. Розволож (Rozweloze), «місто з замком, яке також називається Володаркою (Woloderka)». Варто зауважити, що назву Розволожє свого часу почергово мало декілька населених місць цієї частини Надросся. Зокрема, м. Антонів (нині с. Антонів) у давнину (мабуть до часів Володарки) носило назву Розволожє [7, с. 234]. Розволожє зустрічаємо і на карті Радзівілла [5], щоправда на правому березі Росі, майже напроти Володарки (мал.). Як Володарка (Розволож), власниками якої є княгиня Євгенія Катерина зі Збаражу Вишневецька, постає населений пункт у переліку приватних міст і містечок Київського воеводства, 1630–1640-і роки [2, с. 146].

На заваді детальних записів у «Щоденнику...» мабуть вплинула достатньо висока швидкість руху місії за обраним маршрутом. Проте навіть побіжні натяки на поля, мости чи «нові сільця» свідчать про заселення території лівобережного Надросся. Вони ж у сукупності із використаними топонімами є важливими дороговказами у відтворенні маршруту австрійської місії. Зокрема згадані мости на річках Орехатиця та Володарка вказують на населені пункти Борщагівку та Завадівку. Млин безіменної (згідно опису посла) річки, може бути пов'язаний з с. Косівка, розташованого на р. Руда. Нове ж сільце, яке зустріло дипломата із супроводом після переїзду Орехатиці (Оріховатки), відоме як Мармулівка. Усі відзначені нами населені пункти є давніми за часом утворення і знайшли відповідне відображення на картах 17 ст. (мал.). Зокрема за «Атласом Речі Посполитої XVI-XVII століть на Землі Руській» [1] шлях посла на відтинку Погребище–Рось пролягав через Босий Брід битим шляхом у напрямку с. Морозівка (Morochowka) до розвилки с. Бурківці (Burkowce) – Бистрик (Bystryk), межі ними та сс. Попівці (Porowce) – Юнашки (Junoski) – р. Оріховатка (Orzechowaciec) до с. Борщагівка (Borszechajowka). Звідти до наступного сільця на Росі (за щоденником) – с. Мармулівка (Mornulec) – річка Злодійка – с. Косовка (Kosowce) – (млин згідно Лясоти) – міст через р. Рубченка (помилково вказаною Лясотою як р. Володарка) в районі с. Завадівка (Zawadówka) – Володарка (Woloderka). Через Косовку пролягала воєнна дорога від Володарки до Борщагівки [7, с. 243].

З м. Розволож у напрямку Білої Церкви, а далі до Хвастова маршрут дипломатичної місії пролягав через пригирлові частини лівих приток р. Рось з чіткою фіксацією усіх гідронімів: Березна (Березянка), Сквирка, Роставиця, Кам'янка.

Головно, шляхові записки австрійського емісара Еріха Лясоти є:

- яскравим прикладом процесу фіксації місцевої топоніміки; важливим джерелом для географів, картографів та істориків при вивченні теренів України, зокрема Верхнього Надросся, дозволяючи порівнювати топонімічний матеріал з наявними картами і доповнювати їх.

- містять відомості про географічні об'єкти, які могли бути втрачені (до прикладу, р. Оріховатка) або ще не були нанесені на мапи того часу.

- попри деякі помилки, помітки дипломата вирізняються великим ступенем достовірності про економічні, військові й топонімічні аспекти Верхнього Надросся другої половини XVI ст. і мають особливу цінність на тлі мізерності писемних джерел, що дійшли до нашого часу.

- у комплексі з писемним географічним спадком Е. Лясоти використані картографічні дані наближеного до останнього десятиліття XVI ст. періоду дають можливість з достатнім ступенем надійності реконструювати топонімічну палітру пізньосередньовічного Верхнього Надросся.

Використані джерела: 1. Атлас Речі Посполитої XVI-XVII століть на Землі Руські. Квадрат 09. URL: https://freemap.com.ua/wp-content/themes/foundation_xy/assets/images/maps/atlas-rechi-pospolitoj/09.jpg.

2. Білоус Н. Приватні міста Київського воєводства в першій половині XVII ст.: кількість, особливості розвитку та функціонування. Україна в Центральній-Східній Європі. 2015. Вип. 15. С. 125-164. 3. Боплан Г.Л. Генеральний план Диких полів, простіше, Україна. З прилеглими провінціями. URL: http://likbez.org.ua/wp-content/uploads/2015/03/Beauplan_Ukraine_XVII_map.jpg.

4. Гудзевич А. Гідроніми річки Оріховатки (басейн річки Рось) як джерело ідентифікації місцевості. Історико-географічні дослідження в Україні, 2024. Вип. 18. С. 33-55. doi: <https://doi.org/10.15407/hgru2024.18.033>. 5. Карта Радзивілла 1613 р. Великого князівства Литовського. URL: <https://www.ovruch.info/mapa-m-k-radvily-1613-r-velykoho-knyazhestva-lytovskoho/>.

6. Леп'явко С. Повстання К. Косинського (1591–1593 рр.). Український історичний журнал. 1994. Вип. 4, (№397). С. 123-124. 7. Сказання про населені місцевості Київської губернії або Статистичні, історичні та церковні нотатки про всі села, містечка та міста, в межах губернії / зібрав Л. Похилевич. Київ: У тип. Києво-Печер. лаври, 1864. [2], V, 763 с.

8. Фундуклей І. І. Огляд могил, валів та городищ Київської губернії. Київ;

Гліксберг, 1848. 124 с. 9.Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева. Запорозька старовина. Київ-Запоріжжя: НДІ козацтва Запорізьке відділення, 2003. С. 222-277. URL: <https://www.svit.in.ua/kny/bookla.htm>.
УДК 94(477.4):623.1(477.65–22)«17/18»

УДК 94(477.4):623.1(477.65–22)«17/18»

ФОРТЕЦЯ НОВИЙ МИРГОРОД В ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ У СЕРЕДИНІ XVIII - 30-Х РОКАХ XIX СТОЛІТТЯ

Олександр Чорний – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії, голова Наукового центру регіональних та мікроісторичних студій Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, e-mail: komandarmus12@gmail.com
м. Кропивницький, Україна.

Анотація. В історії Центральної України XVIII століття фіксується чимало земляних укріплень – фортець, шанців, форпостів, які мали значний вплив і на господарське освоєння краю, і на геополітичні процеси на просторах Східної Європи. Пропонована розвідка присвячена Миргородській / Новомиргородській фортеці, яка відіграла помітну роль у розвитку міста Новомиргорода у середині – другій половині XVIII століття. Автор представив обставини будівництва фортеці, за доступними даними історичної картографії зробив опис укріплення та коротко окреслив історію твердині. Пропонований матеріал може бути корисним для дослідників, які цікавляться минулим Центральної України та історією вітчизняного містобудування.

Ключові слова: земляне укріплення, фортифікація, форштадт, план, Новомиргород.

Abstract. In the history of Central Ukraine of the XVIII century, many earthen fortifications are recorded – fortresses, chanets, outposts, which had a significant impact on both the economic development of the region and geopolitical processes in the vastness of Eastern Europe. The proposed exploration is dedicated to the Myrhorod / Novomyrhorod fortress, which played a significant role in the development of the city of Novomyrhorod in the middle – second half of the XVIII century. The author presented the circumstances of the construction of the fortress, based on available historical cartographic data, made a description of the fortification and briefly outlined the history of the stronghold. The proposed material may be useful for researchers interested in the past of Central Ukraine and the history of domestic urban development.

Keywords: earthen fortification, fortification, forstadt, plan, Novomyrhorod.

Історія міст і сіл нині займає чільне місце у вітчизняній історичній науці, оскільки наукове осягнення регіональної минувшини дозволяє краще розуміти історію держави у політичному, економічному та культурному вимірах. Як свідчить сьогодні, чим багатшою на факти, події та імена стає регіоналістика, тим респектабельнішою постає наша національна історія, яку стає складно міфологізувати, а з тим і фальсифікувати. Метою пропонованої розвідки є актуалізація необхідності досліджень історії фортифікаційної справи в центральноукраїнському регіоні аби глибше зрозуміти специфіку

заселення та освоєння краю у XVIII столітті з виокремленням та усвідомленням факторів, що сприяли перетворенню невеликих поселень у міста. За приклад ми взяли поселення Новий Миргород на Великій Висі. Джерелами для підготовки публікації стали карти Нової Сербії середини – другої половини 1750-х років [4; 2; 3], плани Новомиргородської фортеці [5], подорожні записки німецького вченого-природознавця Й.-А. Гільденштедта [1] та документи з історії Задніпрських місць Миргородського полку, що були віднайдені та введені до наукового обліку А. В. Пивоваром [6].

(Виклад основного матеріалу) Після буремних подій Визвольної війни та доби Руїни, уряди Москви та Варшави розділили українські землі, скориставшись внутрішніми проблемами Гетьманщини. За умовами Андрусівського договору 1667 року простори сучасної Кіровоградської області між Дніпром і Синюхою перебували в спільному управлінні московитів і поляків, а за Вічним миром 1686 року їх розділено між Московським царством та Річчю Посполитою. Синюхою, Великою Виссю, верхів'ями Інгулу й Інгульця та Тясмином на понад 100 років проліг московсько-польський, з часом – російсько-польський кордон, території вздовж якого мали бути нейтральними, оскільки сторони зобов'язувалися не залюднювати їх. Ситуація стосовно останнього змінилася після того, як Російській імперії вдалося посилити присутність у регіоні по завершенню російсько-турецької війни 1734–1739 років.

Починаючи з середини 1730-х років, переселенці з Миргородського та Полтавського полків Гетьманщини почали швидко колонізувати землі на південь від російсько-польського кордону. Особлива роль в освоєнні цього регіону належала вихідцям з Миргородського полку, які вважали своїми простори від Дніпра вздовж правого берега Тясмина, у верхів'ях Інгульця та Інгулу, вздовж лівого берега Великої Висі аж до Синюхи. Претензії миргородських полковників на окреслені території ґрунтувалися на тому, що у XVII – на початку XVIII століття ці землі були у складі Чигиринського полку і після ліквідації останнього у 1711–1712 роках перейшли під контроль Миргородського полку. Саме Миргородському полковнику Василю Капністу у 1740-х роках вдалося відновити контроль над цими територіями та включити їх до складу полку з офіційним найменуванням «Задніпрські місця Миргородського полку», які були розділені на Крилівську, Цибулівську та Архангелогородську сотні, центрами яких були фортеці Крилів, Цибулів та Архангелогород. З-поміж населених пунктів, заснованих миргородськими козаками у Задніпров'ї у 1740-х – на початку 1750-х років, фіксується і поселення

Тресяги на Великій Висі [1, с. 25], яке з часом отримало назву Новий Миргород або Новомиргород [1, с. 25; 6, с. 283].

1752 року на території Задніпрських місць Миргородського полку за «Жалуванною грамотою Івану Хорвату» почало формуватися військово-землеробське поселення Нова Сербія, поряд з яким сформувався Слобідський козацький полк з центром у фортеці Святої Єлисавети – нині пам'ятка історії та архітектури, що розташована у межах міста Кропивницького. Нова Сербія була розділена на дві адміністративно-територіальні одиниці – Гусарський та Пандурський полки, відповідно з центрами у Новомиргороді та Крилові. Поселені у Новій Сербії Гусарський Івана Хорвата полк та Пандурський піхотний полк утворили т.зв. Новосербський корпус. Новомиргород було визначено адміністративним осередком усієї Нової Сербії та штаб-квартирою її очільника генерал-майора, згодом – генерал-лейтенанта Івана Самійловича Хорвата. Останній, отримавши «Жалуванну грамоту», розгонув активну роботу спрямовану на реалізацію ввіреного йому проекту.

1752 року за участі І. С. Хорвата на Великій Висі у поселенні Новий Миргород було започатковано будівництво земляної фортеці [2], яка першопочатково мала називатися шанець Святого Миколая [4], але все ж унаслідувала назву населеного пункту, у межах якого споруджувалася. Судячи з доступних історичних матеріалів, будівництво кріплення тривало не менше п'яти років. Вперше фортецю бачимо на «Плані Новомиргородського шанця з форштадтом», що датується 1757 роком [5]. Ймовірно, що це перше фінальне креслення цікавого для нас об'єкту, виконане інженер-поручиком Данилом Озеровим та власноруч підписане командиром Новосербського корпусу генерал-лейтенантом Іваном Хорватом. На кресленні бачимо правильної форми земляне укріплення з п'яти бастионних фронтів, сполучених між собою куртинами. Фортеця обведена сухим земляним V-подібним ровом, по периметру якого із зовнішньої сторони встановлені рогатки – допоміжні протипіхотні загородження, що сконструйовані з перехрещених і скріплених колод або брусів та загострених кілків. Фортечна цитадель була розділена на квартали, у яких розташовані дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці та кам'яний собор Святого Миколая Чудотворця, будинок І. С. Хорвата, будинки штаб-офіцерів, казарми, полкова школа, лавки, продуктові склади, пороховий погріб, артилерійський цейхгауз, гауптвахта та острог. В'їздами до фортеці слугували двоє воріт. Їхні назви невідомі, умовно їх можна назвати Богородицькими та Святомиколаївськими, з огляду на їхнє розташування поряд із вище

згаданими церквами. Перші слугували для виїзду в сторону фортеці Святої Єлисавети та містечка Цибулів, другі – у напрямку Петроострівської фортеці та Архангелогорода [2; 5].

У часи Нової Сербії Новомиргородська фортеця була не лише її адміністративним осередком, а й центром 1-ї роти Гусарського генерала Хорвата полку, що засвідчують відповідні картографічні матеріали [2; 3]. У 1764 році, у наслідок ліквідації Нової Сербії, Новомиргород став полковим центром Чорного гусарського полку та резиденцією його командувача полковника князя С. Ю. Баратова. 1784 року місто було перетворене на центр Новомиргородського повіту Катеринославського, а з 1795 року – Вознесенського намісництва, зберігаючи за собою цей статус до 1797 року. В епоху військових поселень місто стало центром 7-го поселеного кавалерійського округу Херсонського (Південного) військового поселення.

У другій половині 1750-х – на початку 1770-х років довкола фортеці фактично в усіх напрямках формувався форштадт – цивільне поселення з прямими вулицями та міською інфраструктурою – виробничими майстернями, кузнями, заводами і місцями для торгівлі, млинами, шпиталем, міським садом, цегельним заводом та мостами через Велику Вись [5; 1, с. 25]. Академік Й.-А. Гільденштедт, подорожуючи Єлисаветградською провінцією 1774 року, у подорожніх записках зафіксував: «...довкола фортеці правильними вулицями розташовані будинки мешканців, яких тут може бути близько 600» [1, с. 25].

Враховуючи той факт, що річка Велика Вись у 1750-х – середині 1790-х років слугувала державним кодоном між Російською імперією та Річчю Посполитою, Новомиргородське укріплення мало статус прикордонного. З огляду на це, з 1776 року у фортеці діяла Новомиргородська прикордонна митниця, яка 1784 року була переведена до села Красносілля, а в Новомиргороді до 1795 року діяла прикордонна застава.

Фортеця, як географічний та містоутворюючий об'єкт, позначалася топографами на планах Новомиргорода у 1780-х – 1790-х роках. На початку XIX століття у зв'язку з третім поділом Речі Посполитої військово-політичне значення Новомиргородського укріплення нівелювалося і фортеця поступово почала занепадати, перетворюючись на руїни в центрі міста. У другій половині 1830-х років вона була повністю розпланована.

(Висновки) Отож, Новомиргородська фортеця у середині – другій половині XVIII століття як містоутворюючий об'єкт у містечку

Новомиргород на російсько-польському кордоні відіграла ключову роль у його перетворенні на знаковий воєнно-політичний, економічний та адміністративний осередок спочатку Нової Сербії, а потім Єлисаветградської провінції, Катеринославського та Вознесенського намісництв. У той же час адміністративний статус Новомиргорода визначив траєкторію розвитку останнього як сучасного міста з правильною забудовою та розвиненою інфраструктурою.

Використані джерела: 1.Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Упорядник А. В. Пивовар. Київ: Академперіодика, 2005. 50 с. 2.Карта Новой Сербии с показанием Гусарского конного и Пандурского пехотного полков поротно и оставшейся от назаначеной прежде к поселению гусарского полку на пять рот к реке Бугу, також отснятой земли, отступя от границы Ново-Сербии в степи параллельно на 20 верст к поселению ланд-милиции малороссийской по примеру Слободских полков казачьего поселения и доставшейся от обоих сербских полков к Мишуринорожскому шанцу земли [с показанием по бокам карты: плана к постоению крепости Святыя Елисаветы по указу Правительствующего Сената 1753 года апреля 20 дня; плана и профиля Новомиргородскому шанцу, начат строением 1752 году; прожектированного шанца для лутчего прикрытия вновь поселяющих за новосербскою границею, а оные места на карте под литерами А, В, С, D, E, F, G, H, сочинен в Цибулеве Сентября ... дня 1753 году; плана и профиля местечку Цибулеву, построенного казачьим полковником Капнистом 1740 году; плана и профиля прожектированному шанцу, сочиненному в Цибулеве сентября месяца 1753 года; плана и профиля Петроостровскому шанцу, построенному 1753 году; плана и профиля прожектированному карантинному редуту, сочиненному 1753 году в Цибулеве]. Сочинена 1756 году Февраля ... дня. Масштаб к карте: по пропорции в дюйме аглицком 10 сажень; Масштаб к боковым планам: по пропорции в дюйме 120 сажень; Масштаб к профилям: по пропорции в аглицком дюйме 9 сажень. *РДБІА. Ф. 846. Оп. 16. Од. зб. 26031.* 3.Карта Новой Сербии с показанием размежеванного Гусарского Хорватова полку поротно и поселения шанцов обеих полков також и казачьего Слободского поселения. *РДБІА. Ф. 846. Оп. 16. Од. зб. 26034.* 4.Карта Новой Сербии, сделанная по присланной из правительствующего Сената специальной карте, назначенных в Новую Сербию заднепрских мест, поверенная и снятая аккуратно в нынешнем 1752 году. Описывал и сочинял геодезии прапорщик Емельян Гурьев и при нём ученики киевских гарнизонных полков: сержант Семен Леонтьев, сержант Иван Федоров. Масштаб: в английском дюйме 10 верст. *РДБІА. Ф. 846. Оп. 16. Од. зб. 21117.* 5.План Новомиргородского шанца с форштадтом. 1757 г. *РДБІА. Ф. 846. Оп. 16. Од. зб. 22259.* 6.Пивовар А. В. Поселення Задніпських місць до утворення Нової Сербії: в документах середини XVIII століття. Київ: Академперіодика, 2003. 336 с.

НОВГОРОД-СІВЕРСЬКА ІКОНА «ПОКРОВИ БОГОРОДИЦІ» (1700 Р.) ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМИ І. МАЗЕПИ, ПЕТРА І, ГЕНЕРАЛЬНОЇ СТАРШИНИ ТА ЦЕРКОВНИХ ЗВЕРХНИКІВ

Сергій Павленко – шеф-редактор наукового історичного журналу «Сіверянський літопис»; pavlenkoso1955@gmail.com м. Чернігів.

Анотація. Метою статті є дослідження Новгород-сіверської ікони «Покрови Богородиці» з визначенням часу її створення та атрибуцією персонажів. У написанні статті автор використав комплексний історико-мистецтвознавчий метод, що поєднує іконографічний аналіз та ідентифікацію зображених осіб через порівняння із прижиттєвими портретами. Новизна публікації полягає як у визначенні часу появи пам'ятки іконописання, так і в трактуванні її образного світу. За версією автора ікона була створена за ініціативи очільника монастиря Димитрія Туптала як оберіг та молитовний захист для учасників великого походу козацького корпусу чисельністю близько 18 000 вояків під командуванням Івана Обидовського на Нарву в 1700 році. Встановлено, що іконописець замінив традиційні легендарні постаті сучасними для того часу світськими та духовними лідерами. Серед ідентифікованих персонажів: цар Петро І, гетьман Іван Мазепа, наказний гетьман Іван Обидовський, генеральний обозний Василь Дунін-Борковський, митрополит Варлаам Ясинський, архімандрит Йоасаф Кроковський та інші. Головний висновок: ікона є унікальним історико-мистецьким свідченням, репрезентуючи союз військової та духовної еліти доби Гетьманщини під захистом Богородиці, з головною метою — благословення та оберіг учасників небезпечного північного походу 1700 року.

Ключові слова: гетьман, цар, похід, козаки, ікона-захисниця.

Abstract. The aim of the article is to study the Novhorod-Siversky icon “The Protection of the Mother of God” by determining the time of its creation and attributing the depicted figures. In writing the article, the author employed a comprehensive historical and art-historical method that combines iconographic analysis with the identification of portrayed individuals through comparison with lifetime portraits. The novelty of the publication lies both in establishing the time of the monument’s appearance and in interpreting its symbolic imagery. According to the author’s version, the icon was created at the initiative of the monastery head Dymytrii Tuptalo as a talisman and prayerful protection for the participants of the great campaign of the Cossack corps, numbering about 18,000 soldiers under the command of Ivan Obydovsky, to Narva in 1700. It has been established that the icon painter replaced traditional legendary figures with contemporary secular and spiritual leaders of that time. Among the identified figures are: Tsar Peter I, Hetman Ivan Mazepa, acting Hetman Ivan Obydovsky, General Quartermaster Vasyl Dunin-Borkovsky, Metropolitan Varlaam Yasynsky, Archimandrite Yoasaf Krokovsky, and others. The main conclusion: the icon is a unique historical and artistic testimony, representing the alliance of the military and spiritual elite of the Hetmanate era under the protection of the Mother of God, with the primary purpose of blessing and safeguarding the participants of the perilous northern campaign of 1700.

Keywords: hetman, tsar, campaign, Cossacks, protective icon.

Новгород-сіверська ікона «Покрови Богородиці», сфотографована в 1916 р. у церкві св. Варвари С. Таранушенком [20], атрибутована у 2020 р. М. Блакитним [4, с. 4–8], потребує детальнішого вивчення та

уточнення деяких подробиць її появи, датування, а також додаткового з'ясування зображених на ній персонажів.

Розглянувши всі можливі події варіанти, які лягли в основу покровського сюжету ікони, ми прийшли до висновку, що він є реакцією монастирського духовного осередку на похід українських козаків 1700 р. під Нарву. Тоді під командою ніжинського полковника, гетьманського племінника Івана Обидовського орієнтовно 26–28 серпня [2, с. 201–202.] вирушив козацький корпус у складі 12 000 вояків [9, с. 673]. Зазначимо, що відстань від Ніжина до Стародуба близько 250 км, від Стародуба до Великого Новгорода – 800 км, що разом більше 1050 км. Але останній пункт був лише місцем збору козаків. Воякам треба було йти ще далі. Облога Нарви почалася 12 вересня [1, с. 56]. Гетьманці були ще в дорозі, коли військо Карла XII нищівно розгромило росіян. Загалом на початку грудня 1700 р. під командуванням І. Обидовського було 4000 ніжинських козаків, 4000 – чернігівських, по 1000 і більше в кожному полку — київських, миргородських і стародубських, 500 – прилуцьких, чотири охотницькі полки Григорія Пашковського, Федора Степановича, Дмитра Чечеля й Лук'яна Шульги (більше 2000 чоловік) [19, с. 568.]. До них слід додати козацьке з'єднання під командуванням Івана Іскри (1345 козаків). Ще у вересні І. Мазепа інформував також про вихід у похід 2000 козаків Полтавського полку [12, с. 156]. Отже, разом ці сили складали близько 18 000 вояків.

Перед походом старшини масово складали заповіді. Напевно, для оберігання учасників походу під захистом Матері Божої була й написана монастирська ікона, біля якої духовенство обителі молилося щодня. Образи «Покрови Богородиці» були достовірними, взятими з життя. Це додавало зображуваному значимості та створювало враження присутності змальованих у храмі.

Можна погодитись з М.Блакитним щодо його спостереження у центрі композиції молодого Петра І. Зображення московського царя відповідає його художнім образам, відомим насамперед на той час. Слід зазначити, що монарх вирішив відправити свою дружину в кінці 1698 р. у монастир. Інформація про його інтимне особисте життя, запроторення цариці Євдокії Лопухіної проти її волі в далеку обитель подалі від його очей не мала поширення та була, швидше за все, крамольною. Напевне, все ж таки вона в якийсь спосіб стала відома І. Мазепі протягом 1699 р., або під час його поїздки в Москву у січні 1700 р., а від нього й іншим гетьманцям. З цих причин, думаємо, вирішено не конфліктувати з монархом та подати «Покрову Богородиці» лише з представниками чоловічої статі.

Хоча ікона походить з Новгород-Сіверського монастиря, вона ігнорує зображення місцевих зверхників – сотника (на прижиттєвому портреті Лук'ян Журавка мав записи), стародубського полковника (Михайло Миклашевський змальовувався лисим), полкових старшин. З цього приводу можна зробити висновок, що вони не були причетними до її появи.

Найправдоподібніше ініціатором створення ікони «Покрови Богородиці» став новий очільник Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря Дмитрій Туптало. У своєму щоденнику він повідомив про приїзд в обитель 22 вересня 1699 р. [7, с. 42] Уже 9 лютого 1701 р. за царським указом він прибув у Москву і був висвячений на сибірського архієрея 23 березня [7, с. 44].

Отже, Д. Туптало керував духовним закладом у Новгороді-Сіверську трохи більше 15 місяців. Він мав дуже гарні взаємостосунки як з гетьманом І. Мазепою, так і з митрополитом Варлаамом Ясинським. Адже під їхньою протекцією займався писанням, виданням справи свого життя та амбітного проєкту Київської митрополії – чотиритомних «Четї мінеї» («Книг житїй святих», 1689–1705).

Таким чином, очоливши авторитетну старовинну обитель на території Стародубського полку, відомий діяч-письменник у першу чергу мислив про загальнодержавні гетьманські, церковні плани, орієнтири. Саме великий збір війська на новий театр дії, мобілізаційні у цьому зв'язку заходи у полках, у тому числі Стародубському, дав поштовх ідеї творення «Покрови Богородиці» з царем, І. Мазепою, стольником, наказним гетьманом І. Обидовським, генеральним обозним В. Дунін-Борковським.

Іконописець праворуч у композиції ікони зобразив і духовне воїнство – очільника Київської митрополії з найзначнішими церковними діячами. Отже, духовна та військова сили під захистом Матері Божої мали діяти як одне ціле.

Детальніше зупинимося на характеристиці головних фігурантів ікони «Покрови Богородиці». Передусім відзначимо, що іконописець спростив традиційний сюжет, у якому, як правило, у центрі домінували святі Роман Солодкоспівець, Андрій Юродовий зі своїм учнем Єпіфанієм, а також владні та церковні зверхники Константинополя. Цих легендарних та історичних постатей замінили сучасні для автора композиції владці, духовні лідери. За рангом вони відображені у послідовності значимості – у центрі та першому ряді «головні» персонажі, далі «не перші, але й не останні».

Схоже, іконописець та замовник ікони подбали про співпадіння образів зображуваних з реальними особами. Розглянемо цей ряд персон з аргументами, доказами, версіями щодо їх присутності на іконі:

1. Образ Петра I на «Покрові Богородиці» практично ідентичний тому, яким його подавали художники, гравери у другій половині 1690-их р. Зауважимо, що, очевидно, у 1693–1697 рр. був створений певний стандарт, який слугував орієнтиром для малювання царя. Ці зразки для застосування могли бути й ранішого походження (див. розписи Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври, в яких монарх фігурує зовсім юним). Петро I зображений без символів царської влади – скіпетра та держави (у формі небесної кулі з хрестом). Але його велика іконографія 1690-их років підтверджує й поширення подібних образів.

2. Поряд з монархом зображений гетьман І. Мазепа. Ми знаємо кілька варіацій його зображення різними майстрами. У цьому випадку контур обличчя володаря були збігається з трактуванням Захарія Самуйловича [16, с. 132–133.], близький до версій у композиції 1694 р. [15, с. 37–41], на гравюрі Мартіна Бернігерота 1706 р. [15, с. 59–63]. Разом з тим цей образ несе й печать художнього бачення автора ікони. Це його представлення зверхника у зосередженні, націленні на майбутні серйозні будні. Таким чином, маємо ще одну версію у портретну добірку керманіча України того часу.

3. За спиною гетьмана іконописець помістив двох значних старшин. Портрети генерального обозного Василя Дунін-Борковського, який помер у 1702 р., дійшли до нашого часу [14, с. 23]. Тому його образ можна легко розпізнати вгорі у другому ряді (між головами гетьмана та царя).

4. У другому ряді (за спиною І. Мазепи) поміщений ще один генеральний старшина. За віком він не в поважних літах, виглядає більш-менш молодю. Цей образ відповідає зображенням ніжинського полковника Івана Обидовського. Останні, за нашою версією, мають багато подібних варіацій під час оформлення композицій притвору Троїцької надбрамної церкви у 1697–1701 рр. [15, с. 105]. Гетьман не раз надавав своєму племіннику статус наказного гетьмана, зокрема і в 1700 р. Тому він цілком вмотивовано був поряд з І. Мазепою як його наблизений родич, так і високопоставлений московський урядовець (у 1689 р. царі надали йому титул стольника [17, с. 67]).

5. За царем вміщене нечітке зображення якогось генерального старшини – можливо, на це місце іконописець помістив генерального суддю Василя Кочубея. Позаду В. Дуніна-Борковського видніються

три особи, які теж важко ідентифікувати на старому фотознімку, оскільки їхні зображення розмиті, розпливчасті. Найправдоподібніше це мали бути генеральний осавул Іван Ломиковський, генеральний бунчужний Іван Скоропадський. Хоча іконописець у такий спосіб, швидше всього, створив за головними фігурами просто фон з малоокреєтних фігур.

6. У правій частині композиції ікони представлені духовні отці. Навпроти царя найправдоподібніше іконописець помістив митрополита Варлаама Ясинського. На це вказує митрополичий омофор з трьома нашивками внизу в формі гори (Голгофа). Подібні деталі церковного облачення бачимо на митрополиті-сучаснику Димитрію Ростовському (Д. Тупталу), «містоблюстителю Київської митрополії» [13, с.135], «розпоряднику адміністрації Київської митрополії й Києво-Печерської архімандрії» [13, с. 136] Йосипу Шумлянському [10], зображенні святого у книгах І. Максимовича «Феатрон, или позор нравоучительный», «Осьм блаженства евангельские» (1708), а також у композиціях* з образами святиєлів Миколая Мирлікійського (Миколи Чудотворця) [8, с. 81], Симеона Метафраста [8, с. 68] у стінописі Троїцької надбрамної церкви. Так само представляв «Собор преподобних отців Києво-Печерських» гравер Геронтій Мокій у книзі «Акафіст» 1731 р. [3, арк. 257 зв.]. Зазначимо, що горизонтальні нашивки на омофорі архієреїв інформують про їхній ієрархічний статус (сан). Так, наприклад, у УГКЦ єпископ має їх три, митрополит – чотири, патріарх – п'ять [21, с. 139]. У добу І. Мазепи православні церковні ієрархи теж одягали особливий наплічник-широку стрічку поверх сакоса з відповідними ознаками сану. Так, патріарх Адріян носив омофор з двома нашивками [5, с. 77; 6, с. 58], єпископи, митрополити мали в основному триполюсні паралельні нашивки на омофорах. Таким же чином здебільшого позначалися святиєлі у книжковій графіці (див. «Патерик, или Отечник Печерский» 1702 р.). Разом з тим трьома нашивками в формі гори здебільшого позначався вищий сан в церковній ієрархії – митрополити, архієпископи, а також найбільш значимі святиє.

За версією М. Блакитного, навпроти царя – «ймовірно зображення чернігівського архієпископа І. Максимовича» [4, с. 6]. З цим припущенням все ж важко погодитися. Адже хоч архієрей і був архієпископом Чернігівським і Новгород-Сіверським, йому в 1701 р. виповнилося 50 років (народився у грудні 1651 р. у Ніжині) [11, с.16]. Тобто він мав ще відносно молодий вік у порівнянні з поважними

літами зображеного церковного діяча. Варлааму Ясинському ж було вже за 70 років. Тому образ архієрея якраз відповідає його віку.

7. Поряд з митрополитом (праворуч) міг би стояти архієпископ Іоан Максимович. Однак іконописець зобразив би його у відповідності облачення архієрея – з омофором. Отже, маємо якийсь інший образ високопоставленого духовного діяча. Найправдоподібніше на цьому почесному місці зображений архімандрит Києво-Печерської лаври Йоасаф Кроковський, який у 1701 р. мав 50 років. За нашою версією, його образ не раз фігурує в композиціях розписів Троїцької надбрамної церкви [15, с. 103–104]. Архімандрит як представник чернецтва тримає чотки, що символізують молитовне заступництво, духовне благословення та тісний союз між козацьким військом і Православною Церквою.

8. Трохи вище, за спинами ймовірних високоповажних духовних отців Ясинського та Кроковського, схоже, видніється образ Дмитрія Туптала, замовника ікони. Майбутній святий мав пізнішу велику іконографію, щоправда, здебільшого фантазійного характеру. Проте перемальовка 1825 р. «с давняго портрета его находящегося в церкви бывшего Кириловского монастыря» [18] несе деякі спільні риси з персонажем, зображеним в «Покрові Богородиці».

9. На почесному місці між Богородицею та митрополитом Варлаамом Ясинським іконописець розмістив голову якогось авторитетного церковного діяча. Думаємо, що тут цілком міг бути представлений архієпископ Іоан Максимович. Це відповідало б задуму розстановки персонажів композиції: на передньому плані – вище керівництво Київської митрополії, на другому – зверхники Чернігівської та Новгород-Сіверської єпархії. Якщо взяти за основу цю версію, то можна припустити, що за Йоасофом Кроковським у другому ряді іконописець помістив архімандрита Троїцько-Іллінського монастиря Лаврентія Крщоновича.

Підсумовуючи вищенаписане, можна зробити висновок, що військовий похід 1700 р. козаків до Нарви спонукав керівництво Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря до відповіді-реакції на цю подію у формі виготовлення ікони «Покрови Богородиці», яка мала стати оберегом гетьманців та їх провідників від ворожих загроз.

Використані джерела: 1. 1700 г. сентября 15. Письмо И. Ю. Трубецкого и В. Д. Корчмина Петру I о приходе с войсками к Нарве и о положении под Нарвой. Северная война 1700–1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. Т. I (1700–1709 гг.). Сборник документов / под ред. Л. Г. Бескровного и Г. А. Куманева. Москва: Объединенная редакция МВД РФ ; Кучково поле, 2009. 2. 1700,

серпень — вересень. Два листи гетьмана І. Мазепи, адресовані Петру І. *Доба гетьмана Івана Мазепи в документах* / упорядник С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 3. Акафисты с канонами и прочая душеполезная моления. Киев, 1731. 4. Блакитний М. Невідоме зображення гетьмана Івана Мазепи на іконі Покрови Богородиці з Новгорода-Сіверського. *Сіверянський літопис*. 2020. № 2. 5. Болотина К. А. Геометрические орнаменты в древнерусском шитье на примере древнерусских памятников шитья, иконописи и фресковой живописи (попытка семиотического анализа). *XVII Линтуловские чтения: сборник материалов Всероссийской конференции*. Москва: ФГБОУ ВО «РГУ им. А.Н. Косыгина», 2025. 6. Вишневская И. И. Жемчужное шитье на Руси. Москва: Государственный историко-культурный музей-заповедник «Московский Кремль», 2007. 6. Диариуш грешного иеромонаха Димитрия, постриженца Кирилловского Киевского монастыря. *Древняя российская вивлиофика, содержащая в себе собрание древностей российских, до истории, географии и генеалогии российских касающихся*, изданна Николаем Новиковым. Издание второе. Москва: Типография компании Типографической, 1791. Часть XVII. 7. Кондратюк А. Монументальний живопис Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври. Каталог. Київ: КВІЦ, 2005. 8. Лист І. Мазепи до Ф. Головіна (1700 р., серпня 20, Іванполь). *Листи Івана Мазепи*. Т. 2: 1691–1700 / упоряд. та авт. вст. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. 9. Шумлянський Й. Метрика або реєстр... Львів, друкарня при монастирі Юра, X 1687. 10. Морозов О. Акафіст святителю Іоанну Тобольському, чудотворцю. Святитель народився у Ніжині. Видання друге. Ніжин: Всіхсвятська парафія м. Ніжина, 2011. 11. Особая цидула И. Мазепы для Ф. Головина (1700 г., сентябрь). *Устрялов Н.* История царствования Петра Великого. Т. 4. Часть II. Приложения. 12. Павленко С. Иван Мазепа. Догетьманський період. Київ: Мистецтво, 2020. 13. Павленко С. Гетьман Іван Мазепа та його оточення. Невідома іконографія Києво-Печерської лаври XVII століття. *Пам'ятки України*. 2018. №1-2. 14. Павленко С. Иван Мазепа. Прижиттєві зображення гетьмана та його наближених. Київ: Мистецтво, 2018. 15. Павленко С. Портрет гетьмана роботи Захарія Самуїловича. *Сіверянський літопис*. 2009. № 6. 16. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та пр. бічники. Київ: КМ Академія, 2004. 17. Приватна колекція автора. Примечания. *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения Гетманства : в 3 ч. Изд. 4-е. Киев; Санкт-Петербург; Харьков: Южно-рус. кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. 18. Фонд С. Тарануценка (Фотографії, рисунки пам'яток архітектури та мистецтва Чернігівщини). *Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. Ф. 278. Спр. 651. № 629. 19. Хортик О. Сани і відзнаки в східному кодексі та УГКЦ. *Наукові записки УКУ*. 2017. Ч. 10: Богослов'я, вип. 4.

УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ XX–XXI СТОЛІТЬ

MIĘDZY WSCHODEM A ZACHODEM: UKRAINA W SIECI WYMIANY KULTUROWEJ NA DAWNYCH SZLAKACH HANDLOWYCH EUROPY WSCHODNIEJ

Ernest Pempere – PhD, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Анотація: У цій статті розглядається місце України в мережі культурного, економічного та інтелектуального обміну між Сходом і Заходом, представляючи її — від Середньовіччя до сучасної епохи — не як периферійний кордон, а як активний комунікаційний вузол, вбудований у давню традицію трансконтинентальних торговельних шляхів, включаючи Шовковий шлях. Аналіз базується на зіставленні картографічних джерел Гійома Ле Вассера де Боплана зі звітами мандрівників та спостерігачів, від аль-Масуді, Бенедикта Поляка та Джованні да П'ян дель Карпіне до Марко Поло та Ібн Баттуті, фіксуючи як стійкість понять «кордонів цивілізації», так і мінливість їх інтерпретації. Описи переміщення людей, ідей, мов та технологій, представлені в цих звітах, дозволяють нам розглядати Україну як простір, де зустрічалися християнські, ісламські та степові традиції, де перетиналися торговельні та релігійні шляхи надрегіонального значення. З цієї точки зору, історія України є частиною історії тривалих міжцивілізаційних контактів, які співстворюють основу європейського культурного простору.

Ключові слова: Схід – Захід, культурний, трансконтинентальний, простір.

Abstract: This article examines Ukraine's place in the network of cultural, economic, and intellectual exchange between East and West, presenting it—from the Middle Ages to the modern era—not as a peripheral frontier but as an active communication hub embedded in the ancient tradition of transcontinental trade routes, including the Silk Road. The analysis is based on a juxtaposition of Guillaume Le Vasseur de Beauplan's cartographic sources with the accounts of travelers and observers, from al-Masudi, Benedict of the Poles, and Giovanni da Pian del Carpine to Marco Polo and Ibn Battuta, capturing both the persistence of notions of “borders of civilization” and the variability of their interpretation. The descriptions of the movement of people, ideas, languages, and technologies presented in these accounts allow us to view Ukraine as a space where Christian, Islamic, and steppe traditions met, where trade and religious routes of supraregional significance intersected. From this point of view, the history of Ukraine is part of the history of long-term inter-civilizational contacts, which co-create the basis of the European cultural space.

Keywords: East - West, cultural, transcontinental, space.

Idea Jedwabnego Szlaku jako metafora trwałej wymiany kulturowej między Wschodem a Zachodem

Jedwabny Szlak, w swojej najgłębszej istocie, stanowił znacznie więcej niż system tras handlowych łączących Chiny z basenem Morza Śródziemnego. Był przede wszystkim metaforą wymiany kulturowej – symbolem nieustannego dialogu między cywilizacjami, które mimo ogromnych odległości geograficznych pozostawały w ciągłym kontakcie. Na przestrzeni wieków szlak ten stał się nie tylko kanałem przepływu towarów, lecz także idei, wierzeń i technologii, które współtworzyły wspólne dziedzictwo cywilizacyjne Starego Świata. We współczesnych opracowaniach zwraca się uwagę, że „Szlaki nie są jedynie przestrzenią przemieszczania się ludzi i towarów, lecz także idei, języków, praktyk religijnych i technologii”.

W tym ujęciu Jedwabny Szlak staje się archetypem europejskiego myślenia o komunikacji kulturowej, opartym na założeniu, że rozwój cywilizacji ma charakter sieciowy i wynika ze spotkania oraz wymiany, a nie izolacji. Ideę tę dobrze oddaje współczesne pojęcie transferu kulturowego, opisujące adaptację i przetwarzanie elementów jednej kultury przez inną. Szlaki wiodące z Persji, Krymu, Bizancjum i Azji Centralnej przez Kijów, Lwów i Kraków współtworzyły przestrzeń cyrkulacji, w której „transportowano luksusowe tkaniny, klejnoty, pachnidła, broń i przyprawy ze Wschodu na Zachód, a z ziem słowiańskich pozyskiwano niewolników, futra i kruszce”. W tym sensie Jedwabny Szlak pozostaje nie tylko historycznym fenomenem, lecz także metaforą długotrwałego obiegu idei i praktyk, widocznych w strukturach Europy Wschodniej aż po epokę nowożytną.

Ukraina jako wschodnioeuropejski węzeł Jedwabnego Szlaku i przestrzeń cywilizacyjnego kontaktu.

Z perspektywy historyczno-kulturowej idea ta przetrwała w wielu formach – od portów Morza Czarnego, przez ośrodki handlowe Europy Wschodniej, aż po nowożytnie sieci dyplomatyczne i kartograficzne. To właśnie ta idea – drogi jako przestrzeni spotkania – stanowi punkt wyjścia do postrzegania Ukrainy jako pomostu kulturowego między Wschodem a Zachodem.

W średniowieczu i epoce nowożytnej dawne arterie handlowe przekształciły się w kanały transmisji wiedzy i tożsamości. Wędrówki kupców, mnichów, posłów i odkrywców – od al-Masudiego po franciszkanów Giovanniego da Pian del Carpine i Benedykta Polaka – tworzyły duchowy i intelektualny „Jedwabny Szlak”, na którym wymieniano nie tylko towary, lecz również wyobrażenia o świecie. Dzięki tym kontaktom do Europy docierały arabskie przekłady Arystotelesa, chińskie technologie papieru i prochu, a na Wschód – elementy filozofii chrześcijańskiej, łaciny i tradycji scholastycznej.

W tym ujęciu Ukraina, położona w centrum kontynentu, jawi się jako europejskie odgałęzienie Jedwabnego Szlaku – przestrzeń, w której krzyżowały się szlaki bałtyckie, czarnomorskie i stepowe. To tutaj następowało przenikanie kultur i kształtowanie form synkretycznych, a region – jak pokazują źródła historyczne – funkcjonował nie jako peryferium, lecz jako centrum, w którym spotykały się wpływy łacińskie, bizantyjskie, tureckie i tatarskie.

Położona między Karpatami a Donem, pomiędzy Bałtykiem a Morzem Czarnym, Ukraina od wieków pełniła funkcję kluczowego węzła tranzytowego Europy. Jej strategiczne usytuowanie na styku głównych stref kulturowych czyniło z niej zarówno łącznik, jak i strefę interakcji między trzema wielkimi kręgami cywilizacyjnymi. Nie była ani peryferią, ani centrum w klasycznym rozumieniu – raczej dynamiczną przestrzenią przepływu, przez którą przemieszczały się towary, idee, technologie i religie. Już w średniowieczu obszar dzisiejszej Ukrainy stanowił kluczowy fragment wielkiej przestrzeni tranzytowej łączącej północ i południe kontynentu. Szlak „od Waregów do Greków”, biegnący od Bałtyku przez Dniepr do Morza Czarnego, był osią gospodarczą i cywilizacyjną, wokół której rozwijały się miasta takie jak Kijów, Czernihów i Nowogród. Kijów był wówczas jednym z najważniejszych centrów handlu i kultury Europy Wschodniej, a jego port rzeczny stanowił punkt spotkań kupców z Bizancjum, Skandynawii i świata arabskiego. W XV wieku – jak wskazują źródła – „handel dalekosiężny rozwijał się w dwóch kierunkach: na wschód i północ”. Najazdy tatarskie doprowadziły do upadku głównych miast Rusi, co spowodowało przesunięcie szlaków handlowych i wzrost znaczenia Lwowa. Transformacja ta nie zakończyła roli Ukrainy jako pomostu – przeciwnie, umocniła jej funkcję jako nowego centrum wymiany, w którym krzyżowały się szlaki z Azji, Bałkanów, Polski i regionu bałtyckiego.

Położenie Ukrainy na styku stref religijnych i politycznych kształtowało jej dzieje, czyniąc z niej obszar zarówno rywalizacji imperiów, jak i współistnienia kultur. Region ten pozostawał jednocześnie w kontakcie z islamem Chanatu Krymskiego i Złotej Ordy, prawosławnym kręgiem bizantyńskim oraz Europą łacińską. W efekcie ukształtowała się tożsamość pograniczna, wielojęzyczna i wielowyznaniowa, łącząca elementy tradycji bizantyjskiej, tatarsko-stepowej, żydowskiej, ormiańskiej i polsko-litewskiej. Jej ślady widoczne są w strukturze społecznej i kulturze materialnej, od architektury sakralnej po rzemiosło i folklor, dzięki czemu Ukraina jawi się nie jako „przestrzeń pomiędzy”, lecz jako model twórczej interakcji kultur.

Al-Masudi – „arabski Herodot” i wizja świata jako sieci powiązanych cywilizacji

Średniowieczne początki kontaktów międzycywilizacyjnych sięgają momentu, w którym geograficzne i kulturowe sieci Eurazji zaczęły przyjmować charakter systemowy. W tym kontekście szczególnie miejsce zajmuje postać Abu al-Hasana Alego ibn al-Husajna al-Masudiego (ok. 896–956), jednego z najwybitniejszych uczonych świata islamu, określanego często mianem „arabskiego Herodota”. Jego monumentalne dzieło *Łąki złota i kopalnie klejnotów* stanowi wyjątkową syntezę historii uniwersalnej, geografii, etnografii oraz refleksji nad mechanizmami rozwoju cywilizacji.

Al-Masudi ukazuje obszary dzisiejszej Ukrainy nie jako zespół odizolowanych politycznie krain, lecz jako fragment dynamicznej sieci wzajemnie powiązanych cywilizacji – połączonych nie tylko handlem, lecz także przepływem idei, języków, wierzeń i praktyk życia codziennego. W jego opisach geograficznych i etnograficznych pojawiają się liczne wzmianki o migracjach, relacjach handlowych oraz wielokierunkowych wpływach religijnych i kulturowych. Charakterystyczny fragment dotyczący kontaktów handlowych dobrze oddaje intensywność tych powiązań:

„Muzułmańscy handlarze zmierzają w kierunku jego stolicy ze wszystkimi rodzajami towarów.”

Opis ten unaocznia funkcjonowanie rozbudowanej sieci szlaków komunikacyjnych łączących stepy euroazjatyckie z centralnymi regionami świata islamskiego. W ujęciu al-Masudiego mobilność ludzi i towarów była elementem konstytutywnym – to ona tworzyła trwałe więzi między odległymi obszarami.

Z takiej perspektywy tereny dzisiejszej Ukrainy i dawnej Rusi jawią się jako naturalny komponent tej sieci: przestrzeń tranzytu, wymiany i integracji, a nie peryferyjna rubież. Dla Europy Wschodniej – a zwłaszcza dla Ukrainy – jest to perspektywa rewizjonistyczna, ukazująca region nie jako marginalny skraj kontynentu, lecz jako istotny element eurazjatyckiego systemu komunikacyjnego.

Benedykt Polak i Giovanni da Pian del Carpine – europejscy posłowie do imperium mongolskiego

Wyprawa Giovanniego da Pian del Carpine (ok. 1185–1252) i Benedykta Polaka (ok. 1200–1280), zrealizowana w latach 1245–1247, stanowi pierwsze europejskie świadectwo bezpośredniego kontaktu z imperium mongolskim oraz jedno z najstarszych źródeł opisujących ziemie dzisiejszej Ukrainy w perspektywie międzycywilizacyjnej.

Zarówno *Historia Mongołów* Carpiniego, jak i *Sprawozdanie* Benedykta Polaka ukazują Europę Wschodnią jako przestrzeń tranzytu między łańskim Zachodem a stepowym Wschodem – strefę intensywnej

mobilności ludzi, języków, religii i struktur politycznych. Trasa posłów prowadziła z Krakowa przez ziemie księcia Wasylka Halickiego, następnie przez Kijów – określony w źródłach jako „miasto ruskie, które obecnie znajduje się pod jarzmem Tatarów”, – dalej ku ziemiom Kumanów i wzdłuż Donu oraz Wołgi aż do Karakorum, odsłania kluczowe szlaki komunikacyjne łączące Europę ze światem mongolskim. W relacji Benedykta Polaka region ten ukazuje się jako wieloetniczna mozaika: autor wspomina o chrześcijańskich Alanach, Gruzinach i Czerkiesach, o pogańskich Mordwinach i Bułgarach, a także o ludach mitycznych – Kynokefalach czy Parocitach. Relacje franciszkanów należą do najwcześniejszych świadectw dokumentujących funkcjonowanie wschodnioeuropejskich szlaków handlowych i komunikacyjnych, których osią były rzeki Dniepr, Don i Wołga. Poprzez swoje opisy Rusi i ziem nadczarnomorskich Carpine i Benedykt Polak wprowadzili Europę Wschodnią do zachodniej świadomości geograficznej, stając się prekursorami późniejszych autorów – od Ibn Battuty po Beauplana – dla których region ten stanowił integralny element sieci eurazjatyckiej wymiany.

Podróż franciszkanów z Polski przez Ruś i Kijów do obozu Batu-chana była nie tylko wydarzeniem politycznym, lecz także pierwszą w dziejach Zachodu próbą bezpośredniego dialogu z imperium mongolskim. Jak odnotowano w źródłach: „Franciszkanie, zaopatrzeni w kosztowne prezenty, udali się na Ruś. Ich droga prowadziła przez Kraków i Włodzimierz Wołyński do Kijowa, z którego wyruszyli 4 lutego 1246 roku” – – świadczy to o roli ziem dzisiejszej Ukrainy jako kluczowego łącznika między światem łacińskim a mongolskim Wschodem.

W relacjach Carpiniego i Benedykta Polaka Ruś jawi się jako pogranicze cywilizacji, przestrzeń spotkania misji zachodniej z władztwem stepów. Ich opisy społeczności i krajobrazów kulturowych należą do najwcześniejszych świadectw dokumentujących religijną i etniczną różnorodność ziem ukraińsko-ruskich, czyniąc z tej wyprawy jedno z ważnych ogniw europejskiej refleksji nad Wschodem.

Marco Polo i Ibn Battuta – doświadczenie podróży jako narzędzie poznania Innego

Nieco późniejsze, lecz równie istotne świadectwa dotyczące obszarów pogranicznych Europy Wschodniej znajdujemy w relacjach dwóch wybitnych podróżników średniowiecza – Marco Polo (ok. 1254–1324) i Ibn Battuty (1304–1369). Opisując regiony od Krymu po Azję Centralną, ukazują je – podobnie jak wcześniejsi autorzy – jako przestrzeń intensywnych kontaktów kulturowych i handlowych, wpisane w szeroką sieć powiązań eurazjatyckich.

Mimo odmiennych tradycji religijnych i cywilizacyjnych obu podróżników łączy antropologiczne zainteresowanie Innością oraz przekonanie, że świat tworzy system współzależnych przestrzeni. Droga staje się dla nich narzędziem poznania i interpretacji odmiennych praktyk życia codziennego.

W relacji Marco Polo obszary północnego Morza Czarnego i Krymu jawią się jako strefa kontaktu między Wschodem a Zachodem. Autor *Opisania świata* odnotowuje złożoną mozaikę ludów zamieszkujących te tereny: „Rosja jest bardzo wielką krainą północną. Mieszkańcy są chrześcijanami obrządku greckiego, mają własny język i wielu królów.”

Nie była to „barbarzyńska rubież”, lecz złożona mozaika ludów i tradycji – Tatarów, Kumanów, Rusów, Gotów i Greków – współtworzących wieloetniczną przestrzeń wymiany handlowej i kulturowej. W swoich opisach Krymu Marco Polo podkreśla znaczenie portu Soldai (dzisiejszego Sudaku) jako ważnego ośrodka tranzytu czarnomorskiego. Jego obserwacje dotyczące infrastruktury podróży, zwyczajów kulinarnych czy rytuałów biesiadnych świadczą o wyjątkowej, jak na epokę, wrażliwości etnograficznej.

Ibn Battuta, przemierzając w latach 1332–1334 ziemie Złotej Ordy, opisuje je jako rozbudowaną sieć ośrodków handlowych – Ukak, Azak, Kiram czy Karsz – łączących światy islamu, chrześcijaństwa i stepowej Azji. Podkreśla przy tym wielowyznaniowy i wieloetniczny charakter regionu, w którym współistniały wpływy greckie, tatarskie, tureckie i ruskie. Battuta zanotował: „Mieszkańcy są chrześcijanami... lecz są to ludzie nader zdrażliwi. [...] W tych stronach znajdują się kopalnie srebra, a sztabki tego metalu służą jako moneta”.

Marco Polo i Ibn Battuta, reprezentując różne tradycje kulturowe, przedstawiają zbieżny obraz świata pogranicza – przestrzeni o płynnych granicach, w której dialog kultur i cyrkulacja idei miały kluczowe znaczenie. Ich relacje antycypują tym samym spojrzenie późniejszych kartografów i geografów, dla których ziemie dzisiejszej Ukrainy stanowiły integralne ogniwo szlaków Wschód–Zachód oraz ważny element eurazjatyckiej sieci wymiany.

Ukraina oczami podróżników i kartografów

Guillaume Le Vasseur de Beauplan (ok. 1600–1673), francuski inżynier i kartograf w służbie Rzeczypospolitej, stworzył w XVII wieku jedno z pierwszych kompleksowych opracowań Ukrainy. Jego Opis Ukrainy łączy precyzję naukową z wrażliwością etnograficzną: obok szczegółowych map i opisów topograficznych autor przedstawia obraz życia codziennego mieszkańców, ze szczególnym uwzględnieniem społeczności kozackiej oraz

kultury Tatarów krymskich. Powstał w ten sposób jeden z najwcześniejszych portretów świata stepowego w literaturze zachodniej.

Podobnie jak wcześniejsi podróżnicy – od Marco Polo po Ibn Battutę – Beauplan koncentruje się na zwyczajach społecznych i rytuałach wspólnotowych. W sposób barwny, niekiedy nacechowany subtelną obserwacją krytyczną, opisuje ukraińską kulturę biesiadną, obrzędy weselne oraz praktyki związane ze wspólnotowym świętowaniem.

Prozaiczne czynności życia codziennego – jedzenie, picie, obrzędy rodzinne – przedstawia jako elementy kształtujące tożsamość zbiorową, w której przenikają się wpływy ruskie, tatarskie, kozackie i chrześcijańskie. Ukraina ukazuje się tu jako przestrzeń kulturowej syntezy.

Beauplan nie ogranicza się jednak do opisu obyczajów. Z dużą szczegółowością przedstawia ukraińską sieć hydrograficzną, podkreślając jej znaczenie gospodarcze i komunikacyjne. Dniepr i jego dopływy funkcjonują w jego ujęciu jako naturalny system dróg wodnych, łączący Karpaty z Morzem Czarnym, choć ich żeglowność ograniczały liczne progi rzeczne. Relacja Beauplana pozwala zarazem odtworzyć główne szlaki handlowe łączące Ukrainę z Rzeczpospolitą, Bałkanami i regionem Morza Czarnego. Dniepr, Prypeć i Boh stanowią w jego opisie kluczowe arterie komunikacyjne.

Istotną częścią dzieła jest także charakterystyka „Tatarii”, czyli Krymu, wraz z jego głównymi ośrodkami miejskimi. Wśród nich Beauplan wyróżnia Kaffę – znaczący port handlowy – którego mieszkańców porównuje do Indian amerykańskich, co dobrze ilustruje ówczesne sposoby klasyfikowania odmienności etnicznych.

W swojej interpretacji regionu Beauplan wpisuje się w tradycję autorów takich jak al-Masudi, Carpini, Benedykt Polak, Marco Polo czy Ibn Battuta. Podobnie jak oni postrzega Ukrainę nie jako peryferium, lecz jako ważny węzeł eurazjatyckiej wymiany handlowej i kulturowej – przestrzeń, w której Wschód i Zachód spotykają się, a granice cywilizacyjne przekształcają się w strefy kontaktu i dialogu.

Nowożytny szlaki i przemiany przestrzeni w XVI–XVIII wieku

Handel, dyplomacja i przenikanie idei między Rzeczpospolitą, Chanatem Krymskim, Imperium Osmańskim i Moskwą.

W epoce nowożytnej Ukraina stanowiła kluczowe ogniwo łączące Rzeczpospolitą Obojga Narodów, Chanat Krymski, Imperium Osmańskie i Moskwę. Jej położenie na skrzyżowaniu głównych szlaków sprawiało, że była nie tylko przestrzenią rywalizacji politycznej, lecz przede wszystkim obszarem intensywnej wymiany handlowej, dyplomatycznej i religijnej. Poselstwa kierowane do Stambułu i Bachczysaraju oraz kontakty z Moskwą sprzyjały transferowi idei i wzorców kulturowych.

Miasta takie jak Lwów, Kamieniec Podolski, Braclaw i Kijów funkcjonowały jako węzły tranzytowe, przez które przepływały towary orientalne i zachodnie oraz różne grupy społeczne – uczeni, kupcy, rzemieślnicy i duchowni. Ukraina stawała się przestrzenią spotkania tradycji bizantyjskiej, islamskiej i łacińskiej, a jej kultura pogranicza wymykała się prostym opozycjom między „Wschodem” a „Zachodem”.

Od XVI wieku główny nurt handlu przesunął się z osi bałtyckiej ku południowej, co zwiększyło znaczenie czarnomorskich i podolskich ośrodków – Lwowa jako centrum pośrednictwa, Kamieńca Podolskiego jako kluczowej fortecy tranzytowej oraz Kijowa jako węzła łączącego system rzeczny Dniepru i Wołgi między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Od końca XVIII wieku ich funkcje przejęła dynamicznie rozwijająca się Odessa, która stała się jednym z głównych portów imperialnej sieci komunikacyjnej Rosji.

Wzdłuż tych tras działały wieloetniczne wspólnoty handlowe – ormiańskie, greckie, tatarskie i żydowskie – pełniące funkcję pośredników kulturowych. Ich mobilność sprzyjała przepływowi idei, języków i praktyk rzemieślniczych. Kartografia Beauplana potwierdza istnienie gęstej sieci dróg i rzek, będącej kontynuacją dawnych tras Jedwabnego Szlaku.

Wymiana luksusowych towarów – tkanin, biżuterii, broni – miała znaczenie nie tylko gospodarcze, ale i symboliczne. Orientalne ornamenty oddziaływały na sztukę cerkiewną i dworską, a kultura sarmacka przyswajała elementy stylistyczne importowane z południa. W tekstach pojawiają się także wzmianki o tradycyjnych szlakach handlowych radanitów, przewożących jedwab, futra i broń z Zachodu oraz kamforę i korzenie z Azji. Relacja Ibrahima Ibn Jakuba dodatkowo potwierdza intensywność handlu i złożoność etniczną regionu: „Przybywają do niego z miasta Karoko [Krakowa] Rusowie i Słowianie z towarami. I przychodzą do nich z krain Turków [Węgrów] muzułmanie, Żydzi i Turcy [Węgrzy] również z towarami i odważnikami handlowymi, a wywożą od nich niewolników, cynę i [wszelkie] rodzaje futer.

Fragment ten dokumentuje nie tylko ekonomiczny wymiar wymiany, lecz także złożoną strukturę społeczno-etniczną regionu. Kupcy żydowscy, ormiańscy i greccy tworzyli transgraniczne sieci funkcjonujące między światem katolickim, prawosławnym i muzułmańskim. Dzięki ich mobilności Ukraina stawała się kanałem przepływu dóbr materialnych i duchowych, łącząc ośrodki nad Morzem Czarnym z Europą Środkową.

Wraz z towarami krążyły także idee i wzorce estetyczne. Orientalne tkaniny i arabeski wpływały na dekoracje cerkwi, kościołów i meczetów, a broń, biżuteria i tkaniny przenosiły symbole statusu obecne w kulturze dworskiej i sarmackiej. Wymiana handlowa stawała się kanałem transferu

stylów życia – od mody i wystroju wnętrz po ceremoniał polityczny. W efekcie Ukraina była nie tylko przestrzenią tranzytu, lecz aktywnym ośrodkiem kreowania wzorców kulturowych, w którym handel, dyplomacja i sztuka tworzyły spójny, dynamiczny system wymiany.

W rezultacie nowożytna Ukraina jawi się jako wielowymiarowa przestrzeń transferu kulturowego – nie peryferium, lecz aktywny ośrodek syntezy, w którym handel, dyplomacja i sztuka tworzyły spójny system wymiany. W tym ujęciu region stanowił wschodnioeuropejską kontynuację tradycji Jedwabnego Szlaku, zarówno w wymiarze gospodarczym, jak i cywilizacyjnym.

Podsumowanie i zakończenie

Analiza wskazuje, że Ukraina od średniowiecza po epokę nowożytną pełniła rolę kluczowego ogniwa eurazjatyckiej sieci wymiany kulturowej, gospodarczej i intelektualnej. Wbrew utrwalonemu w historiografii obrazowi „pogranicza”, jawi się jako aktywna przestrzeń cyrkulacji ludzi, idei i towarów, łącząca główne centra cywilizacyjne Wschodu i Zachodu.

Źródła podróżnicze i kartograficzne – od al-Masudiego, przez Benedykta Polaka i Giovanniego da Pian del Carpine, po Marco Polo, Ibn Battutę i Guillaume’a Le Vasseur de Beauplana – zgodnie przedstawiają Ukrainę jako obszar o dużej dynamice kontaktów. W ich świadectwach funkcjonuje ona jako węzeł szlaków handlowych, religijnych, dyplomatycznych i militarnych, integrujący przestrzeń Azji Centralnej, świata muzułmańskiego oraz Europy Środkowej i czarnomorskiej.

Wszystkie te relacje podkreślają współzależność kultur. Dla al-Masudiego była to „sieć cywilizacji”; dla Carpiniego i Benedykta – trasa dyplomatyczno-misyjna; dla Marco Polo i Ibn Battuty – przestrzeń antropologicznego poznania; dla Beauplana – uchwytyny kartograficznie system dróg i rzek. Razem tworzą ciągłość intelektualną, w której podróż i mapa są narzędziami rozumienia świata.

W nowożytności rola Ukrainy jeszcze wzrosła. Leżąc na przecięciu interesów Rzeczypospolitej, Chanatu Krymskiego, Imperium Osmańskiego i Moskwy, stała się przestrzenią wielowymiarowego transferu kulturowego. Lwów, Kamieniec Podolski, Kijów i później Odessa funkcjonowały jako ośrodki tranzytowe, gdzie handel, religia, dyplomacja i sztuka wzajemnie się przenikały, a tradycyjne podziały cywilizacyjne ulegały osłabieniu. Wieloetniczność i wielowyznaniowość regionu sprzyjały powstawaniu specyficznych form kultury pogranicza.

Wymiana materialna łączyła się z transferem idei. Z towarami – od tkanin po wyroby rzemiosła – krążyły wzorce estetyczne i modele zachowań, wpływając na kulturę dworską, religijną i codzienną. Ukraina

była więc nie tylko przestrzenią tranzytu, lecz także aktywnym współtwórcą kultury europejskiej, w której spotykały się elementy Wschodu i Zachodu.

Z analizy wynikają trzy zasadnicze tezy:

Ukraina nie była marginesem Europy, lecz jednym z jej centrów komunikacyjnych, przez które przebiegały główne strumienie handlu, dyplomacji, religii i idei.

Szlaki przecinające ten obszar włączały Ukrainę w transkontynentalną sieć powiązań, czyniąc ją nośnikiem i kontynuatorką tradycji Jedwabnego Szlaku w Europie Wschodniej.

Kultura regionu miała charakter synkretyczny, łącząc tradycje bizantyjskie, tatarsko-islamskie i łacińsko-chrześcijańskie, co sprzyjało tworzeniu modeli współistnienia i dialogu.

Podróżnicy i kartografowie odegrali istotną rolę w utrwalaniu obrazu Ukrainy jako przestrzeni kontaktu, a nie peryferium. Ich relacje wprowadziły ją do świadomości geograficznej Zachodu jako ważne ogniwo eurazjatyckiej komunikacji.

Mosty kulturowe okazują się trwalsze niż granice polityczne. Historia Ukrainy pokazuje, że długotrwałe procesy wymiany – ekonomicznej, religijnej i intelektualnej – silniej kształtowały jej tożsamość niż zmienne układy władzy.

W perspektywie współczesnej, zwłaszcza po doświadczeniu wojny i w obliczu powojennej odbudowy, dawne funkcje komunikacyjne i kulturowe Ukrainy nabierają nowego znaczenia. Proces rekonstrukcji państwa może stać się jednocześnie procesem przywracania jej historycznej roli – nie tylko jako terytorium geopolitycznego, lecz jako istotnego centrum wymiany i dialogu w regionie Europy Wschodniej i całej Eurazji.

Bibliografia: 1.Ibn Battuta, *Osobliwości miast i dziwy podróży*, tłum. Tadeusz Majda, Halina Natorf, Książka i Wiedza, Warszawa 1962. 2.Barbaruk Magdalena, „Łagodna siła *Seidenstrasse*”, „Kultura – Historia – Globalizacja”, nr 22 (2017). 3.Beauplan Guillaume Le Vasseur de, *Opis Ukrainy*, w: Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana *Opisy Ukrainy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1972. 4.Goldberg Jakub, *Żydzi w społeczeństwie, gospodarce i kulturze Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2022. 5.Karpowicz Mariusz, *Sztuka polska XVIII wieku*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1985. 6.Kowalski Tadeusz, *Relacja Ibrahima Ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich*, w: *Pomniki dziejowe Polski*, seria II, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1946. 7.Lassota Eryk, Beauplan Wilhelm, *Opisy Ukrainy*, Państwowy Instytut Wydawniczy (PIW), Warszawa 1972. 8.Marco Polo, *Opisanie świata*, tłum. Anna Ludwika Czerny, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1975. 9.Mądzik Marek, „Z dziejów polskiego handlu na pobrzeżu Morza Czarnego w końcu XVIII w.”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Lublin 1973. 10.Musin Aleksandr, Stanisławski Błażej, „Ośrodki węzłowe i kontakty

transbałtyckie pomiędzy społecznościami północno-zachodniej Rusi i ziem polskich w X stuleciu”, *Przegląd Archeologiczny* t. 70, Instytut Archeologii i Etymologii PAN, Warszawa 2022. **11.** Pawlak Stanisław, *Benedykt Polak i jego wyprawa do Mongolii*, <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1352948.pdf> (dostęp: 17.11.2025). **12.** Pempera Ernest, *Życie codzienne na Jedwabnym Szlaku w relacjach Benedykta Polaka, Giovanniego da Pian del Carpine, Marco Polo i Ibn Battuty*, rozprawa doktorska, Poznań 2024. **13.** Schipper Ignacy, *Początki Żydów na ziemiach polskich i ruskich (od czasów najdawniejszych do r. 1350)*, Vorwärts, Wiedeń 1918. **14.** Strzelczyk Jerzy (red.), *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XII wieku*, Wydawnictwo ABOS, Poznań 1993. **15.** Szuchta Robert, *1000 lat historii Żydów polskich. Podróż przez wieki*, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa 2015. **16.** Tajna historia Mongołów, autor nieznan, tłum. Stanisław Kałużyński, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970. **17.** Tazbir Janusz, „Synkretyzm a kultura sarmacka”, *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja* 1974, nr 4 (16). **18.** Urbańczyk Przemysław, *Mieszko Pierwszy Tajemniczy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012. **19.** Zborowski Piotr, *Podróż i poselstwa polskie do Turcji* (wraz z innymi relacjami: E. Otwinowskiego 1557 i Jędrzeja Tarnowskiego 1569), Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, Kraków 1860. **20.** Źródła internetowe: https://www.academia.edu/3677267/AL_MASUDI (dostęp: 17.11.2025).

EGODOKUMENTY JAKO ŹRÓDŁA DO BADAŃ STYLU ŻYCIA DYGNITARZA BOLSZEWICKIEGO W RADZIECKIEJ UKRAINIE NA POCZĄTKU LAT 20. XX WIEKU

Olga Gaidai - dr, adiunkt badawczo dydaktyczny w Katedrze Historii XIX wieku, Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, o.gaidai@uw.edu.pl

Tadeusz Srogosz – prof. dr hab., profesor w Instytucie Historii, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Jana Długosza Częstochowie, tadeusz.srogosz@ujd.edu.pl

Анотація. Еґодокументи, зокрема у нашому випадку — щоденник-листи більшовицького сановника та втікача з радянської України Вацлава Стронського, становлять важливе джерело історичної нарації. Із листів Стронського дізнаємося, що він мав ненормований робочий час і високу заробітну плату, був знайомий з багатьма високопосадовцями радянського апарату, включно з народними комісарами. Для ведення домашнього господарства він наймав прислугу. Також ми отримуємо уявлення щодо раціону харчування радянського сановника в домашніх умовах, хоча він часто відвідував ресторани. Такий стиль життя явно суперечив проголошеній більшовицькій ідеології та катастрофічному економічному становищу радянської України.

Ключові слова: еґодокументи, стиль життя, більшовицький сановник, радянська Україна, початок 20-х років XX століття.

Abstract. Egodocuments-in this case, the diary-letters of the Bolshevik official and émigré from Soviet Ukraine, Wacław Stroński-constitute an important source of historical narrative. From Stroński's letters we learn that he had irregular working hours and a high salary, and that he was acquainted with many senior Soviet officials, including People's Commissars. He

employed a maid for household tasks. We also gain insight into the diet of a Soviet dignitary at home, although he was a frequent visitor to restaurants. This stood in clear contradiction to the proclaimed Bolshevik ideology and the disastrous economic situation in Soviet Ukraine.

Keywords: egodocuments, lifestyle, bolshevik dignitary, soviet Ukraine, 1920s

W połowie lat pięćdziesiątych XX w. holenderski historyk i pisarz Jacques Presser wprowadził do obiegu naukowego pojęcie «egodokumentu», definiując je jako termin łączący autobiografie, dzienniki, pamiętniki, listy osobiste i inne teksty, w których autor opisuje wyłącznie jego działania i uczucia [8]. Później, od lat 80. tego stulecia, grupa naukowców kierowana przez Rudolfa Dekkera rozumiała pod tym pojęciem tekst, w którym autor opisuje swoje czyny, myśli i uczucia [6]. Egodokumenty, w naszym przypadku dziennik-listy, są ważnym źródłem narracji historycznej. Źródła pochodzenia osobowego są nierozzerwalnie związane z konkretną osobą, ponieważ odzwierciedlają samoświadomość jednostki, jej doświadczenie życiowe, cechy osobiste, poglądy, wydarzenia, opisują stopień udziału własnego i innych w tych wydarzeniach. Skupiając się na osobie, badacz może podjąć próbę przywrócenia obrazu epoki i wydarzeń z przeszłości. Cechą charakterystyczną tego typu nośników informacji historycznej jest to, że za pomocą języka, stylu, frazeologii, terminologii odtwarzają one formy komunikacji społecznej, idee, myśli, uczucia, czyli ludzkie treści kultury społecznej. Egodokumenty są istotnymi źródłami do badań nad stylem życia. Przez określenie stylu życia należy rozumieć zakres i formy codziennych zachowań jednostek lub grup, specyficzne dla ich usytuowania społecznego, to znaczy manifestujące położenie społeczne oraz postrzegane jako charakterystyczne dla tego położenia, a dzięki temu umożliwiające szeroko rozumianą społeczną lokalizację innych ludzi [7, s. 15].

W Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim, w zespole archiwalnym Starostwo Powiatowe Piotrkowskie 1919-1939 [Wacław Stroński, uciekinier z radzieckiej Ukrainy – materiały policyjne], sygnatura 175, znajduje się kolekcja dziennik-listy Wacława Strońskiego do Zoji Chorunżenko, protokoły przesłuchań, raporty śledczych, noty wyjaśniające i telegramy w ilości 248 listów [2]. Powyższe dokumenty zostały wydane w trzech językach: polskim, ukraińskim i rosyjskim [5]. Nasze analizy będą oparte o wyżej wspomniane dokumenty.

Stroński przekroczył granicę Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z Rzeczpospolitą Polską 24 lutego 1923 r. Nie wiemy dokładnie, co spowodowało ucieczkę Wacława Strońskiego z sowieckiej Ukrainy. Wiarygodne mogą okazać się trzy hipotezy [5, s. 40-42]. Pierwsza, najprostsza i najbardziej oczywista, to wielka, bolesna, nieodwzajemniona miłość, a nawet namiętność mężczyzny do kobiety, czyli Zoji

Chorunżenko, byłej żony pułkownika armii rosyjskiej, którą Stroński uratował przed represjami ze strony bolszewików, a może nawet przed śmiercią. Początkowo Stroński przyjeżdżał do Zoji często z wizytą z Charkowa, ale latem 1922 r. porzucił żonę i mieszkanie w Charkowie, osiedlił się w Kijowie, a wreszcie począł zamieszkiwać w jednym lokalu z Zoją. W listopadzie 1922 r. Zoja wyjechała do miasta Równe, położonego wówczas w Polsce.

Druga hipoteza to problemy z pracą, możliwe marnotrawstwo i oszustwa przy zakupie koni i paszy. I rzeczywiście 29 listopada 1922 r. wszczęto sprawę karną przeciwko Strońskiemu za niewykonanie kontraktu na dostawę 1000 koni dla głodujących guberni, za zakup koni złej jakości, za niezwrócenie (zmarnowanie) zaliczki w wysokości 43 miliardów rubli [3]. 4 grudnia 1922 r. wydano dekret o zajęciu majątku i umieszczeniu w areszcie Wacława Strońskiego. Jednak radziecka burokracja i status społeczny podejrzanego opóźniały proces aresztowania. Ostateczna decyzja, a co najważniejsze działania mające na celu zatrzymanie Strońskiego, nie zostały jeszcze w pełni uzgodnione nawet w marcu 1923 r. Ale Strońskiego nie było już na Ukrainie.

A trzecia, pośrednio wynikająca z listów i materiałów z przesłuchań śledczych kontrwywiadu, to planowana ucieczka zorganizowana przez radzieckie służby specjalne, agenturalna działalność. Stanowisko kierownika Głównego Wydziału Państwowej Hodowli Koni Ukrainy, zajmowane przez Strońskiego, weterynarza z zawodu, miało ogromne znaczenie, a sam kierownik miał duże wpływy i powiązania z urzędnikami państwowymi. Brat Strońskiego, Jan, cieszył się również zaufaniem władz bolszewickich, wszedł nawet w skład bolszewickiej komisji handlowej, która wyjechała do Warszawy. Polskie służby specjalne odnotowały, że Stroński, jak wynikało z jego zachowania i rozmowy, był osobą wysoko inteligentną, bystrą i wyróżniającą się doskonałą pamięcią. Przebywając w Polsce zaledwie kilka dni, zdołał gruntownie zapoznać się z lokalnymi realiami, które poddał krytyce, przeciwstawiając im wzór znakomitej działalności i organizacji bolszewickich organów wywiadowczych. Oceniał polską ludność z punktu widzenia orientacji politycznych, zauważając wyraźne tendencje komunistyczne oraz niezadowolenie z polskiego systemu. Jak wynika z powyższego, Stroński od samego początku po przekroczeniu granicy był zainteresowany poznaniem nastrojów panujących wśród ludności. Już wtedy miał własne obserwacje dotyczące sytuacji w Polsce i oceniał ją w sposób całkowicie sprzeczny z jego zawodem weterynarza. Śledczy uważali, że Stroński ukrywa prawdziwy powód przyjazdu do Polski. Uważano, że działa w Polsce pod przykrywką, wysłany przez bolszewików. Śledczy podkreślali w protokołach, że to

człowiek przyzwyczajony do łatwego życia, który z pewnością nie podjąłby uczciwej pracy w Polsce. Sam Stroński mówił nawet, że jeśli będzie cierpiał z powodu biedy, to znajdzie sposób na zarobek, choćby poprzez wymuszanie pieniędzy od komunistów i agentów bolszewickich, których wielu zna w Warszawie i innych miastach. Chętnie dadzą mu jeszcze większe sumy, byleby tylko nie przekazał ich odpowiednim polskim władzom.

Stroński wiedział, że nie uda mu się legalnie wyjechać. Nawet jakby otrzymał wizę od polskiej misji, to zatrzymany by został jako zakładnik z uwagi na zajmowane wysokie odpowiedzialne stanowiska, jak również znajomość radzieckich realiów, wysokich urzędników bolszewickich, łącznie z komisarzami ludowymi, ich decyzje i wewnętrzną organizację instytucji przez nich kierowanych, nawet sekretów ich życia prywatnego. Stroński miał również kontakty z wyższym dowództwem wojskowym, ponieważ bywał na odprawach w sprawie mobilizacji koni, znał osobiście wyższych przedstawicieli sztabów wojskowych i biur wywiadowczych. Stroński był również zorientowany w ekonomicznym położeniu wsi ukraińskiej, nastrojów ukraińskich chłopów, metod skłaniania ich do komunizmu. Wszystkie wymienione przyczyny składały się na to, że wyjazd Strońskiego do Polski dla władz był niepożądany.

Z zapisków Strońskiego dowiadujemy się, że miał nienormowany czas pracy. Jednocześnie, jako wyższy urzędnik, mógł sam go sobie regulować. Żywił się głównie w restauracjach, jego wynagrodzenie za pracę mu na to pozwalało. Do prac domowych zatrudnił gospozię. Niemal w każdym liście jest informacja, czym żywił się radziecki dygnitarz. Na śniadanie jadł na przykład ser, kawior, ciastka, pił wino. Na obiad zaś wieprzowe kotlety, biszkoptowy strudel albo zupa z makaronem, siekane kotlety, pierogi z mięsem, ser, arbuz (w październiku), mleko. W jednym z listów Stroński podał, że jadł kotlet de Volaille i wypił butelkę wina Cabernet [5, s. 79]. I to w czasie, gdy na Ukrainie panował głód (1921–1923) [1, s. 88; 4, s. 172; 9].

Ideologia partyjna nie przeszkodziła mu w porzuceniu żony z dziećmi w Charkowie i przeprowadzce do Kijowa do ukochanej kobiety, która mieszkała z nim ze strachu przed aresztowaniem. W trudnych sytuacjach osobistych radził się wróżki. Będąc bolszewikiem, pomagał zakonnicom, mając nadzieję, że będą się za niego modlić. Opisuje, że jesienią 1922 r. zdarzały się przypadki aresztowań wszystkich mieszkańców poszczególnych klatek schodowych, ale zaraz dodaje, że w to nie wierzy [5, s. 105]. Pozwalał sobie na kupowanie drogich rzeczy, wymieniał ruble na dolary, a przy przekraczaniu granicy płacił złotymi przedmiotami.

Стил життя дигнітарза радзеекее Україны позоставал в очывистее спрзечності з глосзонаю ідеологією болсзевіцкю oraz fatalną sytuacją економіцню крају і глосдем.

References: 1.Applebaum A., *Czerwony głód*, tłum. B. Gadomska, W. Gadomska, Warszawa 2018. 2.Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie 1919-1939 [Wacław Stroński, uciekinier z radzieckiej Ukrainy – materiały policyjne], sygn. 175. 3.Centralne Państwowe Archiwum Wyższych Władz i Rządów Ukrainy w Kijowie, F. 24, sprawa 959, s. 1-3. 4.Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772-1999: narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000. 5.Korespondencja Wacława Strońskiego – uciekiniera z radzieckiej Ukrainy w świetle dokumentów z zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim / Листування Вацлава Стронського – втікача с Радянської України у світлі документів з фондів Державного архіву в Пйотркові Трибунальському, опрас. T. Matuszak, O. Gaidai, Piotrków Trybunalski 2024. 6.Mascuch M, Dekker R., Baggerman A., *Egodocuments and History. A Short Account of the Longue Durée*, „The Historian”, nr 78, 2016, s. 11-56. 7.Siciński A., Styl życia – problemy pojęciowe i teoretyczne, [w:] Styl życia. Konceptje i propozycje, Warszawa 1976. 8.Баггерман А., Деккер Р., *Жак Прессер и традиция еврейской автобиографии в Нидерландах*, „Неприкосновенный запас” 2019, nr 2, s.238-256. 9.Мовчан О.М., *Невідомі сторінки голоду 1921–1923 рр. в Україні*, Київ 1993.

УДК 911.2(477:4-6)

УКРАЇНА У КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ЄВРОПИ – ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ ВИМІР ВІЙНИ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ

Володимир Воловик – доктор географічних наук, професор, професор кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; e-mail: wolowyk@gmail.com м. Вінниця, Україна

Дар'я Закомірна – магістр 1 року навчання спеціальності А4.07 Середня освіта (Географія) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; e-mail: dashazakomirna@gmail.com м. Вінниця, Україна

Марія Кв'ятковська – магістр 1 року навчання спеціальності А4.07 Середня освіта (Географія) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; e-mail: kviatkviata00@gmail.com м. Вінниця, Україна

Анотація. У дослідженні проаналізовано, як після 2014, а особливо після 2022 року, формується нова геокультурна стратегія: через декомунізацію, мовну ревіталізацію, відновлення історичної пам'яті та культурну мобілізацію. Особливу увагу приділено місту як простору суверенізації, яке стає символом національного спротиву та європейської солідарності. Війна, таким чином, стає каталізатором не лише територіальної, а й глибинної культурної інтеграції, де європейськість виявляється не географією, а щоденним вибором свободи.

Ключові слова: Україна, культурний простір, ідентичність.

Abstract. The study analyzes how, following 2014 and especially after 2022, Ukraine has been developing a new geocultural strategy – through decommunization, linguistic revitalization, the restoration of historical memory, and cultural mobilization. Particular attention is given to the city as a space of sovereignization, transforming into a symbol of national resistance and European solidarity. Thus, the war acts as a catalyst – not only for territorial, but also for profound cultural integration – where “Europeanness” emerges not as a matter of geography, but as a daily choice in favor of freedom.

Keywords: Ukraine, cultural space, identity.

Війна в Україні – це війна за тлумачення історії, простору та цивілізаційної приналежності. Україна довгі століття була «фронтиром» – прикордонням, «краєм», зоною перетину імперій: Польщі, Османської, Австро-Угорщини, Росії [1]. Проте вже після 1991 року, а особливо після Майдану 2014 року, Україна починає інтенсивно реформувати цей статус «між-світу» / бордерленду на проєкт *суверенної національної європейської держави* – і це стає головною причиною війни.

Ще від початку ХХ століття російський дискурс ґрунтувався на *цивілізаційному міфі* – ідеї про «єдиний російський світ», де українці, росіяни та білоруси є «трьома гілками одного народу». Але цей міф – не просто мовний чи релігійний: він *геополітичний*. Він базується на геостратегічному запереченні української ідентичності, що йде ще від доби СРСР, коли українська мова, література, історія системно мінімізувалися. У 20-х роках ХХ століття радянська влада проводила «коренізацію» – політику підтримки місцевих мов, але вже у 30-х роках була замінена на «русифікацію», щоб знищити будь-яку ідею про окрему українську націю. Після 1991 року цей проєкт відроджується в новій формі – через *міф про «братній народ»*, який насправді виявляється інструментом імперського контролю.

Навпаки, українська геополітика після 2014 року, а особливо після 2022-го, стає *проактивною культурною геостратегією*. Як відзначає Ф. Буланже: «маневр операційної комунікації, підтриманий західними “спін-докторами”, активується з ефективністю, щоб переконати громадську думку» [2]. Цей «маневр» – не лише PR-кампанія. Це – декомунізація (перейменування вулиць, демонтаж пам’ятників); мовна політика (розширення українськомовного простору в освіті, ЗМІ, культурі); відновлення історичної пам’яті (від козацтва до УНР, від Голодомору до Революції гідності); культурна мобілізація через творчість (музика, кіно, література, графіка).

Особливу увагу потрібно приділяти урбаністичному виміру війни. Міста в Україні – це не просто логістичні вузли; вони стають *сакральними просторами* національного спротиву. Наприклад: Київ у

лютому – березні 2022 року перетворюється з адміністративного центру на *символ волі* – завдяки мобілізації місцевих громад, організації тероборони; Харків, розташований лише за 32 км від кордону, витримує постійні обстріли, але не капітулює – стає «форпостом Європи на сході»; Буча, Ірпінь, Бородянка – після виявлення злочинів стають *місцями пам'яті*, які глобально переформатовують образ України: від «пострадянської країни» до *жертви агресії*, що захищає європейські цінності; Маріуполь, Бахмут, Авдіївка – стають *міфологічними містами-фортецями*, де героїзм захисників переходить у національну легенду. Тому можна стверджувати, що територіальна організація спротиву – це не лише військова тактика, а й акт культурної самоідентифікації. Українське місто стає *місцем суверенізації*, де звичайна людина стає громадянином, а солдат – символом нації.

Геокультурна позиція України як «європейського центру» пов'язана з дослідженням З. Бжезінського «Велика шахівниця» (1997), який визначив Україну як один із п'яти *ключових геостратегічних центрів* Євразії – разом з Туреччиною, Іраном, Азербайджаном і Кореєю. Ф. Буланже додає: «Україна – єдиний центр, який відкрито обирає Європу як свій цивілізаційний проєкт» [2].

Це рішення не технічне (НАТО, ЄС), а *культурно-історичне*. Україна після 2014 року активізує: європейський історіографічний наратив (акцент на Запорізькому війську, конституції Пилипа Орлика 1710 р., акті злуки 1919 р.); інтелектуальні зв'язки з Центральною та Східною Європою (Польща, Балтія, Чехія); культурну інтеграцію через фестивалі, освітні проєкти, мистецькі презентації. Українська сторона формує протинаратив: війна – як боротьба за свободу, а не «спецоперація»; українська армія – як сила, що захищає не лише себе, а й безпеку Європи.

Сучасний парадокс інтеграції України до Європи – через війну: «Саме війна прискорила європейську інтеграцію України більше, ніж 30 років дипломатії» [2]. Але найважливіше – *культурна інтеграція*: українські діти навчаються в польських, чеських, німецьких школах; українські науковці та митці інтегровані в європейські мережі; українська мова стає *мовою справжнього європейського спротиву* – як каталанська після Франко, як польська після Солідарності.

Висновок. Україна сьогодні – не «буферна зона», а свідомий культурний, геостратегічний і цивілізаційний бастион Європи. Її боротьба – це боротьба за право: на історію (від Київської Русі до незалежності); на мову (як носія національної думки); на місто (як простору свободи, а не руїни); на майбутнє в Європі (не як

«периферії», а як рівноправного партнера). Знову процитуємо Ф. Буланже: «Якщо у 2014 році Європа бачила в Україні проблему, то в 2025-му вона бачить у ній – відповідь» [2].

Україна довела, що європейськість – це не географія, а вибір, який робиться щодня: на фронті, в класі, в редакції, в майстерні, в поштовому відділенні – мовою, символом, жестом. Саме в цьому полягає її глибинна геостратегічна сила – і саме тому ця війна вирішує не лише долю України, а й майбутнє всієї Європи.

Використані джерела: 1.Воловик В. М. (2013). Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування [монографія]. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с. 2.Boulanger Ph. (2025). Ukraine, Géostratégie d'une guerre moderne. Armand Colin. 224 p.

УДК 911.2(212.6:477.7):82-992.09(4)"16"[045]

СТЕП ЯК ФРОНТИР: ЕСТЕТИЧНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ ОСМИСЛЕННЯ ДИКОГО ПОЛЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПОДОРОЖЕЙ XVII СТ.

Любов Безлатня – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії Уманського національного університету; e-mail: lubovbezlatnya@gmail.com м. Умань, Україна

Вікторія Омельченко – викладач кафедри біології та здоров'я людини Уманського національного університету; e-mail: berchak120388@gmail.com м. Умань, Україна

Анотація. У статті досліджено специфіку рецепції українського Степу (Дикого Поля) у свідомості західноєвропейських інтелектуалів та мандрівників XVII століття. На основі аналізу творів Гійома Левассера де Боплана, Ульріха фон Вердума та П'єра Шевальє проаналізовано концепт Степу як класичного фронтиру – зони зіткнення та взаємопроникнення цивілізацій. Розглянуто амбівалентність сприйняття цього простору: з одного боку, як загрозової «Terra Nullius», що викликає *horror vacui* (страх порожнечі), а з іншого – як потенційного «земного раю» з надзвичайною родючістю. Окрему увагу приділено антропологічному виміру: впливу географічного середовища на формування феномену козацтва як «культурного гібрида» та «щита християнства». Доведено, що саме завдяки літературі подорожей та картографічним працям Боплана український простір був інтегрований у ментальну мапу ранньомодерної Європи.

Ключові слова: Гійом Левассер де Боплан, Дике Поле, фронтир, література подорожей (travelogues), козацтво, ментальна карта Європи.

Abstract. The article examines the specifics of the reception of the Ukrainian Steppe (Wild Field) in the minds of Western European intellectuals and travelers of the 17th century. Based on an analysis of the works of Guillaume Levasseur de Boplan, Ulrich von Werth, and Pierre Chevalier, the concept of the Steppe as a classic frontier – a zone of collision and interpenetration of civilizations – is analyzed. The ambivalence of the perception of this space is considered: on the one hand, as a threatening “Terra Nullius” that causes *horror vacui* (fear

of emptiness), and on the other, as a potential “earthly paradise” with extraordinary fertility. Particular attention is paid to the anthropological dimension: the influence of the geographical environment on the formation of the Cossack phenomenon as a “cultural hybrid” and “shield of Christianity.” It has been proven that it was thanks to travel literature and Boplan's cartographic works that the Ukrainian space was integrated into the mental map of early modern Europe.

Keywords: Guillaume Levasseur de Boplan, Wild Field, frontier, travelogues, Cossacks, mental map of Europe.

Європейський культурний простір раннього Нового часу був простором чітких кордонів, урбаністичних ландшафтів та впорядкованих структур. У цьому контексті український Степ, фіксований у джерелах як «Дике Поле» (Loca Deserta), сприймався європейцями не стільки як фізичний простір, скільки як випробування для самого людського існування. У літературі подорожей (travelogues) XVII століття цей простір набуває рис класичного фронтиру – межової зони контакту цивілізацій, де звичні соціальні норми трансформуються, а безпека співіснує з безмежною свободою. Особливе місце в процесі концептуалізації Степу належить французькому інженеру Гійому Левассеру де Боплану, чия 425-та річниця від дня народження актуалізує потребу переосмислення його спадщини не лише в картографічному, а й у культурологічному вимірі.

Естетичне сприйняття Дикого Поля європейськими мандрівниками характеризується виразною двозначністю. З одного боку, цей простір викликав у людини західної культури відчуття, близьке до «horror vacui» (страху порожнечі). Відсутність звичних візуальних орієнтирів – міст, замків, доріг – перетворювала Степ на територію хаосу. Німецький мандрівник Ульріх фон Вердум, описуючи свої враження від подорожі 1670–1672 років, влучно передав цей психологічний стан, порівнюючи степ із морською стихією: *«Тут не видно нічого, крім неба і води, а також широких, диких полів, вкритих травою, що сягає пояса, і це виглядає як зелене море... Тиша тут така, що чути, як вітер грає бадиллям, і це наганяє на мандрівника велику тугу»*. У цьому дискурсі Степ постає як «Terra Nullius» – нічийна земля, де самотність межує з постійною тривогою перед невидимою загрозою.

З іншого боку, паралельно з образом небезпечної пустелі формується топос «Землі Обітованої». Європейський прагматизм XVII століття не міг не відзначити колосальний економічний потенціал краю. Гійом де Боплан у своєму «Описі України» фіксує головний парадокс українського фронтиру – поєднання багатства природи та неможливості ним скористатися через геополітичні обставини. Він зазначає: *«Цей край... є одним з найродючіших у світі... Однак, незважаючи на всі ці багатства і родючість, ця земля залишається*

пустельною через сусідство татар, які живуть розбоєм, і це змушує селян іти на будь-яку небезпеку, аби обробляти землю». Таким чином, естетика Степу в очах європейця коливається між категоріями жахливого та ідеального, де поняття «пустеля» означає не відсутність ресурсів, а відсутність безпеки.

Ключовим елементом осмислення фронтиру стає його антропологічне наповнення. Європейські автори фіксують появу нового соціального типу – козака, який є прямим продуктом умов Степу. У західній літературі козак постає як «культурний гібрид»: він сповідує європейські цінності, але переймає тактику та витривалість своїх азійських сусідів заради виживання. П'єр Шевальє у своїй «Історії війни козаків проти Польщі» (1663) підкреслює вплив середовища на формування цього типажу: *«Ці люди здатні витримувати будь-яку втому, голод і спрагу... Їхні тіла загартовані повітрям цього краю, яке робить їх міцними та витривалими до змін погоди, а життя на кордоні з варварами привчило їх бути завжди готовими до бою».* Степ, таким чином, трактується не як бар'єр, а як плавильний казан, що гартує специфічну спільноту воїнів – «Antemurale Christianitatis» (форпост християнства).

Картографічна діяльність Боплана стала кульмінацією процесу інтелектуального освоєння цього простору. Створивши «Генеральну карту України» 1648 року, він здійснив акт символічного впорядкування хаосу. Карта, названа латиною «*Delineatio Generalis Camporum Desertorum...*», вперше чітко визначила кордони території, яку він назвав *Ukraine*, вивівши її зі статусу аморфних «Диких Полів» у ранг конкретного географічного і політичного суб'єкта в очах європейської спільноти. Річка Дніпро на його картах та в описах постає не кордоном, а віссю, навколо якої формується життя, виконуючи роль не лише транспортної артерії, а й стратегічного хребта для козацьких поселень та фортифікацій. Ця карта на понад століття стала основним джерелом для європейських картографів, інституціоналізувавши образ України в західній свідомості та вивівши її з розділу географічних «білих плям».

Отже, європейська література подорожей XVII століття відіграла вирішальну роль у включенні українських земель до ментальної мапи Європи. Завдяки працям Боплана, Вердума, Шевальє та їхніх сучасників Степ перестав бути «білою плямою». Він був переосмислений як унікальний ландшафт, де в боротьбі зі стихією та зовнішніми загрозами народжувалася нова європейська ідентичність, загартована «повітрям цього краю».

Використані джерела: 1.Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. Київ : Наукова думка, 1990. 256 с. 2.Вердум У. фон. Щоденник подорожі, яку я здійснив у 1670–1672 роках через королівство Польське... / пер. з нім. І. Сварника. 1983. № 3. С. 84–100. 3.Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1991. Т. 222. С. 28–44. 4.Наливайко Д. С. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ : Основи, 1998. 578 с. 5.Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочка. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 496 с. 6.Січинський В. Чужинці про Україну. Львів : Світ, 1991 92 с. 7.Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі / пер. з фр. Ю. Назаренко. Київ : Томіріс, 1993. 224 с.

УДК 339.491

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Людмила Атаман – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського; e-mail: liudmyla.ataman@vspu.edu.ua, м. Вінниця, Україна

Вікторія Удоденко – здобувачка 2 курсу Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського; e-mail: udodenkoviktoria4@gmail.com, м. Вінниця, Україна

Анотація. Розглянуто сучасні можливості розвитку туристичної галузі України в контексті інтеграції до європейського туристичного простору. Проаналізовано ключові європейські тенденції, програми підтримки та інструменти співпраці. Окреслено перспективні напрями розвитку транскордонного, культурного, оздоровчого та цифрового туризму. Визначено основні умови для посилення конкурентоспроможності України на європейському ринку.

Ключові слова: туризм, європейський простір, імідж країни.

Abstract. Analyzes the current opportunities for the development of Ukraine's tourism sector in the context of integration into the European tourism space. Key European trends, support programs, and cooperation instruments are highlighted. Prospective directions of cross-border, cultural, wellness, and digital tourism are outlined. The main conditions for strengthening Ukraine's competitiveness in the European market are defined.

Keywords: tourism, European space, country image.

Європейський туристичний простір сьогодні характеризується високим рівнем інтегрованості, цифровізації та сталого розвитку, що створює нові можливості для України як майбутнього члена Європейського Союзу. Туристична сфера є одним із перспективних напрямів соціально-економічного зростання, залучення інвестицій та

міжнародного співробітництва, а також інструментом підвищення іміджу країни на міжнародній арені. У сучасних умовах туристична галузь виступає драйвером регіонального розвитку, сприяє створенню нових робочих місць і стимулює розвиток суміжних секторів економіки, таких як готельно-ресторанний бізнес, транспорт, культурні та рекреаційні послуги.

Однією зі стратегічних можливостей для України є участь у програмах Європейського Союзу, зокрема «Creative Europe», «European destinations of excellence (EDEN)», а також програмах «Cross-Border Cooperation (ENI та Interreg NEXT 2021–2027)» [4, 6]. Ці програми спрямовані на розвиток культурного, інноваційного та транскордонного туризму, підтримку локальних туристичних ініціатив, модернізацію туристичної інфраструктури та створення спільних міжнародних проєктів. Участь України у таких програмах відкриває можливості для обміну досвідом з європейськими країнами, впровадження сучасних стандартів обслуговування та створення інтегрованих туристичних маршрутів.

Основними умовами для посилення конкурентоспроможності України на європейському прості, є:

- впровадження європейських стандартів та вимог що стосуються виробництва й реалізації продукту;
- впорядкування та спрощення процедур регулювання діяльності в туристичній та суміжних галузях;
- використання ефективних механізмів зі сприяння інвестуванню в розвиток ресурсів індустрії гостинності, зокрема рекреаційних, та туристичної інфраструктури;
- забезпечення умов для підготовки конкурентоспроможних кадрів індустрії гостинності та стимулювання впровадження інновацій;
- розробка та впровадження специфічних для управління конкурентоспроможністю управлінських інструментів і технологій;
- забезпечення співпраці органів влади і громадських об'єднань та асоціацій індустрій гостинності;
- інтеграція механізмів галузево-територіального управління конкурентоспроможністю індустрії гостинності, досягнення балансу інтересів готельного, туристичного бізнесу й територіального розвитку [1].

Важливе значення має зростання інтересу європейських туристів до безпечних, екологічних і змістовних подорожей. Це відкриває перспективи розвитку еко-туризму, оздоровчого туризму, культурно-пізнавальних маршрутів, пов'язаних із спадщиною ЮНЕСКО та природними заповідниками України. Регіони з унікальною природною

або культурною спадщиною можуть стати центрами притягання міжнародних туристів, зокрема Карпати, Полісся, Закарпаття, Чорноморське узбережжя та історичні міста центральної України. Розвиток туристичних продуктів, орієнтованих на досвід, навчання та активний відпочинок, забезпечує не лише економічну вигоду, але й сприяє підвищенню екологічної свідомості населення [5].

Важливою умовою інтеграції в європейський туристичний простір є цифровізація галузі. ЄС активно підтримує створення цифрових туристичних платформ, систем онлайн-букінгу, віртуальних турів, мобільних додатків, безпечної мобільності та сервісів відкритих даних [2]. Для України це означає необхідність розвитку електронних сервісів, інтеграції інформаційних технологій у маркетингові та управлінські процеси, підвищення доступності туристичної інформації для іноземних гостей [4]. Впровадження сучасних інформаційних технологій дозволяє не лише покращити якість обслуговування туристів, а й ефективніше управляти потоками відвідувачів та промоцією туристичних продуктів на міжнародному ринку.

Перспективним напрямом також виступає транскордонний туризм, який забезпечує розвиток спільних маршрутів з Польщею, Словаччиною, Румунією та Угорщиною. Такі маршрути сприяють активізації регіональної співпраці, обміну культурними та історичними цінностями, розвитку локальної інфраструктури та малого бізнесу [5]. Важливою умовою успіху транскордонного туризму є спільне планування маршрутів, стандартизація послуг, покращення транспортного сполучення та узгоджена рекламна кампанія на європейському рівні.

Окрему увагу слід приділити розвитку спеціалізованих видів туризму, таких як гастрономічний, спортивний, освітній, молодіжний та цифровий туризм, що дозволяє диверсифікувати туристичний продукт і залучити різні категорії європейських туристів [3]. Важливе значення мають культурно-історичні фестивалі, музичні та гастрономічні події, що можуть стати потужним маркетинговим інструментом для формування позитивного іміджу країни.

Таким чином, перспективи розвитку туризму України на європейському просторі є надзвичайно широкими. Інтеграція до туристичного ринку ЄС сприятиме відновленню економіки, підвищенню міжнародного іміджу та зростанню інвестицій. Досягнення цих цілей потребує стратегічного планування, модернізації туристичної інфраструктури, активного впровадження цифрових рішень та ефективної міжнародної співпраці. Комплексний підхід дозволить Україні не лише стати привабливим туристичним

напрямок у Європі, а й забезпечити сталий розвиток регіонів та підвищення рівня життя населення.

Використані джерела: 1.Атаман Л. В. Стратегічні напрями розвитку конкурентоспроможності індустрії гостинності. Одеса: ОНЕУ, 2021. 146 с. С. 14–18. 2.European Commission. Tourism and transport in 2023–2025: Trends and EU initiatives. Brussels, 2024. 3.UNWTO. European Tourism: Trends and Prospects – Quarterly Reports 2023–2024. 4.European Travel Commission. European Tourism Overview 2024. Interreg NEXT 2021–2027. Офіційний сайт: <https://interreg.eu>. 5.Міністерство культури та інформаційної політики України. Стратегія розвитку туризму до 2030 року. 6.Creative Europe Programme. European Commission, 2024.

УДК 338.48

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ У XXI СТ.

Людмила Атаман – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського; e-mail: liudmyla.ataman@vspu.edu.ua, м. Вінниця, Україна

Ілля Нетечинський – здобувач 2 курсу Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського; e-mail: hoseradnik@gmail.com, м. Вінниця, Україна

Анотація. У статті розглянуто ключові тенденції розвитку культурного туризму в Україні у XXI столітті. Проаналізовано вплив глобалізаційних процесів, цифровізації та воєнних викликів на туристичну сферу. Визначено перспективні напрями розвитку культурних маршрутів, музеїв та креативних просторів. Окреслено важливість культурної спадщини як чинника формування національної ідентичності та туристичної привабливості.

Ключові слова: культурний туризм, культурна спадщина, тенденції.

Abstract. The article examines key trends in the development of cultural tourism in Ukraine in the 21st century. It analyzes the impact of globalization, digitalization, and wartime challenges on the tourism sector. The study identifies promising directions for the growth of cultural routes, museums, and creative spaces. The importance of cultural heritage as a factor shaping national identity and tourist attractiveness is highlighted.

Keywords: cultural tourism, cultural heritage, trends.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується зростанням інтересу до культурної спадщини та формуванням нових підходів до організації туризму. Культурний туризм посідає одне з провідних місць у туристичній сфері, адже він поєднує пізнання історії, мистецтва та традицій із розвитком локальних територій та зміцненням національної самоідентифікації. В умовах глобалізації та активного використання цифрових технологій культурний туризм стає

не лише способом збереження історичної пам'яті, але й важливим інструментом соціально-економічного розвитку.

Основні тенденції розвитку культурного туризму в Україні у ХХІ ст. визначаються рядом чинників. По-перше, зростає інтерес до культурно-історичної спадщини регіонів, що сприяє популяризації музейних установ, історичних заповідників, ремісничих центрів та традиційних фестивалів. Протягом останніх років активно впроваджуються нові експозиційні формати – інтерактивні виставки, мультимедійні реконструкції, VR-екскурсії, що робить культурний продукт більш доступним для молоді та іноземних туристів [4]. По-друге, важливою тенденцією є розвиток тематичних туристичних маршрутів: гастрономічних, сакральних, літературних, етнографічних, які поєднують культурні та природні ресурси територій. Значного поширення набули такі напрями, як «Шляхами Гуцульщини», «Замки Західної України», «Київ – культурний центр Європи», «Подільські туристичні стежки» [2].

Суттєвий вплив на культурний туризм мали й події, пов'язані з російською агресією проти України. Частина об'єктів культурної спадщини зазнала руйнувань, проте це активізувало процеси їх інвентаризації, цифрової фіксації та збереження. З'явилися нові ініціативи, спрямовані на документування нематеріальної спадщини, розвиток культурної дипломатії, створення міжнародного партнерства для відновлення пошкоджених пам'яток [6]. Попри складні умови, внутрішній туризм продовжує розвиватися, що стимулює формування місцевих культурних кластерів і креативних індустрій.

Основними напрямками розвитку культурного туризму є:

- історико-культурний пізнавальний – знайомство з різними історичними, архітектурними пам'ятками або культурними та історичними епохами, що передбачає відвідування архітектурних пам'яток, музеїв, історичних маршрутів;
- фестивальний – організація, проведення та відвідування фестивалів різного напрямку (фольклорних або етнічних, музичних, театральних, кінофестивалів), релігійних свят, виставок;
- релігійний – відвідування релігійних об'єктів, участь у релігійних обрядах, паломництві;
- гастрономічний – проведення фестивалів національних страв країн світу, народів світу, регіонів країни;
- етнічний – знайомство з етнічними особливостями населення, звичаями, обрядами, традиціями, святами тощо;
- туризм народних ремесел – унікальний вид культурного туризму завдяки якому турист знайомиться з народними ремеслами

безпосередньо спостерігаючи за народними умільцями та бере участь у певному народному промислі [1].

Не менш важливою тенденцією є цифровізація туристичної сфери. Віртуальні музеї, 3D-тури, мобільні додатки для навігації та аудіогідів, а також активна присутність культурних інституцій у соціальних мережах сприяють доступності культурного контенту та популяризації української спадщини у світі [5]. Це підвищує конкурентоздатність України на міжнародному туристичному ринку та сприяє формуванню позитивного іміджу держави.

Для успішного розвитку культурного туризму в Україні з урахуванням сучасних тенденцій необхідно:

- ведення активної державної та регіональної політики з метою збереження пам'яток культурно-історично спадщини та їх раціонального використання;
- удосконалення системи взаємодії між туроператорами і установами культури;
- розробка та впровадження нових туристичних маршрутів з використанням культурних пам'яток;
- проведення реставрації культурно-історичних об'єктів;
- створення сучасних, перспективних іміджевих брендів культурного туризму;
- розробка різноманітних систем якісного надання послуг, в тому числі інфраструктури для обслуговування відвідувачів з інвалідністю та осіб похилого віку;
- підвищення якості та кількості інформування іноземних туристів про потенціал нашої культури, інформаційне наповнення сайтів, як і туристичних агентств, так і самих установ культури [1].

Отже, розвиток культурного туризму в Україні у XXI столітті визначається поєднанням традиційних форм збереження культурної спадщини та інноваційних технологій її представлення. Сучасні тенденції свідчать про високий потенціал цієї галузі, її здатність адаптуватися до нових викликів і сприяти соціально-економічному відродженню регіонів. Подальше вдосконалення культурного туризму вимагає комплексної державної підтримки, розвитку інфраструктури, міжнародної співпраці та залучення громад до охорони й популяризації культурних ресурсів.

Використані джерела: 1.Атаман Л. В., Собко А. Культурний туризм в Україні: перспективи та напрямки розвитку. Гомель, 2018. 305 с. С. 170–172. 2.Бойко М. Культурний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ: Наук. думка, 2020: <https://naukadumka.org.ua/kulturnyi-turyzm-boyko-2020>. 3.Закон України «Про охорону культурної спадщини». Офіційний

текст на сайті Верховної Ради України:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>. 4.Ігнатенко В. Інноваційні технології в музейній справі. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021.:
<https://kult.lnu.edu.ua/innovatsii-v-muzeinah-2021>. 5.Тимків І. Цифровізація культурного контенту: тренди ХХІ століття // Культурологічний вісник. 2022. Журнал «Культурологічний вісник» (цифровий архів):
<https://cultjournal.org.ua/digital-content-trends-2022>. 6.Офіційний сайт Державного агентства розвитку туризму України. <https://www.tourism.gov.ua>.

УДК 502.171:008

ЧОРНОБИЛЬ ЯК КУЛЬТУРНИЙ КОД ЄВРОПИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ЕКОЛОГІЧНОЇ КАТАСТРОФИ У ГЛОБАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Алла Балабак – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри екології Уманського національного університету; e-mail: a.v.balabak@ukr.net м. Умань, Україна

Анотація. У статті досліджується феномен Чорнобильська катастрофа як важливий культурний код сучасного європейського простору. Проаналізовано трансформацію сприйняття катастрофи від локальної техногенної аварії до глобального символу екологічної загрози та цивілізаційної кризи. Особливу увагу приділено ролі культурної пам'яті, мистецтва та медіа у формуванні чорнобильського дискурсу. Визначено значення українського досвіду для розвитку європейської екологічної свідомості та сучасних гуманітарних практик.

Ключові слова: Чорнобиль, екологічна катастрофа, культурна пам'ять, екологічна свідомість, культурний код, довкілля, ідентичність.

Abstract. The article examines the phenomenon of the Chornobyl disaster as an important cultural code of the modern European space. It analyzes the transformation of the perception of the catastrophe from a local technological accident into a global symbol of environmental threat and civilizational crisis. Special attention is paid to the role of cultural memory, art, and media in shaping the Chornobyl discourse. The significance of the Ukrainian experience for the development of European environmental awareness and contemporary humanitarian practices is determined.

Keywords: Chornobyl, environmental disaster, cultural memory, environmental awareness, cultural code, environment, identity.

Феномен Чорнобильська катастрофа посідає особливе місце не лише в історії України, але й у формуванні сучасного європейського культурного простору. Подія, що сталася 26 квітня 1986 року, вийшла далеко за межі техногенної аварії, перетворившись на символ глобальної екологічної загрози, цивілізаційної кризи та переосмислення взаємин між людиною, природою і технологіями [3]. Щороку 26 квітня в Україні та світі відзначаються роковини цієї трагедії, що не лише вшановує пам'ять жертв, але й актуалізує питання

відповідальності людства за наслідки власної діяльності. У XX–XXI століттях Чорнобиль поступово трансформується у культурний код, через який Європа інтерпретує власний досвід ризику, травми та пошуку нових моделей розвитку [2].

У європейському контексті XX століття Чорнобиль став одним із тих переломних моментів, які змінили уявлення про прогрес і модерність. Якщо раніше домінувала віра у всесильність науки і техніки, то після катастрофи з'явилося глибоке усвідомлення крихкості техногенної цивілізації [3]. Аварія на атомній електростанції продемонструвала, що навіть найбільш розвинені технології можуть стати джерелом глобальної небезпеки. Радіоактивна хмара, яка поширилася територією багатьох європейських країн, символічно стерла кордони, показавши спільність екологічної долі континенту. У цьому сенсі Чорнобильська катастрофа стала не лише українською чи радянською трагедією, а спільним досвідом Європи, що закрив підґрунтя для розвитку екологічного мислення та політики [2, 3].

Особливу роль у формуванні чорнобильського дискурсу відіграє категорія культурної пам'яті. Чорнобиль не є лише історичною подією, зафіксованою у документах чи підручниках, – він існує як жива пам'ять, що передається через покоління, мистецькі образи, тексти та символи [1]. Зона відчуження стала унікальним простором, де пам'ять матеріалізується у ландшафті: покинуті будівлі, зарослі дороги, природа, що поступово відвойовує територію, створюють особливу атмосферу «післялюдського» світу. Цей простір функціонує як своєрідний музей під відкритим небом, але водночас він є динамічним середовищем, що змінюється і породжує нові інтерпретації. У європейському культурному контексті Чорнобиль стає метафорою не лише катастрофи, але й пам'яті як процесу осмислення травматичного досвіду [4].

Український досвід Чорнобиля є унікальним, оскільки поєднує в собі безпосереднє переживання катастрофи та її довготривалі наслідки. Цей досвід включає не лише фізичні втрати і екологічні проблеми, але й глибокі соціальні та психологічні трансформації [4]. Люди, які були змушені залишити свої домівки, втратили не лише матеріальний простір, але й частину своєї ідентичності. У цьому контексті Чорнобиль можна розглядати як травму, що формує колективну свідомість і впливає на культурні практики. Водночас цей досвід стає основою для формування нової екологічної етики, яка підкреслює необхідність відповідального ставлення до природи та усвідомлення меж людського втручання [2].

У літературному та мистецькому вимірі Чорнобиль отримав широке відображення, що сприяло його інтеграції у європейський культурний простір. Значний внесок у осмислення катастрофи зробила Світлана Алексієвич, чия книга «Чорнобильська молитва» стала одним із найвідоміших текстів про трагедію [1]. У цій праці Чорнобиль постає як поліфонічний наратив, де звучать голоси очевидців, ліквідаторів, переселенців, що дозволяє побачити катастрофу через призму людського досвіду. Такий підхід змінює традиційне уявлення про історію, перетворюючи її на простір діалогу і співпереживання. У сучасному мистецтві Чорнобиль також виступає важливим джерелом натхнення, стаючи темою виставок, інсталяцій, фотографічних проєктів та кінематографічних робіт.

Особливого значення у глобалізації чорнобильського дискурсу набуває масова культура. Серіал «Chernobyl», який вийшов у ХХІ столітті, значно розширив аудиторію, що цікавиться цією темою, і сприяв популяризації українського контексту у світі [3]. Хоча художні інтерпретації можуть містити елементи драматизації чи спрощення, вони відіграють важливу роль у формуванні колективного уявлення про катастрофу. Через такі медіа Чорнобиль стає частиною глобального культурного коду, зрозумілого людям різних країн і культур.

Важливою складовою чорнобильського дискурсу є його екологічний вимір. Катастрофа стала потужним імпульсом для розвитку екологічного руху в Європі та світі [2]. Вона підштовхнула до перегляду енергетичної політики, посилення контролю за ядерною безпекою та розвитку альтернативних джерел енергії. У культурному плані це сприяло формуванню нової чутливості до природи, яка проявляється у мистецтві, літературі та філософії. Чорнобиль у цьому контексті виступає як символ межі, яку не можна переступати без усвідомлення наслідків.

У ХХІ столітті чорнобильський наратив набуває нових значень у зв'язку з глобальними викликами, такими як зміна клімату, техногенні катастрофи та війни. Україна, яка пережила Чорнобиль, сьогодні знову опиняється у центрі уваги Європи через сучасні події, що також мають значний екологічний вимір. Це створює своєрідний континуум досвіду, де минуле і сучасність взаємодіють, формуючи нові сенси. У цьому процесі Чорнобиль виступає як точка відліку, що дозволяє осмислити сучасні проблеми через призму історичного досвіду [2, 4].

Таким чином, Чорнобильська катастрофа є не лише історичною подією, але й потужним культурним феноменом, який впливає на формування європейської ідентичності та екологічної свідомості. Вона

стала універсальним символом, що об'єднує різні країни і культури у спільному прагненні зрозуміти і подолати наслідки техногенних катастроф. Для України цей досвід є водночас травматичним і ресурсним: він формує національну пам'ять і відкриває можливості для участі у глобальному діалозі про майбутнє людства. Чорнобиль як культурний код продовжує функціонувати у XXI столітті, нагадуючи про необхідність відповідальності, солідарності та пошуку гармонії між людиною і природою.

Використані джерела: 1.Світлана Алексієвич. Чорнобильська молитва : хроніка майбутнього. / Переклад і післямова Оксани Забужко. Київ : КОМОРА, 2016. 288 с. 2.Brown K. Manual for Survival: A Chernobyl Guide to the Future. New York : W. W. Norton & Company, 2019. 420 p. 3.Plokhly S. Chernobyl: History of a Tragedy. London : Penguin Books, 2018. 432 p. 4.Petryna A. Life Exposed: Biological Citizens after Chernobyl. Princeton : Princeton University Press, 2013. 304 p.

УДК 581.5:911.52:94(477).16/17

РОСЛИНИ-СИМВОЛИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕПОХИ ГІЙОМА ЛЕВАССЕРА ДЕ БОПЛАНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Наталія Гнатюк – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри екології Уманського національного університету; e-mail: natgnatiuk@gmail.com
м. Умань, Україна

Анотація. Комплексне дослідження наукової географо-картографічної та описової спадщини Г. Л. де Боплана для переосмислення ролі флористичних образів у формуванні національного еко-культурного коду України XVI–XVIII ст. Проаналізовано взаємозв'язок між природними описами інженера-картографа та традиційними рослинами-символами (калиною, вербою, дубом, вишнею). Досліджено процес інтеграції українського ландшафту в європейську наукову парадигму того часу. Особливу увагу приділено ретроспективному аналізу агроландшафтів, що дозволяє виявити динаміку трансформації природних екосистем у культурні символи під впливом антропогенного чинника. В роботі виділено фундаментальне значення праць Боплана як джерела для сучасного екологічного моніторингу та історичної географії.

Ключові слова: Г. Л. де Боплан, рослини-символи, культурний ландшафт, етноботаніка, агроландшафт, екологічна історія.

Abstract. The purpose of this work is a comprehensive study of the scientific geographical, cartographic and descriptive heritage of G. L. de Beauplan for rethinking the role of floristic images in the formation of the national eco-cultural code of Ukraine in the 16th–18th centuries. The article analyzes the relationship between the natural descriptions of the engineer-cartographer and traditional plant symbols (viburnum, willow, oak, cherry). The process of integration of the Ukrainian landscape into the European scientific paradigm of that time is investigated. Special attention is paid to the retrospective analysis of the agricultural

landscapes of the Middle Pobuzhzhia, which allows to reveal the dynamics of the transformation of natural ecosystems into cultural symbols under the influence of the anthropogenic factor. The work emphasizes the fundamental importance of Beauplan's works as a source for modern environmental monitoring and historical geography.

Keywords: G. L. de Beauplan, plant symbols, cultural landscape, ethnobotanics, agrolandscape, ecological history.

У 2026 році наукова спільнота відзначає знакову ювілейну дату – 425-річчя від дня народження Гійома Левассера де Боплана (1600–1675 рр.), чий внесок у становлення вітчизняної географії, картографії та етнографії є неocenним. Для сучасного дослідника, зокрема в галузі екології та агрономії, праці Боплана «Опис України» та його унікальні карти (Генеральна, Спеціальна) виступають не лише історичними артефактами, а й «нульовою точкою» відліку для аналізу ландшафтної трансформації українських земель.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку витоків національної ідентичності через природні образи, які в епоху Боплана почали чітко артикулюватися в європейському культурному просторі. Рослини-символи – верба, калина, дуб – у XVII ст. були не просто етнографічними знаками, а домінантами дикої природи та культурного ландшафту, які Боплан ретельно фіксував як інженер та науковець. Метою є дослідження наукової спадщини Г. Л. де Боплана крізь призму формування рослинного символізму України та аналіз динаміки змін цих ландшафтів до сьогодення.

1. Ландшафтна візуалізація України в європейській картографії XVII ст. Упродовж другої половини XVII – XVIII ст. карти Г. Л. де Боплана були найавторитетнішими джерелами інформації про територію українських земель у Європі. Саме завдяки його роботам назва «Україна» остаточно утвердилася в країнах європейської цивілізації. Боплан вперше представив Україну не як периферію, а як самостійний географічний об'єкт із багатими природними ресурсами. Особливе значення має його деталізація гідрографічної сітки та лісових масивів. Для нашого дослідження важливо, що рослинність на картах Боплана часто виступала стратегічним орієнтиром. Зокрема, великі масиви дібров (символічний Дуб) та заплавні хащі річок Борисфен та Гіпаніс (Верба, Калина) маркували безпечні шляхи та місця для фортифікацій.

2. Етноботанічні домінанти в «Описі України» Боплан у своїх текстах постає як уважний натураліст. Аналізуючи його описи, можна простежити генезис рослинних символів:

Верба (*Salix*) та Очерет (*Phragmites australis*): природний захист та козацька винахідливість

Боплан неодноразово підкреслював роль заплавної рослинності як стратегічного укриття. Для еколога особливий інтерес становить структура плавнів, де домінували біла верба (*Salix alba*) та очерет звичайний. Ці види формували важкодоступні екосистеми, що ставали основою оборонної тактики.

Цитата Боплана: *«Козаки... ховаються в очеретах, якими вкриті ці острови, так що їх неможливо помітити. Вони знають усі закутки цих місць...»* [1, с. 84].

Автор описує унікальну тактику використання очерету для підводного дихання, що дозволяло воїнам годинами залишатися невидимими в плавнях Побужжя. З позицій екологічної історії, такі ландшафти виступали природними фортифікаціями [8, с. 142]. Гідрофільність верби та щільність кореневої системи очерету створювали непрохідні для важкої кінноти болота, що робило ландшафт «живим» оборонним валом [9, с. 18].

- **Дуб (*Quercus*):** Боплан фіксує неймовірну могутність українських лісів, які були джерелом матеріалу для будівництва козацького флоту. Дуб у цей час стає символом не лише природи, а й військової міцності та незламності народу, що захищав кордони Європи.

Дуб (*Quercus robur*): енергетичний та суднобудівний ресурс

Дуб у XVII ст. виступав основною лісоутворюючою породою лісостепової зони. Боплан описує масиви, де дубові праліси були настільки густими, що створювали суцільний тіньовий намет, який він позначав на своїх картах як «*Silva Nigra*» (Чорний ліс).

«Ми бачили там дуби такої товщини й висоти, що їх вистачило б на будівництво найбільших кораблів» [1, с. 96].

Саме з дуба виготовляли основи для козацьких «чайок». Боплан деталізує процес: для основи човна вибирався стовбур дуба, який видовбували, а борти нарощували дошками. Висока щільність деревини та стійкість до гніття робили дуб ключовим елементом економіки тогочасної України [6, с. 60]. Сьогоднішні поодинокі вікові дуби в районі Умані є залишками тих самих екосистем, що бачив Боплан під час своїх експедицій [3, с. 48].

- **Калина (*Viburnum opulus*) та Верба (*Salix*):** Як еколог, Боплан звертав увагу на багатство заплавлених земель. Ці рослини формували, створюючи природні межі між степом та водою. У європейській свідомості через описи Боплана ці види почали асоціюватися з «земним раєм» – надзвичайно родючою та вологою територією.

Калина (*Viburnum opulus*): маркери екологічного благополуччя

Хоча Боплан менше уваги приділяв сакральному значенню калини, він фіксував багатство чагарникового ярусу як ознаку надзвичайної родючості земель.

Цитата Боплана: *«Земля тут настільки щедра, що за один сезон дає неймовірну кількість плодів... ягід там стільки, що їх важко зібрати»* [1, с. 72].

Калина в описах виступає індикатором зволжених екотопів. Вона маркувала межі лісів та початок річкових долин, формуючи візуальний код, який пізніше став домінуючим в українському фольклорі та національній символіці [5, с. 112].

- **Вишня (*Prunus cerasus*):** Особливе захоплення Боплана викликали українські сади. Він зазначав, що вони настільки густі та продуктивні, що нагадують ліси. Це сформувало в Європі образ України як «квітучого саду», що корелює з сучасним розумінням культурного ландшафту.

Вишня (*Prunus cerasus*) та Садівництво: культурна трансформація ландшафту.

Боплан був вражений тим, як населення окультурювало простір через садівництво. Вишневі сади навколо поселень створювали особливий тип агроландшафту, що поєднував естетику та утилітарність.

Цитата Боплана: *«У цій країні вишні та черешні такі великі та солодкі, що вони нічим не поступаються іспанським»* [1, с. 115].

З погляду сучасного ландшафтознавства, вишня була ідеальним видом для місцевого клімату завдяки своїй адаптивності [3, с. 49]. Це дозволило їй стати не лише елементом раціону, а й символом домашнього вогнища та «впорядкованого» українського світу в очах європейського мандрівника.

3. Ретроспективний аналіз агроландшафтів. У контексті наукових інтересів кафедри екології Уманського НУС, праці Боплана дають змогу оцінити ступінь антропогенного тиску на екосистеми. У XVII ст. із високим рівнем біорізноманіття. Боплан описує «дикі поля», які сьогодні трансформовані в інтенсивні агроценози. Пшениця, як сучасний символ аграрної потужності України, вже тоді позначалася Бопланом як стратегічний ресурс, що пов'язував Україну з ринками Європи через порти Гданська. Дослідження фітотоксичності та екологічного стану сучасних ґрунтів у цій зоні є логічним продовженням моніторингу, що фактично розпочався з перших описів Боплана.

Садівничі традиції регіону: від описів Боплана до Уманської школи

Боплан одним із перших зафіксував унікальний потенціал українського лісостепу для розвитку садівництва. Його згадки про «нескінченні сади» навколо поселень Побужжя корелюють із багатовіковою славою Умані як центру садівничої науки.

- **Еко-культурний зв'язок:** Символізм вишні та яблуні, що зародився в епоху Боплана як маркер «цивілізованого простору», отримав свій найвищий розвиток саме в Уманському національному університеті садівництва. Це дозволяє розглядати сучасні університетські сади як спадкоємців тієї аграрної культури, яку європейці вперше відкрили для себе через «Опис України» [9, с. 21].

Моніторинг та ретроспективний аналіз

Використання топонімів та ландшафтних маркерів з карт Боплана дозволяє уточнити межі історичних екосистем. Це є фундаментальним для дисертаційних досліджень, що стосуються просторово-часових змін агроландшафтів. Зокрема, аналіз фітотоксичності сучасних ґрунтів та стану водних ресурсів регіону є логічним продовженням того екологічного опису, який розпочав Г. де Боплан, закладаючи підвалини географічного вивчення України [3, с. 50].

1. Постать Гійома де Боплана є фундаментальною для розуміння інтеграції України в європейський культурний простір XVI–XVIII ст. Його карти та описи стали першою системною презентацією української природи західному світу.

2. Рослини-символи (дуб, верба, калина) в працях Боплана мають реальне еколого-географічне підґрунтя. Вони зафіксовані як ключові елементи ландшафту, що згодом трансформувалися у глибокі національні символи.

3. Використання спадщини Боплана в сучасних екологічних дослідженнях дозволяє проводити глибокий ретроспективний аналіз трансформації культурних ландшафтів, що має важливе значення для сталого розвитку агросфери та збереження природної спадщини.

Використані джерела: 1.Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до трансильванських меж, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. Київ : Наукова думка, 1990. 256 с. 2.Вавричин М. Г. Маловідомі карти України Гійома Левассера де Боплана. *Боплан і Україна* : зб. наук. праць / упоряд. М. Г. Вавричин. Львів : Світ, 1998. С. 105–112. 3.Дашкевич Я. Р. Територія України на картах XVI–XVIII ст. *Історичні дослідження : Вітчизняна історія*. 1982. Вип. 8. С. 88–101. 4.Кононенко В. Г. Символи українського народу : енциклопедичний довідник.

Івано-Франківськ : Плай, 2011. 420 с. 5.Мацук О. С. Відображення природних ресурсів України у працях європейських картографів XVII ст. *Український географічний журнал*. 2019. № 2. С. 58–64. 6.Сосса Р. І. Історія картографування території України : від найдавніших часів до 1920 р. Київ : Наукова думка, 2007. 336 с. 7.Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. : альбом-каталог / упоряд. М. Вавричин, О. Железняк. Київ : Картографія, 2004. 208 с.

УДК 630*1(477.44)

ЛІСОВІ МАСИВИ ЗАЛІЩИЦЬКОГО ЛІСНИЦТВА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ

Володимир Шлапак, д. с.-г. н., професор, професор кафедри лісового господарства Уманського національного університету, e-mail: forestry@udau.edu.ua м. Умань, Україна

Дмитро Ярош, аспірант кафедри лісового господарства Уманського національного університету, м. Умань, Україна

Анотація. Вперше про наявність лісових масивів біля містечка Чортків на Тернопільщині науковці дізналися з карти Гійома Левассера де Боплана. Лісокультурне виробництво у минулому столітті зводилося до створення лісових культур шляхом нарізування смуг шириною 0,4 м плугом з послідуємим садінням дуба звичайного з міжряддями 5,0 м і кроком садіння в ряду 0,5 м. Міжряддя дуба звичайного ущільнювалися чередуванням дерев модрина європейської і ясена звичайного через 2,5 м з кроком садіння у ряду - 2,0 м.

Ключові слова: карти, лісокультурне виробництво, Гійом Левассер де Боплан

Abstract. For the first time, scientists learned about the presence of forests near the town of Chortkiv in the Ternopil region from a map by Guillaume Levasseur de Beuplan. Silvicultural production in the last century was reduced to the creation of forest crops by cutting strips 0.4 m wide with a plow, followed by planting holm oak with row spacings of 5.0 m and a planting step in a row of 0.5 m. The rows of holm oak were compacted by alternating European larch and common ash trees at 2.5 m intervals with a planting step in a row of 2.0 m.

Keywords: maps, silvicultural production, Guillaume Levasseur de Beuplan

Гійом Левассер де Боплан - військовий інженер-фортифікатор, картограф, архітектор, письменник французького походження. З початку 1630-х до 1648 перебував на службі у Сигізмунда III Вази, короля Речі Посполитої. Творець першої карти України 1639 року на основі власних вимірів. Боплан мав справжній літературний хист, глибокі знання. Завдяки картам і праці «*Опис України*» Боплана, Україна стала широко відомою у Європі. Назва «Україна», остаточно утвердилась в картографуванні, а також з'явилася вона і на глобусі 1660-1670 рр. (автор глобуса - Корнеліус Блав) [2].

Доречно, що на карті (рис. 1) складеній Бопланом знаходимо окремі відомості про місцезнаходження містечка Чортків з його

лісовими масивами, тепер в межах Тернопільської області, де лісові масиви Чортківського надлісництва є об'єктом наших досліджень. З цієї карти бачимо, що містечко Чортків розташовувалось у суцільному лісовому масиві, так як Боплан на картах України наявність острівних лісових масивів біля великих і малих міст наносив окремо [7].

Рис. 1. План України XVII ст. Боплана
(На карті видно сучасні міста Тернопіль (Ternopol) і Чортків (Crartekow)).

Пропонована книга, «*Опис України*», є джерелом для тих хто цікавиться історією, географією, природою України XVII ст. На її сторінках можна знайти опис річок та озер, рослинного і тваринного світу, кліматичних умов і окремих аспектів козацької медицини, яка ґрунтувалась на давніх народних традиціях. Боплан, по суті, відкрив нову сторінку у вивченні України, ознайомив з історією її народу широкі кола західноєвропейської громадськості. Водночас, незважаючи на те, що історична наука збагатилася новими фактами та науковими розробками, праця Боплана і понині залишається цінним і невичерпним джерелом не лише для дослідників, але й усіх тих, хто цікавиться далеким минулим українського народу [3].

Заліщицьке лісництво Чортківського надлісництва розташоване в південній частині західно-подільського плато, що має поступовий ухил

до р. Дністер, яка протікає південною межею лісництва [1, 4-6]. Територія лісництва значною мірою порізана ярами та долинами великих і дрібних струмочків притоки р. Серет (притоки р. Дністер) і власне р. Дністер, від чого рельєф сильно виражений і створює строкатість мікрокліматичних умов.

Спрямування ярів і долин простежується на південний схід. Різко виражений рельєф впливає на ерозійні процеси, від чого верхня частина плато втрачає свою родючість, а долини річок і струмків збагачуються нанесеними муловими фракціями ґрунту. Яри та балки стають крутішими (до 40-70 градусів) з наближенням їх до русла р. Дністер. З віддаленням від річки рельєф стає менш вираженим, схили пологі й крутіші, яри переходять у балки і широкі долини (північна частина лісництва).

Основними відкладами в лісництві є гнейси, які залягають на глибині 12-15 м з поступовим ухилом горизонту до річок Дністер і Серет. На цих кристалічних породах знаходяться відкладення вапняку і мергалю (відкладення Селурського і Крейдового морів, а також Сесармадського), виражений вапняком внизу і вище мергелисто-глинистими породами. Відкладення Сармадського моря, тобто вапняки і мергеліюто-глиниста порода слугували матеріалом для утворення ґрунтів. Товщина ґрунту від 0,1 до 2 м, сильно відрізняється за своїм складом, потужністю горизонтів і вологістю.

Ґрунти Заліщицького лісництва є:

1. світло-сірі лісові суглинки на мергелях;
2. сірі лісові суглинки на мергелях;
3. темно-сірі лісові суглинки на глинах або мергелисто-глинистих відкладеннях на плато і долинах річок;
4. дерново карбонатні ґрунти на вапняках.

Із метою посилення боротьби з ерозією, а також підвищення продуктивності насаджень лісництвом створювались лісові культури на схилах та прияружних ділянках. Проводилася реконструкція малоцінних багаторазово порослевих насаджень і реконструкція раніше створених культур (введення недостаючих порід, що за своїм складом не відповідають водоохоронним і ґрунтозахисним вимогам).

За створення лісових культур велика увага зверталася на введення швидкорослих порід, таких як модрина європейської, ялини європейської, сосни звичайної, максимально використовуючи для цього природно-кліматичні умови лісництва. Так, у кварталі 45 на площ 3,90 га висаджені лісові культури за складом 8Дз2Гз, 55 років, повнота 0,7. Рельєф рівнинний, що переходить у південно-західний схил до 12°. Ґрунт свіжий лісовий суглинок на лісоподібних глинах.

Підріст поросль і підлісок відсутні. Наявність 1-3 річного самосіву (за обліком до рубки) граба 329200, дуба 1250, клена гостролистого 750, липи дрібнолистої 500, клена польового 2750 шт.·га. Кількість пеньків на одному гектарі 620 шт. Ступінь зараженості ґрунту личинками хрущів та ін. 0,43. Тип місцезростання свіжа (Д₂) грабова діброва. Спосіб обробітку ґрунту: смугами та ямками. Ширина смуг 40 см, ямок 18-20 см. Відстань між рядами 5 м. Глибина обробітку ґрунту 18-20 см. Агротехніка обробітку ґрунту смугами плугом, ямок - мотобуром. Ручна посадка дворічними сіянцями дуба звичайного зі своїх розсадників в кількості 4000 шт.·га⁻¹. Модрина європейська висаджена однорічними сіянцями із розсадників лісництва з розрахунку 500 шт.·га⁻¹. Ряди для садіння дуба звичайного прокладалися смугами шириною 40 см. Схема змішування порід (Рис. 1) між рядами дуба звичайного 5,0 м, крок садіння в ряду 0,5 м. Через 2,5 м висаджувалися чередуванням дерев модрини європейської і ясена звичайного у ряду з кроком садіння через 2,0 м. Догляд за культурами проводився шляхом прополки і обкошування, а також після садіння здійснювали мульчування садивних місць. Догляди проводилися впродовж 4 років: у 1 рік 3 рази; у другий 2 рази; у третій 1 раз; у четвертий 1 раз. (рис.2).

- садивне місце дуба звичайного (один дворічний сіянець);
- садивне місце одного однорічного сіянця модрини європейської;
- садивне місце одного однорічного сіянця ясена звичайного.

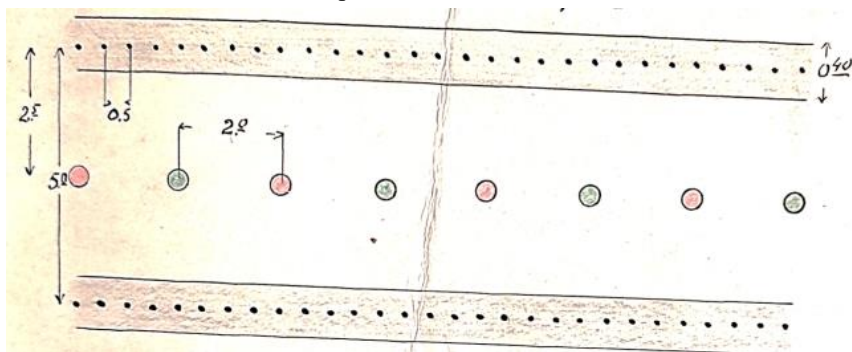

Рис. 2. Схема розміщення лісових культур

В урочищі «Зозулине» Заліщицького лісництва у кварталі 110 на площі 11,70 га росли низькорослі порослеві 6-річні грабові насадження І класу віку. Рельєф західний та південно-західний, схил до 6°-8°. Ґрунт сірий лісовий суглинок на лісоподібних глинах. Склад

насадження 9Дз1Гз. У підліску де-не-де простежуються свидина та жимолость. Самосів відсутній. Ступінь зараженості ґрунту личинками хрущів та іншими 0,06 шт./м². Тип місцезростання свіжа (Д₂) грабова діброва.

Обробіток ґрунту виконувався смугами та ямками. Ширина смуг 5 м, розмір ямок 18-20 см рівними смугами, розміщення ямок 5х2 м. Ґрунт оброблений смугами шириною 0,4 м, глибина обробітку 18-20 см. Агротехніка обробітку ґрунту: смуги - плугом, ямки - мотобуром. Ручне садіння дуба звичайного сіянцями з власного розсадника в кількості 4000 шт.·га⁻¹, на всю площу 46800 шт.·га⁻¹. Ясен звичайний висаджували однорічними сіянцями зі власних розсадників в кількості 500 шт.·га⁻¹. Модрину європейську висаджували однорічними сіянцями з розсадників лісництва з розрахунку 500 шт.·га⁻¹. Схема змішування деревних між рядами 5,0 м, а крок садіння в ряду 0,5 м. Догляд за культурами - прополка та обкошування садивних місць, а також після садіння мульчування і подальша прополка та обкошування. Догляди проводилися впродовж 4 років: у 1 рік 3 рази, у другий 2 рази, у третій 1 раз, в четвертий 1 раз.

Висновки.

1. Вперше про наявність лісових масивів біля містечка Чортків на Тернопільщині науковці дізналися з карти Гійома Левассера де Боплана.

2. Лісокультурне виробництво у минулому столітті зводилося до створення лісових культур шляхом нарізування смуг шириною 0,4 м плугом з послідовним садінням дуба звичайного з міжряддями 5,0 м і кроком садіння в ряду 0,5 м.

3. Міжряддя дуба звичайного ущільнювалися чередуванням дерев модрини європейської і ясена звичайного через 2,5 м з кроком садіння у ряду - 2,0 м.

Використані джерела: 1. Білоус В.І. Вирощування високопродуктивних культур дуба в Лісостепу України. Вінниця. Книга-Вега. 2007. 176 с. 2. Боплан (Beauplan) Гійом-Левассер де [Архівовано 8 травня 2016 у Wayback Machine.]. Енциклопедія історії України : у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ. Наук. думка. 2003. Т. 1 : А - В. - С. 340. - ISBN 966-00-0734-5. 3. Відображення українських земель в європейській картографії. Історія картографування території України: Підруч. для студентів вищих навч. закладів. Сосса Р. І. Київ. Либідь. 2007. С 80. ISBN 978-966-06-0463-6. 4. Гордієнко М.І., Гузь М.М., Дебринок Ю.М., Маурер В.М. Лісові культури. Львів: Камула. 2005. 608 с. 5. Пояснювальна записка до «Проекту організації та розвитку лісового господарства державного підприємства «Чортківське лісове господарство» Тернопільського управління лісового та мисливського господарства. 1983. Львів 247 с. 6. Скіяров В.О.,

Пастернак В.П. Структура деревостанів Лісостепу. 2018. Івано-Франківськ. Світ. 318 с. 7.Шлапак В. П., Мостов'як І. І. Білогрудівський ліс: історія, природні умови, лісівничо-таксаційна характеристика, агротехнологія. [Навч. посібн.]. Дніпро: Середняк Т. К. 2021. 612 с.

УДК 630*232.3 (477.44)

ОСОБЛИВОСТІ ВИРОЩУВАННЯ САДИВНОГО МАТЕРІАЛУ В ЗАЛІЩИЦЬКОМУ ЛІСНИЦТВІ

Світлана Адаменко, к. біол. н., доцент, завідувач кафедри лісового господарства Уманського національного університету e-mail: fotyniua7139@gmail.com м. Умань, Україна

Михайло Ярош, аспірант кафедри лісового господарства Уманського національного університету, м. Умань, Україна

Анотація. За використання садивного матеріалу в лісокультурному виробництві другої половини ХХ ст. виявлено недоліки як у вирощуванні садивного матеріалу, так і в порушенні агротехнології підготовки лісокультурної ділянки, а саме в обробітку ґрунту та садивного матеріалу до садіння. На розсаднику для вирощування якісного садивного матеріалу потрібно дотримуватися сівозмін. Ширше застосовувати у сівозмінах на розсадниках систему чорного пару і не допускати щорічне використання земель під вирощування одного і того ж садивного матеріалу.

Ключові слова: лісові ресурси, лісництво, сіянці, розсадництво

Abstract. During the use of planting material in silvicultural production in the second half of the twentieth century, shortcomings were identified both in the cultivation of planting material and in the disturbed agrotechnology of preparing the silvicultural plot, namely in the cultivation of soil and planting material for planting. In the nursery, crop rotation must be observed to grow high-quality planting material. The black-sow system should be more widely used in crop rotations in nurseries and the annual use of land for growing the same planting material should not be allowed.

Keywords: forest resources, forestry, seedlings, nursery

Перед лісовим господарством України поставлено завдання підвищення продуктивності лісів, одержання більшої кількості товарної деревини з одиниці лісової площі, раціонального використання лісових ресурсів, розширення деревно-кущового асортименту [2]. Передбачається підвищення рекреаційних, естетичних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих функцій, посилення ґрунтозахисної та кліматорегулюючої ролі лісу. Велику увагу приділено лісорозведенню та лісовідновленню, рекультиватії порушених земель [1, 4, 5].

Необхідність підвищення ефективності виробництва ставить перед лісовим господарством завдання максимального використання розсадництва [3]. Вирішення поставлених завдань виставляє на

перший план правильне обґрунтування як основних положень ведення лісового господарства, так і обсягів лісогосподарських заходів, їхнє просторове розміщення і технологію робіт. Це неможливо без знання та врахування загального комплексу природних та інших факторів, що впливають на ріст і розвиток лісових насаджень, без знання про родючість лісових і призначених під заліснення ґрунтів та вирощування основних деревних порід як для лісокультурного виробництва, так і декоративного садівництва [4].

В лісових розсадниках вирощують такі види садивного матеріалу: з відкритою кореневою системою (сіянці, саджанці, живці, живцеві саджанці, прищеплений садивний матеріал) та закритою кореневою системою (з грудкою землі, брикету, в контейнерах, насіння в оболонці). Як правило, сіянці це молода деревна чи чагарникова рослина, яка вирощена з насіння у відкритому чи закритому ґрунті посівного відділення лісового розсадника без пересаджування, що використовується як садивний матеріал у лісокультурному виробництві та зеленому будівництві [1].

Зараз набуває поширення вирощування лісів з садивного матеріалу із закритою кореневою системою, так звані «сіянці у таблетках». У капсулу з 30-50 мм у діаметрі кладуть насінину та поливають розчином мінеральних добрив. Для вирощування сіянців дуба, бука, інших листяних порід застосовують найбільші таблетки, менші використовують для сосни, смереки, модрина. Сходи з'являються дуже швидко і вже через 5 місяців досягають 40-60 см заввишки. Не через півтора-два роки, а всього через 5-6 місяців. Уже за рік їх можна висаджувати. Сіянці в таблетках приживлюються добре, так як вони не витрачають зусиль на відновлення коренів, а продовжують рости. Тому залишається актуальним вивчення досвіду з розсадництва минулих років. У табл. 1 наводимо наявність вирощеного садивного матеріалу у 70-90 роках ХХ ст. в Заліщицькому лісництві Чортківського надлісництва.

Як видно з табл. 1 у розсаднику лісництва у другій половині ХХ ст. вирощувалося 1634,78 тис. шт. сіянців і саджанців. Асортимент включав однорічне вирощування акації білої, ялини європейської, сосни звичайної, модрина європейської, сосни чорної, граба звичайного, ясена звичайного, горіха чорного. Дворічне вирощування дуба черешчатого. Однорічне вирощування дуба черешчатого, сосни звичайної, ясена звичайного, клена татарського, аморфи, каштана кінського, бирючини звичайної, липи дрібнолистої, дуба червоного, горобини звичайної, горіха чорного, шипшини. У розсаднику вирощуються двох і трирічні саджанці ялини звичайної.

Найбільша кількість садивного матеріалу однорічних сіянців вирощувалося сосни звичайної 664,5 тис. шт. і дворічних саджанців дуба черешчатого в кількості 618,54 тис. шт., що разом складало 78,5 % від загальної кількості вирощеного садивного матеріалу.

На частку іншого садивного матеріалу приходилося 21,5 %, що підтверджує належність розсадника для внутрішнього користування і переважно для створення і вирощування лісових культур в об'ємі 281,68 тис. шт. або 17,2 % і для доповнення лісових культур в об'ємі 281,51 тис. шт. або 17,2 %. Отже, потрібно відзначити, що разом 563,19 тис. шт. сіянців і саджанців використовувалося на створення і вирощування лісових культур, що склало 34,4 %. З цієї ситуації можна зазначити, що лісокультурне виробництво в лісництві потребувало корінних змін, зокрема, в агротехнології обробітку ґрунту від якої напряду залежить приживлюваність культур в перші два роки. Водночас, звертають на себе увагу 125,60 тис. шт., з яких однорічні сіянці сосни звичайної 110,00 тис. шт., дворічні саджанці 15,60 тис. шт. дуба черешчатого, які використані за введення випавших головних порід у лісові культури старшого віку та їх реконструкції.

Лісництво використало 32,00 тис. шт. однорічних сіянців акації білої з них на лісокультурне виробництво 14,28 тис. шт. і 17,72 тис. шт. на доповнення одно-і дворічних культур створених по ярах і балках. Це говорить про те, що під час заліснення яружно-балочних земель використовувався неякісний обробіток ґрунту та садіння, навіть для такої невибагливої деревної породи до вологості і родючості ґрунту, як акація біла. Також можливо користувалися неякісним садивним матеріалом після обрізки коренів. Ялина європейська в кількості 58,36 тис. шт. використовувалася для створення шкілки новорічних ялинок, тоді як 11,83 тис. шт. модрина європейської використано на створення культур і 28,05 тис. шт. на закладку шкілки. Сосни звичайної більше використано на реконструкцію старших культур і доповнення 1-2-річних культур чим на відновлення лісокультурних земель 75,40 тис. шт. Про застосування негативної агротехнології вирощування сосни звичайної у лісовому розсаднику свідчить наявність 379,1 тис. шт. однорічних сіянців.

Таблиця 1

Наявність вирощеного садивного матеріалу

Найменування порід	Обліковано, тис. шт.	Витрачено								
		на лісокультурн е виробництво	введення в культури і на їх рекон- струкцію	Доповнення одно- дворічних культур	шкілки	реалізація	доро- щування	разом	надлишо к	нестача
		тис. шт.	тис. шт.	тис. шт.	тис. шт.	тис. шт.	тис. шт.	тис. шт.		
Однорічні сіянці										
Акація біла	32,00	14,28		17,72				32		
Ялина європейська	58,36				58,36			58,36		
Сосна звичайна	664,50	75,40	110	100			379,1	664,50		
Модрина європейська	39,86	11,83			28,05			39,86		
Сосна чорна	31,52	31,52						31,52		
Граб звичайний	2,17	2,17						2,17		
Ясен звичайний	10,55			10,55				10,55		
Горіх чорний	2,03	2,03						2,03		
Дворічні саджанці										
Дуб черешчатий	618,54	94,23	15,60	100,00				209,83	408,71	
Однорічні сіянці										
Дуб черешчатий	18,94						18,94	18,94		
Сосна звичайна	54,20	24,20		30,00				54,20		
Ясен звичайний	28,56	11,83		16,73				28,56		
Клен татарський	1,30	1,30		6,51				1,30		
Аморфа	12,81	6,30						12,81		

Каштан кінський	0,81						0,31	0,31		
Бирючина звичайна	3,25					3,25		3,25		
Липа дрібнолиста	0,45						0,45	0,45		
Дуб червоний	1,27						1,27	1,27		
Горобина звичайна	4,68						4,68	4,68		
Горіх чорний	2,59	2,59						2,59		
Шипшина звичайна	8,29	4,00					4,29	8,29		
Двох і трирічні саджанці										
Ялина європейська	38,60					38,60		38,60		
РАЗОМ	1634,78	281,68	125,60	281,51	76,39	41,85	409,04	1226,07	408,71	

Така ж ситуація простежується однорічними сіянцями дубу черешчатого, так як 18,94 тис. шт. залишено на дорошування і в незначній мірі від 0,31 до 4,68 тис. шт. каштана кінського, липи дрібнолистої, дуба червоного, горобини звичайної і шипшини звичайної, що вважається недоліком у вирощуванні садивного матеріалу, а це в цілому 409,04 тис. шт. або 25,0 % від загальної кількості садивного матеріалу. Важливо, що лісництвом реалізовано 3,25 тис. шт. однорічних сіянців бирючини звичайної і 38,60 тис. шт. двох і трирічних саджанців ялини європейської на новорічні свята. Надлишок дуба черешчатого склав 408,71 тис. шт., що можна вважати за позитивне у вирощуванні головної лісотвірної породи.

Висновки. За використання садивного матеріалу в лісокультурному виробництві другої половини ХХ ст. виявлено недоліки як у вирощуванні садивного матеріалу, так і в порушенні агротехнології підготовки лісокультурної ділянки, а саме в обробітку ґрунту та садивного матеріалу до садіння.

1. На розсаднику для вирощування якісного садивного матеріалу потрібно дотримуватися сівозмін.

2. Ширше застосовувати у сівозмінах на розсадниках систему чорного пару і не допускати щорічне використання земель під вирощування одного і того ж садивного матеріалу.

3. На ділянках, які виділяються під посівне відділення та шкільки восени потрібно здійснювати глибоку оранку на глибину 35-40 см і весняне розпушування ґрунту з одночасним боронуванням перед посівом деревних і чагарникових порід на глибину не менше 20 см.

4. Виявлені недоліки і неточності із вирощуванням садивного матеріалу в 70-90-х роках минулого століття необхідно врахувати при сучасному вирощування садивного матеріалу.

5. Організацію роботи на розсаднику потрібно влаштовувати так, щоб він був у цілому прибутковим.

Використані джерела: 1.Гордієнко М.І., Гузь М.М., Дебринюк Ю.М., Маурер В.М. Лісові культури. Львів. Камула. 2005. 608 с. 2.Маурер В. М. Декоративне розсадництво: навч. посібник. Вінниця. Нова книга. 2007. 264 с. 3.Пояснювальна записка до «Проекту організації та розвитку лісового господарства державного підприємства «Чортківське лісове господарство» Тернопільського управління лісового та мисливського господарства. 1983. Львів 247 с. 4.Шлапак В. П., Адаменко С. А., Пушка І. М., Коваль С. А. Рослинність Білогрудівського лісу [Навч. посібн.]. Умань. ВПЦ «Візаві». 2021. 329 с. 5.Шпак Н. П., Шлапак В.П. Берека лікарська у свіжих дібровах Південно-Східного Поділля України (біоекологічні особливості, поширення, відтворення, охорона). Монографія. Умань. Видавець «Сочінський М. М.». 2025. 258 с.

КАРТИ ГІЙОМА ЛЕВАССЕРА ДЕ БОПЛАНА ТА СУЧАСНА КАРТОГРАФІЯ

УДК 912.43:004.9

ЧИТАННЯ КАРТ ГІЙОМА ЛЕВАССЕРА ДЕ БОПЛАНА У ХХІ СТОЛІТТІ: ВІД ІСТОРИКО-КАРТОГРАФІЧНОГО ДЖЕРЕЛА ДО ІНСТРУМЕНТУ ПРОСТОРОВОГО АНАЛІЗУ

Ірина Кравцова – доктор географічних наук, доцент, доцент кафедри екології Уманського національного університету; e-mail: irinakravzova@gmail.com м. Умань, Україна.

Анотація. У статті розглядаються особливості картографічної спадщини Гійома Левассера де Боплана та її значення для сучасної географічної науки. Обґрунтовується перехід від традиційного сприйняття історичних карт як ілюстративного джерела до їх інтерпретації як структурованого просторового масиву даних, придатного для цифрового аналізу. Запропоновано підхід до використання картографічних матеріалів як інструменту реконструкції історичних ландшафтних структур та аналізу довготривалих змін природного середовища. Підкреслюється роль цифрової гуманітаристики, геоінформаційних технологій та елементів штучного інтелекту у розширенні аналітичного потенціалу ранньомодерної картографії. Доведено, що карти Боплана мають значний інформаційний потенціал для міждисциплінарних досліджень у галузі географії, історичної картографії та просторового аналізу.

Ключові слова: історична картографія, ГІС, просторовий аналіз, ландшафт, Боплан, цифрова гуманітаристика, Україна.

Abstract. The paper examines the cartographic heritage of Guillaume Levasseur de Boplan and its significance for contemporary geographical research. It argues for a shift from the traditional interpretation of historical maps as illustrative sources toward their recognition as structured spatial datasets suitable for digital and geospatial analysis. The study proposes an approach to using early modern cartographic materials as a tool for reconstructing historical landscape structures and analysing long-term environmental and territorial changes. It highlights the growing role of digital humanities, geoinformation technologies, and elements of artificial intelligence in expanding the analytical potential of historical cartography. The research demonstrates that Boplan's maps represent a significant data source for interdisciplinary studies in geography, historical cartography, and spatial analysis, bridging historical evidence with modern geospatial methodologies.

Keywords: historical cartography, GIS, spatial analysis, landscape reconstruction, Boplan, digital humanities, Ukraine.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом до історико-картографічної спадщини як важливого джерела просторової інформації та інструменту міждисциплінарних досліджень. У сучасних умовах розвитку геоінформаційних систем (ГІС), цифрової картографії

та просторового аналізу особливого значення набуває переосмислення класичних картографічних праць, зокрема карт Гійома Левассера де Боплана. Карти Боплана є унікальним свідченням просторової організації території України XVII століття, що відображає природні умови, гідрографічну мережу, систему розселення та топонімічну структуру. Водночас їх потенціал значно виходить за межі історичного джерела, оскільки сучасні методи геоприв'язки та цифрової обробки дозволяють інтегрувати ці карти у ГІС-середовище та використовувати для реконструкції історичних ландшафтів і аналізу довготривалих змін території.

Метою дослідження є переосмислення картографічної спадщини Гійома Левассера де Боплана шляхом аналізу їх змістових, структурних і просторових особливостей та визначення можливостей їх використання як аналітичного інструменту у сучасних географічних і ГІС-дослідженнях.

У дослідженні комплексно розглянуто карти Гійома Левассера де Боплана не лише як історико-картографічне джерело, але і як повноцінний інструмент сучасного просторового аналізу, що передбачає їх інтеграцію у геоінформаційні системи та використання методів цифрової обробки просторових даних. Такий підхід базується на поєднанні традиційного історико-географічного аналізу змісту карт (структури гідрографічної мережі, системи розселення, топоніміки, ландшафтних елементів) із сучасними ГІС-методами, зокрема геоприв'язкою (georeferencing), векторизацією об'єктів та просторовим порівняльним аналізом.

На відміну від класичних досліджень, у яких карти Гійома Левассера де Боплана розглядаються переважно як ілюстративне або описове джерело, у цій роботі вони інтерпретуються як структуровані масиви просторових даних, придатні до кількісного аналізу та моделювання. Це дозволяє:

- здійснювати реконструкцію історичних ландшафтів і просторової організації території;
- виявляти динаміку змін природних і антропогенних компонентів;
- порівнювати історичні та сучасні геопросторові структури;
- оцінювати точність і картографічні узагальнення ранньомодерних карт.

Обґрунтовано можливість інтеграції картографічної спадщини XVII ст., зокрема карт Гійом Левассер де Боплан, у сучасні геоінформаційні системи (ГІС) із залученням інструментів цифрової гуманітаристики, штучного інтелекту та методів просторового аналізу.

Доведено, що історичні карти можуть розглядатися не лише як статичні джерела, а як динамічні цифрові об'єкти, придатні до інтеграції у сучасні аналітичні середовища. Використання процедур геоприв'язки (georeferencing), автоматизованої векторизації та алгоритмів комп'ютерного розпізнавання (зокрема, елементів топоніміки, гідрографії та ландшафтної структури) дозволяє трансформувати картографічні матеріали XVII ст. у структуровані геодані. Інноваційність підходу полягає у застосуванні елементів штучного інтелекту для:

- автоматизованого виділення просторових об'єктів з історичних карт;
- аналізу топонімічних змін і варіативності назв;
- виявлення просторових патернів у структурі історичних ландшафтів;
- поєднання історичних карт із сучасними даними дистанційного зондування Землі (remote sensing) для виявлення довготривалих трансформацій території.

У межах цифрової гуманітаристики карти Гійома Левассера де Боплана інтерпретуються як багатовимірні інформаційні ресурси, що поєднують географічні, історичні та культурні дані і можуть бути використані для створення інтерактивних моделей просторового розвитку території.

Запропоновано підхід до використання карт Гійома Левассера де Боплана для реконструкції історичних ландшафтів, що базується на поєднанні історико-картографічного аналізу з сучасними геоінформаційними та аналітичними методами. Сутність підходу полягає у трактуванні карт Боплана як джерела просторово структурованих даних про природні та антропогенні компоненти ландшафту XVII століття. Реконструкція історичних ландшафтів здійснюється шляхом послідовного етапного аналізу, який включає:

- *ідентифікацію ключових ландшафтних елементів* на картах (річкова мережа, вододіли, ліси, степові ділянки, населені пункти, транспортні шляхи);
- *геоприв'язку картографічного матеріалу* до сучасних координатних систем з урахуванням картографічних спотворень;
- *векторизацію об'єктів* із подальшим формуванням тематичних шарів (гідрографія, заселеність, природні комплекси);
- *просторове зіставлення* історичних даних із сучасними геоданими та матеріалами дистанційного зондування Землі;
- *інтерпретацію змін ландшафтної структури* через аналіз динаміки природних і антропогенних компонентів.

Запропонований підхід дозволяє відтворити не лише окремі елементи, але й цілісну просторову організацію історичних ландшафтів, включаючи їх морфологічну структуру, функціональні зв'язки та ступінь антропогенного перетворення.

Важливою складовою є врахування умовної точності та генералізації карт Гійома Левассера де Боплана, що розглядається не як обмеження, а як особливість картографічного мислення XVII ст., яка відображає домінуючі природні та господарські елементи простору.

У результаті такий підхід забезпечує можливість:

- реконструкції історичних типів ландшафтів;
- аналізу трансформації природного середовища;
- відновлення просторової логіки заселення та природокористування;
- формування науково обґрунтованої бази для подальших географічних і ландшафтних досліджень.

Розширено уявлення про інформаційний потенціал ранньомодерної картографії в контексті сучасних міждисциплінарних досліджень, що інтегрують методи географії, історичної картографії, геоінформатики та цифрової гуманітаристики. Уточнено, що картографічні джерела XVII століття, зокрема праці Гійома Левассера де Боплана, містять не лише описову просторову інформацію, але й структуровані дані, які можуть бути інтерпретовані як основа для сучасного просторового аналізу. Це дозволяє розглядати їх як багатовимірні джерела, що поєднують географічні, природничі та культурно-історичні характеристики території. Обґрунтовано, що в умовах розвитку цифрових технологій та ГІС-інструментарію інформаційний потенціал ранньомодерних карт значно розширюється за рахунок можливості їх:

- цифрової трансформації та інтеграції у геоінформаційні системи;
- використання у просторовому моделюванні історичних ландшафтів;
- порівняльного аналізу з сучасними геоданими та матеріалами дистанційного зондування Землі;
- застосування у задачах реконструкції історичної динаміки природного середовища та систем розселення.

Важливість карт Гійома Левассера де Боплана для сучасної географічної науки полягає в їхньому потенціалі як джерела ретроспективних геопросторових даних, що можуть бути інтегровані у цифрові аналітичні середовища та використані в рамках парадигми data-driven geography. Особливого значення набуває той факт, що саме

в працях Боплана вперше було здійснено системне картографічне зображення території України як цілісного просторового об'єкта, а також закріплено використання назви «Україна» у картографічному дискурсі ранньомодерної Європи. Це надало його картам не лише науково-географічного, але й значного історико-ідентифікаційного значення.

Ці картографічні матеріали є одним із найраніших комплексних відображень території, у яких зафіксовано просторову структуру ландшафтних систем, гідрографічної мережі, систем розселення та елементів антропогенного освоєння. У сучасному науковому контексті вони розглядаються як історичні геодані, придатні до формалізації та подальшого аналізу в ГІС-середовищі.

Застосування методів геоінформаційних технологій (georeferencing, spatial overlay analysis, vectorization), а також інструментів дистанційного зондування Землі та просторового моделювання дозволяє трансформувати карти Гійома Левассера де Боплана у багатопланові цифрові моделі історичного ландшафту. Це створює передумови для:

- реконструкції просторової структури натуральних і антропогенних систем XVII ст.;
- аналізу довготривалих траєкторій трансформації ландшафтів;
- виявлення стійких і змінних елементів географічного середовища;
- інтеграції історичних даних у сучасні просторово-аналітичні моделі.

Додаткового наукового значення набуває інтеграція підходів цифрової гуманітаристики та елементів штучного інтелекту, що відкриває перспективи автоматизованого розпізнавання просторових об'єктів і топонімів та побудови історичних цифрових моделей території (historical spatial models).

Таким чином, значущість карт Боплана для сучасної географічної науки визначається їх переходом від традиційного історико-описового джерела до структурованого геоінформаційного ресурсу, що забезпечує міждисциплінарну інтеграцію географії, ГІС, дистанційного зондування та цифрових технологій аналізу простору.

Використані джерела: 1.Гійом Левассер де Боплан та його картографічна спадщина / ред. М. Вавричин. Львів : Інститут історії України НАН України, 2000. 240 с. 2.Крупник Л. Історична картографія України: джерела та методи дослідження. *Український історико-географічний збірник*. 2010. Вип. 12. С. 45–60. 3.Beauplan G. L. Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne. Rouen, 1651. 124 p. 4.Beauplan G. L. Delineatio Generalis

Camporum Desertorum Vulgo Ukraina. 1660. 5. Gregory I. N., Ell P. S. Historical GIS: Technologies, methodologies, and scholarship. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 400 p. 6. Harley J. B. Deconstructing the map. *Cartographica*. 1989. Vol. 26, no. 2. P. 1–20. 7. Pylypchuk R. Historical GIS and early modern cartography: methodological approaches to spatial reconstruction. *Journal of Historical Geography*. 2015. Vol. 48. P. 112–123.

УДК 911.3:32(477)"16":528.9

ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА КАРТАХ Г. БОПЛАНА

Ростислав Сосса – доктор географічних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України; e-mail: sossaua@gmail.com м. Київ, Україна

Анотація. Метою дослідження є аналіз відображення політико-адміністративного устрою українських земель у середині XVII ст. на картах України Г. Боплана. Порівняльний аналіз проведено на двох виданнях *Генеральної карти України* (1648, 1660) і на *Спеціальній карті України* (1650). Встановлено, що на цих картах України зафіксовано географічну ситуацію й політико-адміністративний устрій українських земель напередодні створення Козацької держави, (до 1648 р.). Водночас зображенню державних кордонів та адміністративних меж на розглянутих картах України не приділено належної уваги.

Ключові слова: Гійом Л. де Боплан, Генеральна карта України, Спеціальна карта України, політико-адміністративний устрій.

Abstract. The aim of the study is to analyze the representation of the political and administrative structure of the Ukrainian lands in the mid-seventeenth century on Guillaume Levasseur de Beauplan's maps of Ukraine. A comparative analysis was conducted of two editions of the *General Map of Ukraine* (1648, 1660) and the *Special Map of Ukraine* (1650). It was established that these maps recorded the geographical situation and the political and administrative structure of the Ukrainian lands on the eve of the emergence of the Cossack state (before 1648). At the same time, insufficient attention was paid on the examined maps of Ukraine to the depiction of state borders and administrative boundaries.

Keywords: Guillaume Levasseur de Beauplan, General Map of Ukraine, Special Map of Ukraine, political and administrative structure.

Картографічна спадщина французького військового інженера та картографа Гійома Левассера де Боплана доволі глибоко досліджена. Однак, зображення на його картах політико-адміністративного розмежування території України залишилось поза увагою дослідників. Тому метою нашого дослідження є аналіз відображення політико-адміністративного устрою українських земель у середині XVII ст. на картах України Г. Боплана.

На основі власних зніманих Г. Боплан створив Генеральну (1648, 1660) та Спеціальну (1650) карти України, які найдокладніше і

найточніше на той час відобразили територію України і на століття стали визначальними для показу її території в європейській картографії. Г. Боплан постійно доопрацьовував карти, про що свідчать різні її варіанти. Існуючі примірники Генеральної та Спеціальної карт були пробними відбитками, виданими в обмеженій кількості. Основні наклади цих карт так і не вийшли у світ.

Генеральна карта України уперше видана у Гданську 1648 р. (масштаб близько 1:1 800 000, південна орієнтація, 42 × 54,5 см) під назвою *Загальний план Диких полів, простіше кажучи України. З належними провінціями (Delineatio Generalis. Camporum desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacentibus Provinciis)* (гравер В. Гондій). Її першим варіантом була рукописна карта Г. Боплана 1639 р. *Українська географічна карта (Tabula Geographica Ukrainica)* масштабом близько 1:1 550 000, яка містилася в рукописному атласі Ф. Гетканта. Удруге вона виходить у світ 1660 р. в Руані (Франція) під назвою *Карта України разом з належними до неї провінціями від кордонів Московії до границь Трансильванії (Carte d'Ukraine Contenant plusieurs Provinces comprises entre les Confins de Moscovie et les Limites de Transilvanie)* (гравер Ж. Тутен). Це видання було дещо біднішим за змістом і рівнем виконання порівняно з першим. Дослідниця картографічної спадщини Г. Боплана М.Г. Вавричин розрізняє п'ять варіантів Генеральної карти України гданського видання 1648 р. та шість варіантів французького видання 1660 р. [1].

Зображення адміністративно-територіального поділу на варіантах двох видань *Генеральної карти України* майже однакове. Показано Брацлавське (*Palatinatus Braclaviensis*), Київське (*Palatinatus Kioviensis*) і Подільське (*Podolia*) воєводства, частини Волинського (*Volyniae Pars*) та Руського (*Russiae Pars*) воєводств, а також Сіверського (*Severiae Ducatus*) князівства та Чернігівської (*Terra Czernichoviensis*) землі. Без означення території дано підпис *Покуття (Pocouche)*. На півночі територія України межує з Великим князівством Литовським, на сході – з Московською державою, на південному заході – з Молдовою (Волощиною), на півдні – назви суміжних держав (Османська імперія та Кримське ханство) не підписано (тут виділено та підписано *Буджак*).

Кордони й адміністративні межі вздовж річок Г. Боплан у більшості випадків не показував лінійним умовним позначенням. Тому в умовах відсутності примірників карти з розфарбованими вручну кантами кордонів і меж для аналізу показаного на *Генеральній карті України* адміністративно-територіального поділу українських земель прийшлося залучати Спеціальну карту, яка містить практично

аналогічне розмежування. Аналіз проводився по гданському примірнику Генеральної карти, що зберігається в Національній бібліотеці в Парижі [9], оскільки в руанському виданні у багатьох місцях зустрічаються банальні пропуски і неточності у відображенні ланок кордонів і меж. Так, взагалі відсутні межі між Подільським і Брацлавським та між Волинським і Руським воєводствами, неправильно показано початок і кінець кордону з Московською державою вздовж Муравського шляху тощо.

Насамперед привертає увагу неправомірне збільшення території Брацлавського воєводства на півдні до Дністровського лиману і включення до неї навіть частини території на правому березі Дністра. Так само Київське воєводство показане в пониззі Дніпра до гирла Інгульця. Г. Боплан виділяє окремо Сіверське князівство та Чернігівську землю, хоча Чернігово-Сіверщина за Деулінським перемир'ям 1618 р. була втрачена Московським царством на користь Речі Посполитої. Московсько-польська війна 1632–1634 рр., що велася за Чернігово-Сіверську і Смоленську землі, завершилася Полянівською угодою, яка в основному підтвердила умови Деулінського перемир'я і вся Чернігово-Сіверщина потрапила до складу Речі Посполитої. 1635 р. рішенням сейму було створено Чернігівське воєводство з поділом на два повіти – Чернігівський і Новгород-Сіверський [2].

На карті у південно-східній частині Волинського воєводства помилково показано незавершену ділянку воєводської межі, яка проходить таким чином: по річці Тетерів вверх по течії від місця примикання до неї з півдня межі між Київським і Волинським воєводствами до Чуднова, далі на захід до річки Случ південніше Звягеля і вверх по течії Случа не доходячи до Баранівки, потім на південний захід до річки Горинь і вверх по її течії, далі за Ямполем межа повертає на південь до Збаража. Помилковість нанесення цієї ділянки межі підтверджує той факт, що вона відсутня на пізнішому виданні *Спеціальної карти України*.

Уже традиційно для карт території України XVI–XVII ст. відсутнє Белзьке воєводство, очевидно у цьому міг проявитися вплив радзивіллівської карти Великого князівства Литовського. Невірно відображена межа між Руським і Подільським воєводствами, яка у дійсності проходила по лівій притоці Дністра Стрипі, південніше міста Бучач повертала на схід до річки Збруч і далі по Збручу на північ (не доходячи до Волочиська). Г. Боплан помилково показує цю межу від Дністра на північ по річці Коропець до містечка Монастириська і далі дещо на північний схід до межі з Волинським воєводством

(тристороння точка стику Руського, Подільського та Волинського воєводств показана північніше Тернополя, залишаючи останній у складі Подільського воєводства). Тому міста і містечки Руського воєводства Монастирська, Бучач, Чортків, Вишнівчик, Теребовля, Микулинці, Тернопіль, Скалат тощо на карті виявились у складі Подільського воєводства. Низку населених пунктів віднесено до складу інших воєводств.

Основна картографічна праця Г. Боплана *Delineatio specialis et accurata Ucrainae. Cum suis Palatinatibus ac Districtibq, Provincysq* (Спеціальний і докладний план України разом з належними до неї воєводствами, округами та провінціями) – Спеціальна карта України масштабу близько 1:450 000 – складається із 8 аркушів розміром 41,5 × 45 см кожен (загальний розмір 83 × 216 см). Вона вигравійована і надрукована 1650 р. у Гданську В. Гондієм (південна орієнтація). Це одна з перших середньомасштабних військових топографічних карт великої території в Європі, на якій крім річок, шляхів, лісів, гір зображено велику кількість населених пунктів (усього 26 умовних позначень). М.Г. Вавричин розрізняє чотири варіанти Спеціальної карти [1].

Адміністративно-територіальний устрій українських земель на Спеціальній карті України загалом відповідає поділу, показаному на Генеральній карті. З огляду на чотирикратне збільшення масштабу і відповідно більшу детальність і докладність картографічного зображення географічної ситуації Спеціальна карта подає повнішу інформацію про проходження держаних кордонів і адміністративних меж. Єдиним виявленим суттєвим розходженням на двох картах є проходження державного кордону між Польщею та Московською державою у межиріччі Псел– Ворскла–Мерло. На Генеральній карті у межиріччі Псел–Ворскла кордон проходить від річки Псел по її лівій притоці річці Вільшанка, далі можна визначити два варіанти проходження кордону у зв'язку з різночитаннями, що викликані відсутністю умовного позначення вздовж течії річок. Перший варіант – кордон проходить через вододіл між басейнами річок Псел і Ворскла до долини річки Борімлі (Боромлі) і по ній до Ворскли, дещо вверху по течії Ворскли кордон повертає на південний схід по лівій притоці Ворскли Рябина. Щодо проходження кордону по річці Борімлі зазначимо, що він проходить, можливо (оскільки важко ідентифікувати позначення умовного знаку вздовж річки на фоні рисунку лісу), по річці Буймир (Buymir Rz.), яка показана як права притока Ворскли. У дійсності Буймир є лівою притокою Олешні, що впадає до Ворскли. Очевидною тут є помилка Г. Боплана у відображенні річки Буймир.

Якщо зберегти географічну конфігурацію кордону, то останній повинен був би проходити по річці Борімлі (Боромлі).

Другим варіантом є проходження кордону від витoku Вільшанки до витoku річки Олешня, правої притоки Ворскли, далі по руслу Олешні до Ворскли і вверх по течії Ворскли до впадіння Рябини. Кордон проходить по річці Рябина до її витoku і потім до річки Мерло, по якій спускається вниз по течії до впадіння річки Мерчик, далі кордон проходить по Мерчику до Муравського шляху. На Спеціальній карті кордон від верхів'я Вільшанки іде до верхів'я Олешні, потім по руслу Олешні спускається до Ворскли і далі вниз по течії до впадіння до Ворскли річки Мерло, пізніше проходить вверх по течії Мерло до впадіння до неї Мерчика і по останньому до Муравського шляху.

Таким чином на *Спеціальній карті України* порівняно з Генеральною картою дещо зменшено територію Київського воєводства, насамперед у межиріччі Ворскли і нижньої течії Мерло, за рахунок проходження кордону по цих річках до їх злиття, а не по річці Рябина і далі до Мерло. Поясненням цього факту можуть бути територіальні зміни у межиріччі верхів'я Сули–Псел–Ворскла–Мерло, що відбувалися тут у першій половині XVII ст. За Деулінським перемир'ям 1618 р. у цьому районі частина території Московської держави була приєднана до Речі Посполитої, а в 1634 р. за Полянівською угодою ця територія, включно з містечком Охтирка, була повернута Московії [4]. Проте на Спеціальній карті у межиріччі верхів'я Сули, течії Псла і Ворскли проходження польсько-московського кордону правдоподібно показано станом на 1618–1634 р. (тобто відповідало тут найбільшому поширенню на схід території Речі Посполитої), а в межиріччі Ворскли і нижньої течії Мерло територію польської держави швидше за все показано станом після 1634 р.

На карті підписано Київське, Подільське і Брацлавське воєводства. На території Волинського воєводства відповідно до географічного положення по відношенню до річки Горинь розміщено написи *Волинь по той бік* і *Волинь по цей бік*. У південній частині Київського воєводства Г. Боплан підписав назви територій *Дике поле по цей бік Дніпра* (правобережжя Дніпра) і *Дике поле той бік Дніпра* (лівобережжя Дніпра). Центри воєводств (головне місто воєводства) виділено прапором з роздвоєним на кінці полотнищем (умовний знак аналогічний позначенню на радзивіллівській карті Великого князівства Литовського). Закономірно у Волинському та Київському воєводствах центрами показані відповідно Луцьк і Київ. Проте у Брацлавському воєводстві Г. Боплан показує два центри – Брацлав (центр воєводства до 1598 р.) і Вінницю (центр воєводства з 1598 р.), а в Подільському –

жодного (Кам'янець позначений лише як місто, в якому є суд для розгляду шляхетських справ). Зовсім заплутаною є ситуація щодо позначення центрів воєводств у західній частині Спеціальної карти, де розміщено назву *Частина Червоної Русі* (арк. 4,8), відсутні Белзьке воєводство та межі інших польських воєводств. Як воєводські центри показані Холм, Люблін, Перемишль. Умовний знак прапорця біля Львова по репродукції примірника карти, що зберігається в Національній бібліотеці в Парижі, важко ідентифікувати – швидше за все він без роздвоєного на кінці полотнища. Не виділений як центр воєводства Белз.

На карті добре прослідковуються розмежування воєводств та нанесені кордони, хоча по річках умовні позначення також не наносились. Чітко читається межа між Чернігівським і Київським воєводствами на ділянці Ніжин–Недригайлів. Із Спеціальної карти (арк. 5) видно, що у межиріччі Остра і Ромен на Генеральній карті населені пункти Івангород, Кальчинівка та Голінка замість Чернігівського воєводства показані у складі Київського. З неточностей на карті можна відмітити зображення штриховим знаком у північно-західному напрямку від Сосниці межі підписаного на карті Сіверського князівства з Чернігівською землею (підписана на Генеральній карті) – тут слід було показати річку Убідь, по якій, судячи по гданському виданні Генеральної карти, Г. Боплан розмежував ці неіснуючі територіальні одиниці. Також відсутня межа Волинського воєводства північніше Володимира, де вона повертає на північний схід від Західного Бугу. Як уже зазначали вище, на Спеціальній карті не показана ділянка воєводської межі у південно-східній частині Волинського воєводства, яка помилково показана на Генеральній карті України. Перелічені при описі *Генеральної карти України* неточності щодо відображення адміністративних меж воєводств і відповідно неправильного показу населених пунктів у складі тих чи інших воєводств мають місце і на Спеціальній карті.

Таким чином, на *Генеральній та Спеціальній картах України* зафіксовано географічну ситуацію й політико-адміністративний устрій українських земель напередодні створення Козацької держави, тобто до 1648 р. Водночас зображенню державних кордонів та адміністративних меж на цих картах не приділено належної уваги. Боплановські карти упродовж довгого часу у другій половині XVII і в першій половині XVIII ст. використовувались в європейській картографії для укладання карт території України чи її окремих регіонів. Видані карти відповідно не відображали політико-територіальних змін, зумовлених спочатку появою Козацької держави

у перші місяці повстання Б. Хмельницького, а потім складними процесами територіальних розмежувань між Річчю Посполитою, Московією та Османською імперією, що постійно змінювалися. Західноєвропейські картографи ще довго показували попередні державні кордони й адміністративні межі.

Використані джерела: 1.Вавричин М.Г. До історії створення Г. Бопланом карт України // Боплан і Україна: 3б. наук. пр. Львів, 1998. С. 90. 2.Верменич Я.В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування: У 2-х ч. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 1. С. 224. 3.*Генеральна карта України Гійома Левассера де Боплана 1660 року* (факсимільне видання), 1:1 800 000. Київ-Львів 2011. 4.Лоза Ю. *Історичний атлас України*. К.: Мапа, 2015. С. 119. 5.*Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року* (факсимільне видання), 1:450 000. Київ-Львів 2000. 6.Beauplan G., *Carte d'Ukraine Contenant plusieurs Provinces comprises entre les Confins de Moscovie et les Limites de Transilvanie*, 1:1 800 000, Rouen 1660. 7.Beauplan G., *Delineatio Generalis. Camporum desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacentibus Provinciis*, 1:1 800 000, Gdańsk 1648. 8.Beauplan G., *Delineatio specialis et accurata Ukrainae. Cum suis Palatinatibus ac Districtibq, Provincysq*, 1:450 000, Gdańsk 1650. 9.Pernal A.B., Essar D.F. *A Description of Ukraine. Guillaume le Vasseur sieur de Beauplan: Introduction, translation, and notes*. Cambridge, Mass., 1993. 245 p., 29 maps. (Harvard Series in Ukrainian Studies. Україна в міжнародних зв'язках: хроніки, мемуари, щоденники).

UDC 912.43:327.21(477)

USING BEAUPLAN'S MAPS TO ANALYZE SAWRAŃ-KODYMA BORDER DISPUTE

Mark Polczynski – PhD (Engineering), Associate Professor (Retired), Marquette University, email: mark.polczynski@marquette.edu, Milwaukee, Wisconsin, United States of America

Michael Polczynski – PhD (History), Assistant Teaching Professor, Georgetown University, email: michaelpolczynski@georgetown.edu, Washington D.C., United States of America

Анотація. Розширення Османської імперії в Європу, відзначене встановленням її столиці в Едірне (Адріанополі) у 1369 році, призвело до неминучого зіткнення з Річчю Посполитою на початку XVI ст. Відомі як Дике Поле, Дешт-і Кипчак та Лока Десерта, ці «дикі поля» становили найдовший суцільний сухопутний кордон, який у ранньомодерний період поєднував європейську та ісламську держави. Мета цієї роботи – дослідити конкретну геополітичну подію, важливу для розуміння характеру цього прикордоння: Саврансько-Кодимський прикордонний спір 1542 року. У роботі використовуються карти Боплана цього регіону для характеристики стратегічного значення спірної території.

Ключові слова. Г.Л. де Боплан, Османська імперія, Річ Посполита, прикордоння, антемурале християнства.

Abstract. The expansion of the Ottoman Empire into Europe marked by the establishment of its capitol in Edime (Adrianople) in 1369 led to its inevitable collision with Poland-Lithuania in the early 1500's. Known as Dzike Polie, Deşt-i Kıpçak, and Loca Deserta, these "wild fields" constituted the most extensive contiguous land-based frontier shared by a European and an Islamic power during the early modern period. The purpose of this work is to explore a particular geopolitical event critical to the nature of this frontier: the Sawrań-Kodyma border dispute of 1542. The work uses Beauplan's maps of this region to characterize the strategic importance of the disputed region.

Key words: Beauplan, Ottoman Empire, Poland-Lithuania, border lands, antemurale christianitatis.

In 1538 Ottoman sultan Süleymân annexed the Black Sea littoral castle of Cânkermân (modern Ochakiv) and lay claim to the Pontic Steppe between the Niestre/Tyras (modern Dniester) and Bog (modern Pivdennyi Buh) rivers. This created a direct frontier between Ottoman and Polish-Lithuanian lands. By 1542 violence in the annexed region caused Polish-Lithuanian king Zygmunt I and Süleymân to agree to physically demarcate the limits of their realms in this region. The goal of this project is to review period accounts and historical maps to better understand the nature and ultimate failure of the border demarcation negotiations.

Figure 1 shows the pre-1538 Poland-Lithuania border claim. Co-dominium in the Pontic Steppe was historically negotiated between the Crimean Khanate and the rulers of Poland-Lithuania. Ottoman seizure and repair of Cânkermân enabled Ottoman annexation of Polish-Lithuanian territory between the Dniester and Pivdennyi Buh rivers. For Süleymân, control of Black Sea littorals was essential to establishment of an "Ottoman Lake", but the settlement of Ottoman subjects in annexed region produced an eruption of violence. This forced the need to demarcate a mutually-recognized and enforced border dividing Poland-Lithuania and the Ottoman realm.

Zygmunt I was ready to cede territory between the Dniester and Pivdennyi Buh rivers, but where between these rivers should the border be drawn? The Ottoman proposal was to place the border along the Sawrań river, while the Polish-Lithuanian proposal was the Kodyma river. Details of the negotiations and the ultimate failure to establish the border can be found here [1], but it should be noted that period accounts do not clearly explain Süleymân's demand that the border lie along the Sawrań, while King Zigmunt's instructions to his negotiation commissioners declared that "even if they should lose their heads" the border should be the Kodyma.

Fig. 1: Pre-annexation Poland-Lithuania border claim

The project described here uses maps of this region produced by Guillaume Le Vasseur de Beauplan to shed light on the Ottoman and Polish-Lithuanian demands. Figure 2 shows a section of Beauplan's *Delineatio generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina* map depicting the disputed region. While Beauplan's maps were produced well after the Sawrań-Kodyma border dispute, they do provide insight into the cause of the dispute. Note in particular the numerous river fords and islands in the region, as well as the Czarny Szlak and Kuczymański Szlak travel routes through this region.

To enhance understanding of the nature of this region, materials from Beauplan's maps as captured in our *Beauplan's Ukraine* repository [2] were used to create a map of this region with significant historical landmarks. Period habitations, travel routes, rivers, river fords, river crossings, islands, and terrain elevation were used to produce the map of Figure 3. This map clearly shows the disputed region to be at the heart of a strategic bottleneck between Ottoman territory and Poland-Lithuania. Control of the Sawrań river border would give Süleymân's armies access to river fords and islands providing a clear path into Zygmunt's realm, as well as a strong barrier against incursions from the north, while control of a Kodyma border would provide Poland-Lithuania with the same strategic advantages. Thus, the map reveals why control of this region would be worth losing your head over!

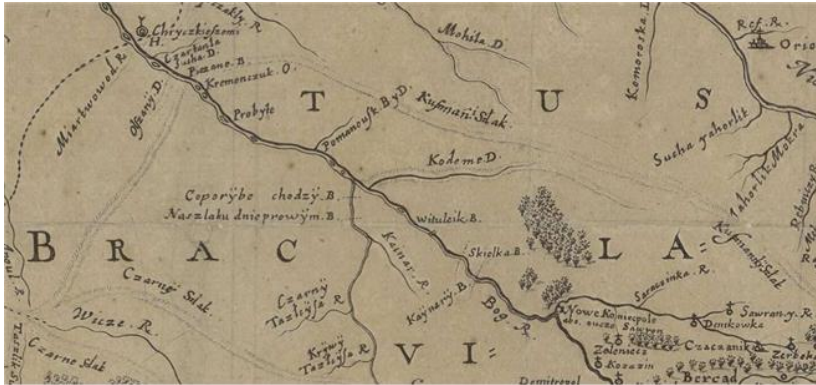

Fig. 2. Ukrainae pars quae Kiovia palatinatus vulgo dicitur map showing disputed region

Project materials described here are in the public domain available under a Creative Commons Zero Public Domain Dedication license [3]. A video describing this project in detail is available [4].

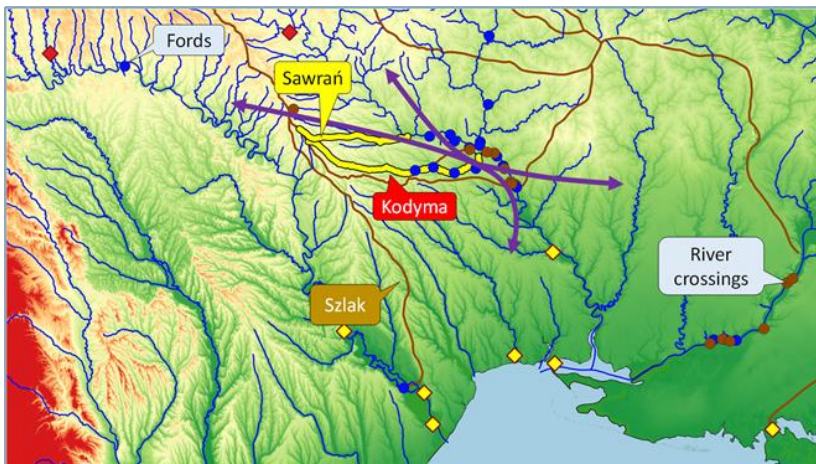

Fig.3. Strategic bottleneck produced by fords and river crossings

References: 1.Michael Polczynski, 2017. "The Wild Fields: Power and Space in the Early Modern Polish-Lithuanian/Ottoman Frontier". PhD dissertation, Georgetown University, 2017. URL: <https://repository.digital.georgetown.edu/handle/10822/1043786>. 2.Polczynski M.H. Polczynski M.J. 2025. "Beauplan's Ukraine: A repository of materials derived from Beauplan's maps of Ukraine". URL: <https://dataverse.harvard.edu/dataverse/BU/>. 3.Creative Commons CC0 1.0 Universal Deed. URL:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/>. 4.Polczynski, Mark. 2025. "Sawran-Kodyma Border Dispute of 1542". YouTube video, 14:46. Posted October 11, 2025. URL: <https://youtu.be/Q9v8fLJoEaU/>.

УДК 911(477.63):528.9(477.63):811.161.2'373(477)

ТОПОНІМИ БАЗАВЛУЦЬКО-ТОМАКІВСЬКОГО МІЖРІЧЧЯ НА КАРТІ Г. Л. ДЕ БОПЛАНА «2. ЗАПОРОЖЖЯ»

Мирослав Жуковський - кандидат історичних наук; заступник директора з наукової роботи КЗ «Нікопольський краєзнавчий музей»; директор Нікопольського регіонального відділення науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України, e-mail: deliver8mail@gmail.com, м.Нікополь, Україна

Сергій Сонько - доктор географічних наук, професор, професор кафедри екології Уманського національного університету, e-mail: sp.sonko@gmail.com м.Умань, Україна

Ірина Кравцова – доктор географічних наук, доцент, доцент кафедри екології Уманського національного університету, e-mail: irinakravzova@gmail.com м.Умань, Україна

Анотація. Метою статті є встановлення топонімів Базавлуцько-Томаківського міжріччя на карті Г. Л. де Боплана «Запорозжя», їх зв'язки з основними подіями, що відбувались на місцевості вищеназваних топонімів за часів запорозького козацтва, повідомлення про пам'ятний знак з фрагментом карти Г. Л. де Боплана «2. Запорозжя» у м. Нікополь, актуалізація проблеми збереження історичних топонімів часів запорозького козацтва на території Нікопольського району.

Ключові слова: Томаківка, Микитин Ріг, Чортомлик, Базавлук, Острів, Військова скарбниця, Запорозжя, запорозькі козаки, Запорозька Січ, Нікополь.

Abstract. The purpose of the article is to establish the toponyms of the Bazavluk-Tomakivka interfluvium on the map of G. L. de Beauplan "Zaporozhye", their connections determine the main events that took place in the areas of the above-mentioned toponyms during the times of the Zaporozhye Cossacks, to report on a commemorative sign with a fragment of the map of G. L. de Beauplan "2. Zaporozhye" in the city of Nikopol, to update the problem of preserving historical toponyms from the times of the Zaporozhye Cossacks in the territory of the Nikopol district.

Keywords: Tomakivka, Mykytyn Rih, Chortomlyk, Bazavluk, Island, Military Treasury, Zaporozhye, Zaporozhye Cossacks, Zaporozhye Sich, Nikopol.

Видатним картографом України у другій чверті XVII ст. був Гійом Левассер де Боплан. Він народився в 1600 р. імовірно м. Д'єпп у Нормандії (Північна Франція) у дворянській протестантській родині. Уже в 1616 р. Г.Л. де Боплан розпочав військову службу, під час якої йому було присвоєно звання лейтенант. У 1620 р. Боплан працював військовим інженером у м. Д'єпп. Але внаслідок релігійних війн у

Франції він змушений був покинути батьківщину і завербуватися в армію короля Речі Посполитої Сигизмунда III [8, с.6].

Під час своєї служби військового інженера-архітектора Г. Л. де Боплан знаходився в українських воєводствах польського королівства. Він займався будівництвом нових фортець, замків, укріплень, реконструкцією існуючих, брав участь у заснуванні нових і міських поселень, у війнах та походах польської армії, тощо [8, с.6].

Упродовж своєї служби Г. Л. де Боплан постійно вивчав географію України та укладав карти різних частин її території. Він склав «Українську географічну карту» (1639 р.) та інші. У 1639 р. Г. Л. де Боплан отримав чин капітана королівської артилерії, а в 1645 р. — королівські привілеї на публікацію своїх картографічних праць. Однак у березні 1647 р. новий коронний гетьман в українських воєводствах М. Потоцький відправив його у відставку [8, с.9].

Г. Л. де Боплан виїжджає до м. Гданськ, де опрацьовує свої записи і карти для їх видання королівським гравером В. Гондіусом, який видав у 1648 р. «Генеральну карту України», «Спеціальний і докладний план України» (1650 р.). Також Боплан домовився з В. Гондіусом про підготовку карти для вищезгаданої праці, але внаслідок смерті останнього він їх не отримав і доля їх була невідомою у картографічній науці до середини ХХ ст. [8, с.11-12].

У 1651 р. Боплан, уже перебуваючи у Франції, підготував і видав у Руанській Королівській друкарні Ж. Кайе «Опис земель Королівства Польського від кордонів Московії до границь Трансильванії». Вищезначена праця потім була доповнена і перевидана за його життя 1660, 1661 та 1673 рр. [8, с.10-12]. У вищезначених перевиданнях Г. Л. де Боплан уточнив назву свого твору — « Опис України, кількох провінцій королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн».[2, с.8-12].

У 1952 р. польський історик С. Гербст виявив в Гданській науковій бібліотеці Польської Академії наук 11 унікальних карт Г.Л де Боплана формату 14х19 см, гравійованих В. Годіусом у 1652 р. Серед них для нікопольського краєзнавства особливе місце посідає «Частина ріки Борисфена за порогами, що в народі називається Запорозжя (звідси й назва запорозькі козаки) і від острова Хортиця аж до Евксинського моря» [8 с.17-19].

Зміст вищеназваної карти майже повністю відповідає тій частині «Опис України», де Боплан розповідає про Кічкас, Хортицю, Великий Острів, Томаківку, Чортомлик, Військову скарбницю, Великі Води, Носаківку тощо [8, с.18].

Вищезгадана карта «Частина ріки Борисфена...» Г.Л. де Боплана має північну орієнтацію знаходиться у подвійній рамці, нижче якої є рукописний текст «2. Zaporoze» («2. Запорозжя») Внутрішня рамка поділена на градуси (по 10) і хвилини (по 16), позначені сторони світу (рис.1). Повна назва карти в картуші, праворуч від якої герб з короною і хрестом догори, а на щиті зображення одноголового орла. Також у правому нижньому куті показана шкала лінійних масштабів (польською, германською та італійською мовами) [8, с.22].

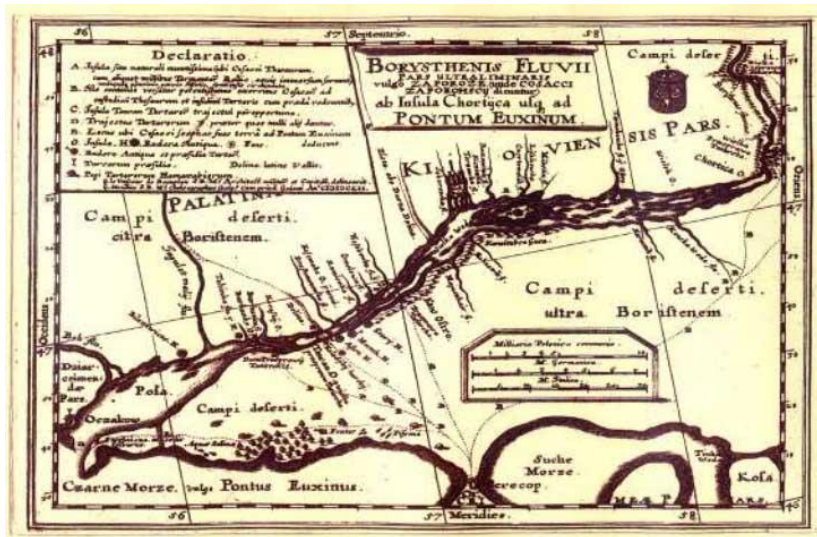

Рис.1. Г.Л. де Боплан «2.Запорозжя» — «Частина ріки Борисфена за порогами, що в народі називається Запорозжям (звідси й назва запорозькі козаки) від острова Хортиці аж до Евксинського моря». 1639 р.

У лівому верхньому куті подано умовні позначки та їх пояснення про острів між річками Базавлук та Чортомлик, де перебували запорозькі козаки, місця їх засідок проти татар, розташування турецької варті і татарських переправ, джерела води, давні руїни тощо [8, с.22-23].

Центральним місцем на карті є зображення нижньої течії Дніпра, його плавнів, приток та гирла в Чорне море. По правому березі Дніпра зверху до гирла — 24 назви місцевості, річок та урочищ, по лівому березі Дніпра — 17 назви природних об'єктів [8, с.23].

Об'єктом особливої уваги та досліджень істориків і археологів України є такі топоніми і умовні позначки на карті Г.Л. де Боплана «2. Запорозжя»:

1. Tomahowka R. у Ostro (Томаківка Р[іка] і острів)
2. Miketin R. (Микитин Ріг)
3. Lisakowka (Ймовірно, Лиса гора – прим. авт.)
4. «А» (із «Declaratio» – острів створений природою (де козацька скарбниця з привезеними сюди тисячами зброя для війни і ніколи не затоплюється) оточений з всіх сторін багатьма островами, зарослими чагарником, що розташований навкруги). Позначка «А» знаходиться на зображенні острова на Дніпрі між р. Чортомлик і р. Базавлук.
5. Czortomelik R. (Чортомлик Р[іка])
6. «В» (із «Declaratio» – тут безпосередньо козаки неодноразово наглядають у засадах за Скарбницею і татарами, які направляються сюди грабувати). Позначка «В» знаходиться на правому березі Дніпра між р. Чортомлик і р. Базавлук.
7. Bazawluk R. (Базавлук Р[іка]) [8, с.22].

Народна пам'ять про Запорозжя зберегла назви найвідоміших урочищ і річок Нікопольського краю, де знаходились п'ять найвідоміших із семи Запорозьких Січей XVI-XVIII ст. Серед них, у першу чергу, необхідно назвати вищезначені річку та острів Томаківку, урочище Микитин Ріг, річку Чортомлик, річку та острів Базавлук.

Вищеназвані топоніми в систематизованому вигляді відомі з одного із найвідоміших картографічних джерел, яким є «Книги Большому Чертежу», виданої Розрядним приказом Московского царства в 1627 р. За повідомленнями запорозьких козаків у ній було вказано про правобережні і лівобережні природні об'єкти в районі Базавлуцько-Томаківського межиріччя:

«А ниже Червонных гор 15 верст остров Томаковка.

А ниже Томаковки миля Лысая Горка.

А ниже Лысая Горка миля Микитин Рог.

А ниже Микитина Рогу миля Затон Каменной.

А ниже Каменного Затону миля Затон Ореховой.

Ниже Орехового Затону 4 мили впала в Днепр река Чертомлык.

А ниже Чертомлыка 10 верст пала река Базавлук

А ниже Базавлука 200 верст река Днепр пала в море» [11, с.111-112]

Г.Л. де Боплан в «Описі України» зазначає деякі з вищеназваних:

1. «Томаківка [Tomahowka] – це острів до третини льє в діаметрі або біля того, майже круглий, дуже високий, здіймається у вигляді

півкулі, геть покритої лісом. Якщо стати на його вершині, то видно увесь Ніпро від Хортиці аж до Тавані. Цей острів дуже гарний, я лише не зміг дізнатись, які у нього береги. Він знаходиться ближче до Русі, аніж до Татарії. Хмельницький [Skemisly] обрав це місце для схованки, коли йому загрожувало оточення. //Саме в цьому місці вони почали збиратися, коли піднялися для виступу у травні 1648 р., і виграли 26 травня битву під Корсунем [Korsum]»[2, с.43-44].

Острів Томаківка розташований під правим (північним) берегом Великого Лугу. Історик Д.Яворницький уважав, що топонім походить від татарського слова «тумак» (острів за формою рельєфа нагадував шапку). Відомий також як Бучки, Буцький (в основі варіантів слово «буц» тобто «втікач»), Городище (через залишки на ньому укріплень Томаківської Січі), Дніпровський, (знаходився на північ від Дніпра, з яким був з'єднаний протокою від р.Томаківки, Томаківський [20, с.62-63]. Площа острова близько 350 га, висота 45,7 м від рівня моря. У середині 1950-х рр. на південному березі о.Томаківка із заходу на схід побудовано гідротехнічну споруду (дамбу), яка відокремлює основну територію острова від Каховського водосховища, води якого піднялися на 10 м від рівня Дніпра та притопили його південний берег. [1, с.21]].

Річка Томаківка, яка ймовірно отримала назву від острова бере свій початок від сучасного с.Веселе Запорізького району Запорізької області і має довжину на сьогодні близько 53 км та площу басейну близько 1010 км². Долина трапецієвидна і має ширину до 2 км.[4, с.297]. З північно-східної сторони острова річка Томаківка з'єднується з річками Ревун і Річище, що впадають в лиман Чернишевський. [4, с.20-62].

У середині XVI ст. на о.Томаківка був промисловий ухід черкаських козаків, відомий у джерелах, як «Томаховка» [5, с.18]. Козаки обрали цей острів через його вигідне військово-стратегічне положення та природно-ландшафтні особливості, що згодом і обумовило створення тут першої Запорозької Січі запорозьких козаків у 1560-х рр.

Утворення Запорозької Січі відновило процес українського державотворення і призвело до появи центру національно-визвольної боротьби українського народу. Саме тут формувалась на засадах воєнної демократії християнська козацька республіка, відома як Січ та її збройні сили Війська Запорозького [7, с.58].

В «Описі України» Г.Л.де Боплана повідомлення про Микитин Ріг відсутнє. Микитин Ріг і розташований напроти нього Кам'яний Затон були місцем переправи татар через Дніпро, про що повідомляв у своєму «Щоденнику» посол Священної Римської Імперії Е.Лясота у

1594 р. У цьому місці ширина Дніпровських плавнів була найвужчою, тому саме тут було найзручніше місце для переправи з одного берега Дніпра на інший через плавні. Характерною ознакою цієї місцевості правобережжя був значний по висоті – 80 м від рівня моря і площі у кілька сот гектарів трикутний мис, що врізався у плавні [7, с.29]. Він отримав назву Микитин Ріг на честь запорожця Микити особистість якого у народних переказах є поліваріантною [9, с.54-158].

У 1639 р. саме на плато Микитиного Рогу козаки Війська Запорозького збудували місто-фортецю Січ із козацькою залогою. Саме тут у січні 1648 р. відбулось повстання Б.Хмельницького, що стало початком національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. 19 квітня 1648 р. (за старим стилем) велика козацька рада у Микитинській Січі обрала Б.Хмельницького Гетьманом Війська Запорозького. Його інаугурація із врученням гетьманських клейнодів разом із іншими заходами (створення війська, гетьманського уряду тощо) започаткувало Українську Козацьку державу (1648-1764/ 1775 рр.). [7, с.59; 13, с.96-98].

На сьогодні на території урочища Микитин Ріг знаходиться центральна і південна частина селітебної території м.Нікополь. У середині 1950-х рр. береги урочища Микитин Ріг були укріплені гідротехнічними спорудами і підтоплені на 10 м водами Каховського водосховища. Після підриву Каховської ГЕС і неконтрольованим зливом водосховища візуально простежується відновлення русла Дніпра, його притоків, островів тощо. Обстеження неможливе, оскільки на сьогодні по ним пролягла лінія фронту війни за незалежність України [7, с.60; 8, с.27].

Lissakovka із карти Г.Л.де Боплана «2.Запорожжя» - наймовірніше, це урочище Лиса Гора, що згадується у «Книге Большому Чертежу». На сьогодні на його території розташована південно-східна частина м.Нікополя, яка називається в українській гідрографії мис Новопавлівський. В минулому це була назва села Новопавлівка заснованого у 1782 р. на місці козацького зимівника Лиса Гора. Вищезначене урочище є трикутним мисом висотою 45 м від рівні моря та з площею у кілька сот гектарів, яка на сьогодні є повністю селітебна. У середині 1950-х рр. берегова лінія урочища була забутована гранітним камінням, для того щоб зупинити процес руйнації його берегів під впливом дії фізичної сили закону Коріоліса [1, с.20-21].

Оскільки Г.Л. де Боплан не перебував нижче острова Хортиця, а користувався розповідями тих осіб, які тут були в свій час по службі

тощо, то розташування напису «Lissakovka» на захід від топоніму «Miketin R», можна вважати помилковим.

Наступною на карті Г.Л. де Боплана «2.Запорожжя» вказана р.Чортомлик – права притока Дніпра, річка в Нікопольському районі Дніпропетровської області. Бере свій початок біля с.Новоіванівка. Площа басейну 316 км², довжина 47 км. Долина трапецієвидна, шириною до 1 км. Річище слабозвивисте [4, 437]. Нижня течія р.Чортомлик була затоплена водами Каховського водосховища у середині ХХ ст. в результаті чого утворилася затока [1, с.25]. Після знищення греблі Каховської ГЕС у червні 2023 р. відновилося русло річки, яка омивала із східної сторони мис, відомий у козацьку добу Запорожжя як Чортомлицький Ріг, а на сьогодні мис Капулівський [1, с.27].

Г.Л. де Боплан так описує місцевість у гирлі вищезначеної річки: «Трохи нижче річки Чортомлик [Czertomelik], десь посередині Ніпра, лежить досить великий острів з якимись руїнами. Цей острів оточений понад 10 тис. інших островів та острівців, розкиданих вздовж і впоперек цілком хаотично, заплутано і нерівномірно; одні з них сухі, інші – болотисті, до того ж усі вкриті великим, як списи, очеретом, який заважає бачити протоки, що їх розділяють. Саме в плутанині цих місць козаки мають свою схованку, яку називають «Військовою Скарбницею» [Scarbniza Woyskowa], тобто скарбом армії. Усі ці острови навесні затоплюються водою, лише місце, де знаходяться руїни, залишається сухим. Ширина річки від одного берега до іншого близько одного льє. Саме в цих місцях нічого не змогли б вдіяти усі турецькі сили. Тут загинуло багато турецьких галер, що переслідували козаків, коли ті поверталися з Чорного моря. Запливши у ці лабіринти, вони [галери] не могли знайти дороги назад, а козаки, обстрілюючи їх зі своїх човнів, захованих за очеретами, завдали їм жару. Відтоді галери не піднімаються вище, аніж на 4-5 льє [від гирла]. Розповідають, що у Військовій Скарбниці [Scarbniza Woyskowa] в цих протоках козаки заховали багато гармат, і жоден поляк не може дізнатися, де саме. Бо окрім того, що поляки ніколи не бувають у цих місцях, козаки зберігають це у таємниці і не видають її. Зрештою, і поміж козаків мало хто це місце знає. Усі здобуті у турків гармати // вони опускають на дно, навіть гроші свої там ховають і беруть їх лише тоді, коли виникає потреба. Кожен козак має свою окрему схованку, бо, захопивши здобич у турків, вони діляться нею, а повернувшись до цих місць, кожен ховає свій малий добуток, як уже говорилося, під воду, але, звісно, ті речі, які не зіпсуються від води.

Саме в цих місцях вони роблять свої човни [cholna], тобто судна для морських походів, які мають у довжину до 60, у ширину 10 або 12, а в глибину 8 стіп, з двома стернами...» [2, с.44].

Козаки, дійсно, інколи переховували здобич в щільно закритих і засмолених діжках і гарматах під водою. Але як відбувався безпосередньо цей процес? На це дає відповідь переказ мешканця с.Капулівка Саламахи Володимира Івановича (1938-2016 рр.), який вважав себе нащадком джури кошового отамана І.Д.Сірка Михайла Неліпи. Останній розповів спадкоємцям напам'ять, що «довірена особа від кошової старшини Війська Запорозького обирала в глухому місці у плавнях озеро, навколо якого росли обов'язково дуби. Сюди, за його керівництвом, група козаків перетягувала три чайки. Одну з них навантажували скарбом у просмолених діжках, скринях і галерах. Між двома іншими її вивозили в центр озера. Тут на довжелезних залізних ланцюгах затоплювали чайку із скарбами. Ланцюги розтягували по дну озера в чотири сторони і кінці яких закріплювали до коріння дубів, добре їх замаскувавши. Чайки з козаками уходили на Січ. Для охорони місця тут поселявся у зимівнику старий запорозький козак, який зберігав таємницю озера і повинен був її відкрити тільки за умовним словом представнику Коша Запорозької Січі. У випадку, коли скарб був потрібен козакам, до озера знову приходила довірена особа Коша з козаками, які ще притягували, крім чайок, і волів. Виявивши замасковані кінці ланцюгів, козаки прив'язували їх до ярма волів і примушували їх рухатися, щоб витягти чайку із скарбом на поверхню озера. А тут з чайок, що підходили з обох сторін і забирали скарб на потреби Війська».

Враховуючи, що козаки, як правило, ховали тільки частку «козацького хліба» після успішного морського або сухопутного походу, можна здогадуватися, скільки скарбів залишилось назавжди в надрах Великого Лугу. Адже носії скарбових таємниць гинули в боях, вмирали від хвороб, і таким чином, таємниця Військової Скарбниці залишилася у історичних переказах Г.Л.де Боплана і Саламахи В.І. так, як і золотого наказного гетьмана Україна Павла Полуботка назавжди в пітьмі історії..

Наступною в «Описі України» Г.Л.де Боплан згадує річку Базавлук. Цей гідронім в історичних джерелах має різні варіанти написання – Бузулук, Базулук, Базовлук, Базоглук, Безовлук, Базалук тощо [9, с.29]. Він є правою притокою Дніпра. Площа його басейну складає близько 4200 км², офіційна довжина дорівнює 157 км. Він бере початок з джерела біля с.Червоноіванівка і протікає з півночі на південь по території південно-східної частини Дніпропетровської області. Долина

річки трапецієвидна, шириною до 1 км, річище звивисте, правий берег на всьому протязі крутий, лівий у нижній течії – пологий, ширина річки 8-10 м, у середині течії – 15-20 м. Базавлук має шість приток [3, с.64].

У 1954-1955 рр. течію р.Базавлук перекрито гідротехнічною спорудою № 8. Її води постійно перепомпує технічна станція [1, с.29].

Також дуже вагомим повідомленням Г.Л. де Боплана є текст про острів. Є всі підстави для ототожнення вищеназваного острова з островом Базавлук, він же частиною істориків називається Чортомлик (за назвою вищеназваної однойменної річки, у гирлі якої він знаходиться. Він є одним із найвідоміших в козацькій історії України., оскільки на цьому острові була Базавлуцька Січ (1593-1638 рр.). Це був один із найпотужніших центрів воєнно-політичної діяльності запорозького козацтва на національно-визвольній боротьбі українського народу [7, с.58].

«Опис України...» і карта Г.Л.де Боплана «2.Запорозжя» вказують на вищеназваний острів також як «Військову Скарбницю», що знаходиться на Дніпрі в плавнях нижче гирла річки Чортомлик і вище гирла р.Базавлук.

Береги о.Базавлук /Чортомлик/, який ніколи не затоплювався у часи запорозького козацтва внаслідок висоти не менше 12 м -15 м, були підтоплені під час заповнення чаші водосховища у 1955-1956 рр., про що є відповідні фото місцевого жителя с.Капулівки В.І.Саламахи (рис.2). Повністю його вершину було розмито водою у другій половині 1950-х – 1960-х рр.

Карта Г.Л. де Боплана «Частина ріки Борисфена...» або «2.Запорозжя» має велике історичне значення з огляду на її більшу інформативність порівняно із створеними ним раніше або картами інших авторів. З огляду на надзвичайну цінність вищеозначеної карти наукова частина Нікопольського державного краєзнавчого музею звернулася з проханням до Генерального консула Польщі в Україні Ярослава Ксьонжика надати її якісну сканокопію з оригіналу. У подальшому на звернення польського дипломата Гданська наукова бібліотека Польської академії наук виконала його прохання на договірній основі [8, с.39].

18 травня 2006 р. Генеральний консул Польщі в Україні Я.Ксьонжик на урочистому зібранні фестивалю польської культури в м.Нікополі урочисто передав три сканокопії карт Г.Л. де Боплана, у тому числі «2.Запорозжя» заступнику директора музею

М.П.Жуковському з метою їх поглибленого вивчення і експонування в Нікопольському краєзнавчому музеї [8, с.39].

Рис.2. Затоплення водами Каховського водосховища острова Базавлук, де була Запорозька Січ у 1593-1638 рр. (фото В.І. Саламаха, 1955 р.)

Виконавчий комітет Нікопольської міської ради ухвалив 08 жовтня 2014 р. рішення № 780 «Про надання дозволу на встановлення пам'ятного знаку із зображенням фрагменту карти Г.Л. де Боплана», присвяченого 375-річчю заснування м.Нікополя, яке йде від будівництва фортеці Січ в урочищі Микитин Ріг [8, с.40].

06 грудня 2014 р. біля будівлі Нікопольської міської ради (вул.Електрометалургів, 3) під керівництвом в.о. міського голови Нікополя А.П.Фісака відбулось урочисте відкриття вищезазначеного пам'ятного знаку. На шліфованій поверхні гранітної плити, вертикально встановленої на великому гранітному валуні викарбуване зображення верхньої частини карти Г.Л.де Боплана «2.Запорозжя» із її повною назвою та даними про її автора - Г.Л. де Боплана. Також тут викарбувані тексти про встановлення пам'ятного знаку на честь 375-ї річниці заснування м.Нікополя тощо [8, с.41].

Вищезначений пам'ятний знак, що не має аналогів в Україні і його відкриття – непересічна подія на початку ХХІ століття у справі зміцнення польсько-українських відносин у царині культури і увічнення пам'яті уродженця Франції Г.Л. де Боплана. Його заслуга полягає у тому, що у середині ХVІІ ст. він надав можливість освіченим колам європейського суспільства ознайомитися з Україною козацької

доби. Важливим завданням є взяття пам'ятного знаку на державний облік та під охорону [8, с.42].

Рішенням Нікопольської міської ради одній з вулиць міста, яка знаходиться на південно-західному схилі вершини Микитиного Рогу була перейменована на честь Г.Л. де Боплана, видатного картографа України середньовіччя, який наприкінці власного твору «Опис України...» написав про себе, що «усе своє життя провів, перекопуючи землю, відливаючи гармати і палячи порох» [2, с.113].

Висновки. Основна заслуга Г.Л. де Боплана перед Україною та її народом у той час і його майбутньому полягає у створенні унікальних карт України – Генеральної, Спеціальної та інших кількох десятків, у тому числі «частина річки Борисфену...», відома ще як «2.Запорожжя» створених на його основі його власних спостережень і зйомок має непересічне значення для картографічного джерелознавства української географії [10, с.45-46].

Топоніми Базавлуцько-Томаківського межиріччя, які використовувалися у своїй життєдіяльності запорозькими козаками і зафіксованими у тимчасових картографічних документах того часу, у т.ч. Г.Л. де Бопланом мають особливе значення в контексті історії Запорозьких Січей та на початку Української Козацької Держави. Особливо ця тема актилізувалася з часу дерадянізації чинного законодавства України в останні роки російсько-української війни.

Необхідно в першу чергу наголосити про необхідність не тільки поглибленого вивчення генези вищеназваних топонімів, але й їх збереження в правовому полі українського націосоціумі. Оскільки частина з них зникла із вжитку під впливом діяльності представників російської імперії та комуністичного СРСР у XIX-XX ст.ст.

Мова йде, в першу чергу про топонім - острів Томаківка. Панує уявлення про відсутність його існування не тільки у пересічних громадян, і в першу чергу юного покоління в школах, але й у науковців.

Необхідно розробити механізм впровадження топоніма «острів Томаківка», як реально існуючого острова, другого за масштабом після острова Хортиця в заміну мало зрозумілих топонімів «Острова» або «Городища».

Було б доречно скласти словник гідронімів і урботопонімів тощо, пов'язаних з головними подіями державотворення в тисячолітній історії українського народу в контексті Указу Президента України «Про день Української Державності» від 24 серпня 2021 р. А також їх закріпити в процесі оформлення відповідної документації, на виконання вимог Закону України від 26 серпня 2025 р. «Про основні

засади державної політики національної пам'яті Українського Народу».

Використані джерела: 1. Атлас Днепровского Бассейна. Каховское водохранилище / Шеф. ред. В. О. Омельчук. Гл. ред. И. Гиль [и др.] Тыловая служба Вооруженных Сил Украины. Военно-картографич. сл. Вооруженных сил Украины. К.: МОУ «Киевская ВКФ», 2004. 48 с. 2. Боплан Г. Л. де. Описание Украины, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Гійом Левассер де Боплан ; [пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк ; передм. Я. Д. Ісаєвича, В. А. Смоля]. К. : Наук. думка ; Кембридж : Укр. наук. ін-т, 1990. 256 с. : іл. - (Україна в міжнародних зв'язках: хроніки, мемуари, щоденники / АН УРСР ; Археог. коміс. ; Ін-т історії ; Ін-т сусп. наук ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту). 3. Географічна енциклопедія України : в 3 т. / редкол.: О. М. Маринич (відп. ред.) [та ін.]. Т. 1: А-Ж. К. : «Укр. Рад. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989. 416 с. : іл. 4. Географічна енциклопедія України : в 3 т. / редкол.: О. М. Маринич (відп. ред.) [та ін.]. Т. 3: П-Я. К. : «Укр. Рад. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1993. 480 с. : іл. 5. Жуковський М. П. Археологічна розвідка на о. Томаківка у 2006-2008 рр. / М. П. Жуковський // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: сб. наук. пр. / редкол.: Л. Я. Телегін [та ін.]- вип. 19, К.; 2010 с. 18-24 (бібліотечка «Часи козацькі»). 6. Жуковський М. П. Військова Скарбниця Запорозької Січі. Історичний нарис на конкурс управління державного казначейства у м. Нікополі ГУДКУ у Дніпропетровській області та громадськості по формуванню та реалізації позитивного іміджу ДКУ 11 березня 2008 р. 16 с. Науковий архів Жуковського М. П. Науково-пошукова справа «Наукові дослідження Жуковського М. П. у 2008 р.» 125 арк. 7. Жуковський М. П. Історичні місця Запорозьких Січей XVI-XVIII ст. ст. на території Нікопольського району: ретроспектива, сучасний стан, перспектива. / М. П. Жуковський // Музейний вісник, № 23, Запоріжжя 2023. С. 58-72. 8. Жуковський М. П.: Карта Г. Л. де Боплана «2. Запоріжжя»: наукове видання / М. П. Жуковський. — Київ: Педагогічна думка, 2020. — 96 с.: іл. 9. Жуковський М. П. Народні перекази про заснування міста Нікополя / М. П. Жуковський // Козацька спадщина : альм. Нікоп. регіон. від-ня Н.-д. ін-ту козацтва Ін-ту історії України НАН України. Нікополь ; Запоріжжя : Тандем-У, 2005. Вип. 1. С. 154-158. 10. Жуковський Мирослав, Пересадько Віліна, Сонько Сергій. 425 річниця від часу народження Гійома Ле Вассера де Боплана та його роль у становленні української географії і картографії. / Мирослав Жуковський, Віліна Пересадько, Сергій Сонько // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. Зб. наук. пр. Вип. 42. Харків, 2025. — С. 45-52. 11. Книга Большому Чертежу / подгот. к печати и ред. К. Н. Сербиной. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1950. 229 с. 12. Пам'ятки історії та культури міста Марганець (за матеріалами «Зводу пам'яток історії та культури України») / Дніпропетр. обл. держ. адмін., Упр. культури, національностей і релігії ; Дніпропетр. обл. центр з охорони іст.-культ. цінностей ; [редкол.: Першина Н. Г., Кот С. І., Голубчик Л. М. та ін. ; упоряд.:

Голубчик Л. М., Колесник О. С., Царенко Т. А.]. Дніпро : Журфонд, 2018. 186 с. **13.** Пам'ятки історії та культури міста Нікополь (за матеріалами «Зводу пам'яток історії та культури України») / Дніпропетр. облдержадмін., Упр. культури, національностей і релігій ; Дніпропетр. обл. центр з охорони іст.-культ. цінностей ; [редкол.: Першина Н. Г., Кот С. І., Голубчик Л. М. та ін. ; відп. за вип.: Голубчик Л. М., Тарапацький В. В.]. Дніпро : Журфонд, 2018. 288 с. **14.** Пам'ятки історії та культури Нікопольського району (за матеріалами «Зводу пам'яток історії та культури України») / Дніпропетр. обл. держ. адмін., Упр. культури, національностей і релігій, Дніпропетр. обл. центр з охорони іст.-культ. цінностей ; [упоряд.: Л. М. Голубчик та ін.]. Дніпро : Журфонд, 2017. 412 с. **15.** Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2024-2025 роках: Постанова Верховної Ради України / 21 грудня 2023 року № 3536-IX // Офіційний портал: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3536-IX#Text>. **16.** Про День української державності: Указ Президента України від 24 серпня 2021 року № 423/2021 // Редакція від 29.07.2023 року / Офіційний портал: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423/2021#Text>. **17.** Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу: Закон України від 21 серпня 2025 р. № 4579/IX. Офіційний портал <https://zakon.rada.gov.ua/>. **18.** Про затвердження Списку історичних населених місць України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лип. 2001 р. № 878 // Офіц. вісник України. – 2001. № 31. С. 104-117. **19.** Словник гідронімів України / Уклад. Ірина Михайлівна Железняк, Алла Пантелеймонівна Корепанова, Лариса Терентіївна Масенко; Редкол.: (голова) Кирило Кузьмич Цілуйко. – Київ: Наукова думка, 1979. – 781 с. **20.** Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т. 1 / Д. І. Яворницький ; пер. з рос. І. Сварника ; [упоряд. іл. О. М. Апанович ; худож. В. М. Дозорець]. Львів : Світ, 1990. 319 с. : іл.

УДК 528.94

ПАМ'ЯТКИ КАРТОГРАФІЇ В ПІДРУЧНИКАХ І ПОСІБНИКАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (НУШ)

Вікторія Молочко – кандидат географічних наук, провідна редакторка Українського освітянського видавничого центру «Оріон»; e-mail: v.molochko1974@gmail.com м. Київ, Україна

Ірина Руденко – заступниця головної редакторки Українського освітянського видавничого центру «Оріон», завідувачка редакції карт і атласів Українського освітянського видавничого центру «Оріон» »; e-mail: ntmalinovskaja1896@gmail.com м. Київ, Україна

Анотація: У статті зазначено доцільність розміщення картографічних творів минулих століть в навчальних атласах та підручниках для вивчення культурної спадщини та історії формування території України.

Ключові слова: навчальні атласи, картографічна спадщина, карти розселення народів.

Abstract: The article indicates the expediency of placing cartographic works of past centuries in educational atlases and textbooks for studying the cultural heritage and history of the formation of the territory of Ukraine.

Keywords: educational atlases, cartographic heritage, maps of the settlement of peoples.

До навчального атласу «Географія України: природа, природокористування», 8 клас вміщено карти, що зображають Україну в картографічних творах XIV-XX ст. Серед них: портолан Чорного моря Дієго Хомема (1559 р.); карта «Генеральний опис України» Йогана Янсониуса (1649 р.), створена на основі карти Гійома Левассера де Боплана (1648 р.); «Карта южно-русских наречий и говоров» Павла Чубинського і Костянтина Михальчука (1873 р.); карти Степана Рудницького: фізична (1918 р.) та українських земель (1914-1921 рр.); етнографічна карта України з «Атласу України та сумежніх країв» Володимира Кубійовича (1937р.). Ці видатні картографічні твори становлять безцінний спадок України з огляду на вивчення й дослідження її культури й історії.

Атлас «Україна: природа і природокористування. Географія. 8 клас» [2] укладений за модельними навчальними програмами Нової української школи (НУШ), де серед тем до вивчення запропоновано дослідити зображення України в картографічних творах (розділ 1, тема 2 «Географічні карти України») та доробок Степана Рудницького у створенні навчальних карт [3, 4].

Відбір карт для висвітлення цієї теми здійснювався за хронологічним принципом від найдавніших до сучасних.

Карти України, де зображено її етнічну територію становлять фактичне підґрунтя для дослідження формування території країни (рис.1). Введення додаткового показника зображення – межі сучасної України на картах, що описують територію України минулих століть – дозволяє зробити ґрунтовний аналіз інформації, візуалізувати межі української етнічної території в різні етапи історичного розвитку нашої держави.

Розглянемо наведені в атласі карти.

1. Портолан Чорного моря Дієго Хомема, виданий у 1559 р. – унікальна карта, яка показує, що відбувалось в часи Великих географічних відкриттів на українських територіях й в сусідніх морських державах. Карта створена для морської навігації, тому на ній детально зображена берегова лінія, відмічені й підписані порти того часу.

Карта України, назва якої описує територію картографування: *Vkrania que et Terra Cosaccorum cum vicinis Walachiae, Moldaviae, Minoris Tartariae provinciis exhibita a Ioh. Baptista Homanno. Noribergae. Cum*

Privilegio Sac. Caes. Majest, що перекладається як: Україна або Країна Козаків з сусідніми провінціями Валахії, Молдавії, Малої Татарії представлена Йоганом Баптистом Гоманном, Нюрнберг. Чоловічі фігури, що зображені на картуші цієї карти вітчизняні сучасні дослідники картографії, такі як: Байцар А., Галушко К. Оксеніч, М. Осталецька О., Сосса Р., Ярова Г. асоціюють з конкретними історичними постатями, а саме з гетьманом Іваном Мазепою (якого бачать у центральній фігурі); Станіславом І. Ліщинським – польським королем; Пилипом Орликом – генеральним писарем за гетьманування Мазеви та гетьманом на час складення мапи.

Рис. 1. Сторінка з навчального атласу «Географія України: природа, природокористування. 8 клас»

Назви територій, що містяться на цій карті, складають поле для окремого історичного дослідження.

2. «Карта южно-руских наречій і говорів» української мови, підготовлена етнографом Павлом Чубинським (автором Державного Гімну України) та мовознавцем Костем Михальчуком. Накреслив карту приватний землемір К. Л. Маржецький, опублікували її у виданнях Південно-Західного відділення Російського імператорського географічного товариства, а надрукували в «Типографії и Хромолітографії А. Траншеля» в Санкт-Петербурзі у 1871 році. Зараз примірник карти можна побачити в Національній бібліотеці України імені В. В. Вернадського у фондах залу картографії. Червона межа на карті вказує кордони розповсюдження української мови в середині XIX ст. [5].

3. Стінна «Фізична карта» України Степана Рудницького, масштабом 1:1 000 000 видана 1918 р. з унікальними врізаними картами.

4. «Оглядова карта українських земель», у масштабі 1:7 500 000 Степана Рудницького, складена на основі переписів населення Австро-Угорщини 1867-1910 рр. та перепису населення Російської імперії 1897 р., статистичних даних 1914 р. Провівши копітку наукову роботу, Степан Рудницький визначив тогочасні межі української етнічної території. Науковці вважають її першою етнографічною картою України. Спочатку вона була видана німецькою мовою у 1914 р. у Відні, а українською мовою побачила світ під назвою «Оглядова карта українських земель» у 1917р. і 1921 р. в книзі «Україна – наш рідний край».

5. Етнографічну карту з «Атласу України й сумежніх країв» обрано для навчального атласу серед серії карт, присвячених людині України, які виконали В. Кубійович і М. Кулицький. В атлас вміщено 37 карт, у т. ч. 12 карт присвячено українцям, з них 2 стосуються територіального розподілу національностей, є карти віросповідань, щільності українців (їх „надвишків“ і „недоборів“), природного руху населення (народжуваності, смертності, у т. ч. дитячої смертності), міграції й урбанізації, картосхеми розміщення українців в Азії, Америці (США, Канада, Бразилія), Європі (в Югославії) [1].

Висновки.

1. Картографічні твори Д. Хомена, Й. Янсоніуса, Г.Л. де Боплана, П. Чубинського, К. Михальчука, С. Рудницького, В. Кубійовича, що зображають територію України становлять культурну й наукову спадщину нашої держави.

2. Добірка карт, наведена в атласі з географії 8 класу, надають ґрунтовні докази та друковані свідчення широкого розповсюдження етнічних українців по території теперішньої держави та сусідніх країн.

3. Через високу культурну й історичну цінність збережені дотепер карти території України XIV-XX ст. розміщують в навчальних виданнях Нової української школи.

4. Картографічні пам'ятки є безцінним фактичним доказом і джерелом знань під час вивчення й осмислення історичного шляху нашої держави в роки війни.

Використані джерела: 1. Атлас України й сумежних країв / Під заг. ред. В. Кубійовича. – Львів: Укр. видавн. ін-т у Львові, 1937. – XLVIII с., 66 розв. карт. 2. Географія України: природа, природокористування. Атлас: 8 клас / Відп. ред. І.С. Руденко. – К.: УОВЦ «Оріон», 2025. – 48 с. 3. Модельна навчальна програма. Географія 6-9 клас / Запатоцький С. Б., Карпюк Г.І., Гладковський Р.В. та ін. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2025/modelna-programa-geografiia-6-9-klasi.pdf>. 4. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.na.vch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Prirod.osv.galuz/Neohrafiya/Neohrafiya.6-9%20kl.Kobernik.ta.in.06.05.22.pdf>. 5. Чубинський П., Михальчук К. Карт южно-руских наречий и говоров. – Спб, 1871 р. <https://likbez.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/chubinski-mykhalchuk.jpg>

УДК 94(477.46)«16» : 912

БОПЛАНІАНА УМАНЩИНИ: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

Олександр Ситник – професор кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, доктор історичних наук, професор, президент «World Scientific Organization», Швейцарія

Володимир Лопушан – координатор проєкту ГО Центр «Арсенал народного мистецтва Уманщини»

Тетяна Лопушан – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української і зарубіжної літератури та українознавства

Анотація. У статті здійснено історико-географічний та джерелознавчий аналіз спадщини Гійома Ле Вассера де Боплана в контексті дослідження Уманщини XVII століття. Автор розглядає «Опис України» та картографічні праці інженера як фундаментальні джерела для реконструкції мережі поселень, оборонної інфраструктури та гідрографії регіону. Особливу увагу приділено специфіці відображення топонімів, локалізації фортець (Монастирище, Івангород, Соколівка) та функціонуванню Чорного

шляху. Досліджено внесок В. Ляскоронського та інших науковців у бопланознавство. Доведено, що праці Боплана не лише зафіксували фронтирний характер Уманського краю, а й відіграли вирішальну роль у легітимізації назви «Україна» в європейському інтелектуальному просторі.

Ключові слова: Гійом Ле Вассер де Боплан, Уманщина, Бопланіана, «Опис України», історична картографія, археологія.

Abstract. The article presents a historical, geographical, and source-critical analysis of Guillaume Le Vasseur de Beauplan's heritage in the context of studying the Uman region in the 17th century. The author examines the "Description d'Ukraine" and Beauplan's cartographic works as fundamental sources for reconstructing the settlement network, defense infrastructure, and hydrography of the region. Special attention is paid to the specifics of toponym rendering, the localization of fortresses (Monastyryshche, Ivangorod, Sokolivka), and the functioning of the Black Route (Chornyi Shliakh). The contribution of V. Lyaskoronsky and other scholars to Beauplan studies is explored. It is proved that Beauplan's works not only recorded the frontier character of the Uman lands but also played a decisive role in legitimizing the name "Ukraine" within the European intellectual discourse.

Keywords: Guillaume Le Vasseur de Beauplan, Uman region, Boplaniana, "Description d'Ukraine", historical cartography, archeology.

Постаті Гійома Ле Вассера де Боплана належить виняткове місце у вивченні історії України XVII ст. Його праця «Опис України» (Description d'Ukraine) [1] стала одним із перших системних європейських описів українських земель, їхньої географії, населення та господарства. Особливий інтерес становлять відомості Г. Л. де Боплана про Правобережну Україну, зокрема територію сучасної Уманщини, яка в XVII столітті була важливим прикордонним і військово-стратегічним краєм.

Діяльність Г. Ле Вассера де Боплана в Україні тривала приблизно у 1630–1648 рр., коли він перебував на службі Речі Посполитої як військовий інженер. Його завданням було будівництво фортець і укріплень на південному прикордонні, що дало йому можливість безпосередньо дослідити територію Правобережжя.

У результаті багаторічних спостережень Г. Ле Вассер де Боплан створив:

- «Опис України» (Description d'Ukraine) (1650–1660-ті рр.);
- низку детальних мап, зокрема Генеральну мапу України (1648).

Ці праці стали основою формування уявлень про Україну в європейській науці XVII–XVIII століть.

При цьому основними джерелами дослідження цієї теми є:

- «Опис України» (Description d'Ukraine)
- картографічна спадщина Г. Ле Вассера де Боплана
- археологічні матеріали Уманщини тощо.

У цілому картографічна спадщина Г. Ле

Вассера де Боплана Боплана, стосовно України, охоплює 23 оригінальні мапи, а також їх варіанти, включно з Загальною мапою України (1648 й 1660 років), котрі зберігаються в 16 бібліотеках, зосереджених в 14 містах восьми країн Європи. Так, Г. Ле Вассер де Боплан був автором: рукописної української географічної мапи (1639 року), Генеральної мапи України, Спеціального й докладного плану України разом із воєводствами, округами та провінціями (топографічна мапа), 3 мапи нижньої течії Дніпра, 12 мап окремих частин України тощо (рис.1).

Слід зазначити, що одним із перших дослідників історико-географічних студій Г. Ле Вассера де Боплана (вслід за Д. М. Бантиш-Каменським) був В. Г. Ляскоронський, котрий добре володів низкою іноземних мов. Праці В. Ляскоронського стали важливим кроком вперед у бопланознавстві [5]. Вчений розпочав дослідження цього наукового напрямку, цілком очевидно, також під впливом учителя – В. Антоновича та, на відміну від своїх попередників, намагався охопити всю творчість Г. Ле Вассера де Боплана. Відтак, однією з визначальних тем наукових студій В. Ляскоронського була історична картографія. Тому, закономірно, що ставши дійсним членом Історичного товариства Нестора Літописця в 1891 році, В. Ляскоронський публікує свої перші дослідження з бопланіани в «Читаннях» цього товариства, зокрема: «Дані про атлас Боплана XVII століття», «Про гравюру XVII століття Гільйома Гондіуса та його картографічні праці щодо Південної Росії, вироблених за кресленнями та планами Левассера де-Боплана», «Іноземні карти та атласи XVI і XVII століть, що містять у собі дані для історії Південної Русі» [6, с. 115]. Серед іншого, В. Ляскоронським була зроблена спроба прочитати мапи й «прив'язати» зафіксовану на них структуру поселень до карти України XIX століття.

Як відзначив Я. Дашкевич, на рубежі 1920-х – 1930-х років у львівському науковому середовищі розпочалося вивчення мап Г. Ле Вассера де Боплана з геодезичної точки зору. Так, при дослідженні ступеня докладності на «Спеціальній» мапі, було встановлено, що Бопланові визначення географічної широти та довготи різних об'єктів (середня помилка в довготі 16', в широті 12') були, як для середини XVII століття, доволі докладними, й не гіршими, а в багатьох випадках навіть кращими, аніж в тогочасній західноєвропейській картографії [2].

У XVII столітті територія сучасної Уманщини входила до складу Брацлавського воєводства Речі Посполитої й перебувала в зоні постійної військової небезпеки. Це був прикордонний регіон між:

Рис.1. Генеральна мапа України Гійома Ле Вассера де Боплана

- осілими землеробськими районами;
- степовими територіями, що контролювалися татарами;
- козацьким військовим середовищем.

Г. Ле Вассер де Боплан розглядав ці території як частину так званого «Дикого Поля» – простору з нестабільною політичною ситуацією, але значним економічним потенціалом.

Хоча назва «Умань» у працях Г. Ле Вассера де Боплана може не завжди фіксуватися прямо або в сучасній формі, територія Уманщини певним чином відображена на його мапах через:

- мережу річок (Південний Буг та його притоки);
- систему поселень;
- шляхи пересування військ і торгівлі.

Хронологічно мапи Г. Ле Вассера де Боплана, як зазначила О. П. Діденко, охоплюють проміжок з 1631 по 1647 роки – фактично період перебування цього дослідника на теренах України. І в процесі роботи з мапами, доводиться враховувати, що їх автором був іноземець, який користувався нормандським діалектом

старофранцузької мови, й при картографуванні використовував латинську мову, перебував, переважно, в польському оточенні, з котрого загалом і запозичував інформацію. При цьому, особливою проблемою для Боплана було графічне відтворення сполонізованих українських топонімів [4, с. 263]. Водночас необхідно відзначити, що частина Уманщини – особливо її південний відтинок – залишалась недослідженою Г. Ле Вассера де Бопланом. Зокрема на його мапах відсутні річки Синиця та Ятрань тощо. Умань показано на північ від лісу Переволока (Переволія або ж Переваля), ізольовано від річкової системи. Річка Уманка позначена на мапах лише від с. Кочубіївки до Умані. Досить чітко відображені Умань, Івангород, Севастіанівку, Монастирище, Коритню, Бабин. Також цю територію перетинає Чорний шлях, що йде повз Торговицю (на мапах позначена як руїна). Територію на північ від Умані – Калниболота – позначена як лісостеп. Значні лісові масиви позначені на південь від р. Кублич до Саврані та Саражинки. Загалом позначені на мапах населені пункти відображені як: міста, замки, фортеці, містечка, села тощо. Привертає увагу використана Г. Ле Вассером де Бопланом система умовних знаків. Зокрема при позначенні міст автором застосовано різного-роду зображення будівель тощо. При цьому, в схематичному ракурсі такого-роду зображення, вочевидь, були пов'язаними із існуючими на той час традиціями міської архітектури (ратуша, храми, ворота тощо). При позначенні фортець й замків, використано, вочевидь, їх реальні плани й мініатюри. При позначенні містечок застосовано кружечки з хрестиком вгорі, села – кружечками чи крапками. Більш деталізована спеціальна мапа України щодо Уманщини нараховує: 8 міст, 21 замків і фортець, 45 містечок й 37 сіл. Однак цей поділ був доволі відносним. Фортеці (на відміну від замків були зазвичай не однією спорудою, а системою укріплень) судячи зі спеціальних мап, будувалися відповідно до рельєфу. Проте переважно вони мали за форму кола й на деяких з них можна розпізнати плани дитинців, котрі на думку В. Ляскоронського були рештками давніх городищ. На окремих мапах існує мініатюрний план дитинця, навколо якого вертикальними паличками позначено чотирикутне городище. Згідно В. Ляскоронського, таким чином позначалися фортеці, в котрих проектувались реконструкції [5]. До такого-роду фортець віднесено Монастирище та Соколівку. Городище в Старих Бабанах, що досить добре збереглося, включаючи сходинки для стрільців й барбет – розкат, для гармат, дуже подібне до Івангородського та не відповідає своєму умовному позначенню містечка. Скоріше, це – місто-фортеця, очевидно, відреставроване в XVIII столітті, коли на схід від нього

споруджувалась українська лінія. Залишки значної фортеці залишились у Мошурові, котрий позначено на мапах як містечко. Також, на думку О. Діденко, мережа невеликих городищ по Гірському Тікичу та Бабані залишилась поза увагою Г. Ле Вассера де Боплана. Немає на мапах Г. Боплана й деяких населених пунктів, відомих з інших джерел, зокрема письмових. Так, це стосується містечка Талалаївка, котре згадано П. Алеппським як «Талалайок», Сушківки, Косенівки тощо. Загалом, на переконання О. Діденко, на мапах Г. Ле Вассера де Боплана відображено напіввійськовий стан постійної небезпеки, в котрому на той час перебувала Уманщина. Матеріали мап Г. Ле Вассера де Боплана дають уяву про Уманщину першої третини XVII ст. Але одночасно наведені дані відкривають можливості для дослідження попередніх й пізніших часів [3].

Карти Г. Ле Вассера де Боплана містили сотні топонімів і стали першим системним картографічним зображенням українських земель у Європі. Це дозволяє реконструювати:

- ранню мережу заселення Уманщини;
- транспортні шляхи;
- військово-оборонну інфраструктуру регіону.

У своїх описах Г. Ле Вассер де Боплан приділяє значну увагу:

- способу життя населення;
- господарству;
- військовій організації козаків.

Г. Ле Вассер де Боплан зазначає, що українські землі мають значний природний потенціал і родючі ґрунти, але їх розвиток стримується постійними війнами та набігами.

Для Уманщини це означало:

- нестабільність поселень;
- значну роль військового чинника;
- поєднання землеробства і військової служби.

Уманщина в контексті козацького фактору

Г. Ле Вассер де Боплан детально описує козацтво як військово-соціальне явище. Для регіону Уманщини це має особливе значення, оскільки:

• територія була включена до сфери впливу козацьких формувань;

- тут проходили військові маршрути;
- населення активно взаємодіяло з козаками.

У «Описі України» містяться відомості про:

- військову дисципліну;

- побут козаків;
- організацію походів.

Ці дані дозволяють зрозуміти роль Уманщини як прикордонного військового простору.

Значення Бопланіани для дослідження Уманщини

Постаті Гійом Левассер де Боплан належить виняткове місце у вивченні історії України XVII століття. Його праця «Опис України» (*Description d'Ukraine*) стала одним із перших системних європейських описів українських земель, їхньої географії, населення та господарства. Особливий інтерес становлять відомості Г. Ле Вассера де Боплана про Правобережну Україну, зокрема територію сучасної Уманщини, яка в XVII ст. була важливим прикордонним і військово-стратегічним регіоном.

Бопланіана – сукупність праць Г. Ле Вассера де Боплана – має важливе значення для вивчення історії Уманського краю:

1. Джерелознавче значення
 - один із перших описів регіону очима європейця;
 - поєднання географічних і етнографічних даних.
2. Картографічне значення
 - фіксація ранньої топоніміки;
 - реконструкція просторової структури регіону.
3. Історико-культурне значення
 - опис побуту населення;
 - характеристика прикордонного життя.
4. Європейський контекст

Г. Ле Вассер де Боплан фактично «відкрив» Україну для Європи, інтегрувавши її в науковий і картографічний дискурс.

Отже Бопланіана є ключовим джерелом для дослідження історії Уманщини XVII століття. Праці Гійома Левассера де Боплана дозволяють:

- реконструювати географічний образ краю;
- зрозуміти його фронтирний, прикордонний характер;
- оцінити роль Уманщини у військово-політичних процесах

того часу.

Також у працях Г. Ле Вассера де Боплана містяться відомості про:

- річкові системи;
- поселення;
- степові території;
- оборонні лінії тощо.

Водночас вони мають специфічні особливості:

- високу деталізацію;
- поєднання картографії та опису;
- практична спрямованість.

Це робить матеріали Боплана цінним історико-географічним джерелом. Відтак Бопланівські матеріали дозволяють:

Локалізувати:

- давні поселення;
- переправи;
- укріплення тощо.

Визначати:

- історичні шляхи;
- структуру колонізації;
- особливості освоєння території тощо.

Для археології Уманщини це є важливим інструментом реконструкції ландшафту періоду XVII століття.

Водночас Г. Ле Вассер де Боплан фіксує:

- прикордонний характер регіону;
- можливі напрямки татарських нападів;
- розвиток оборонних структур тощо.

Археологічне значення Бопланіани полягає в:

- можливості пошуку залишків замків і фортифікацій;
- реконструкції давніх поселень, козацьких укріплень тощо.

Але при цьому слід констатувати й низку проблемних аспектів:

- суб'єктивність описів;
- неточності локалізації;

обмеженість інформації;

- методологічні труднощі при співставленні мап із сучасною топографією та інтерпретації давніх назв.

Саме тому для подальших досліджень необхідним є міждисциплінарний підхід (археологія, GIS-аналіз, історична географія тощо).

Таким чином, внаслідок впровадження Г. Ле Вассером де Бопланом в 1635 році назви «Україна» в європейську географію, вона на тривалий час закріплюється в свідомості європейців. Мапи України Г. Ле Вассера де Боплана – це перші твори західноєвропейської картографії, присвячені спеціально Україні; на них назву «Україна» вперше вжито для всієї української території «від Московії до Трансільванії». Вони мали великий вплив на розвиток західноєвропейської картографії у другій половині XVII-XVIII ст. та утвердження назви «Україна» не тільки на мапах Речі Посполитої й Московського царства, котрі на той час мали в своєму володінні певні

українські території. Саме Г. Ле Вассер де Боплан дав поштовх тому, що Україна почала фігурувати на усіх європейських мапах. У французькій транскрипції Г. Ле Вассера де Боплана назва України подана по різному: Ukraine, Ukrainie, Ucranie. Проте латинською мовою в нього зустрічається тільки Ukraina. Відповідно мап Г. Ле Вассера де Боплана можливо прослідкувати, як за кілька років змінилося уявлення про територію й становище України. Назва «Україна» у Г. Ле Вассера де Боплана спочатку виступає синонімом «Дикого поля», де «Україною» вважалися терени розміщення Війська Запорозького Низового. Проте згодом (в 1660 році) Г. Л. де Боплан вже зазначав: «Карта України з багатьма її провінціями...». У цей час відбувалося формування козацько-гетьманської державності й зв'язок між поняттями «Україна» й «козаки» поширював назву «Україна» на всі козацькі землі.

Територія Уманщини на мапах Г. Ле Вассера де Боплана постає як важливий елемент історичного ландшафту Правобережної України, що відобразився у працях цього видатного картографа ранньомодерної Європи.

Матеріали Гійома Левассера де Боплана є важливим джерелом до історії Уманщини XVII століття. Оскільки вони, серед іншого, дають змогу переосмислити археологічний масив краю, дозволяють реконструювати історичний ландшафт, сприяють локалізації історичних пам'яток.

Використані джерела: 1.Боплан Г. Л. Опис України кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн, сіра де Боплана в Руані, у Жана Кайуе, при королівському дворі. Пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. Київ, 1990. URL: <http://litopys.org.ua/boplan/opys.htm>. 2.Дашкевич Я. Р. Українська Бопланіана. URL: <http://litopys.org.ua/boplan/bop03.htm>. 3.Діденко О. П. Уманщина на картах Г. Боплана. URL: <http://history.org.ua/JournALL/geo/0/15.pdf>. 4.Діденко О. Уманщина на картах Г. Боплана. Діденко О., Стефанович В., Чорномаз Б. Збірник археологічних пам'яток Уманщини: монографія. Т. 1. Умань, 2006. С. 262–270.. 5.Ляскоронский В. Гильом Лавасир де-Боплан и его историко-географические труды о Южной России (1901). <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01003557492?page=1&rotate=0&theme=white>. 6.Ситник О. М. В. Ляскоронський як археолог. / *Всеукраїнський археологічний з'їзд: матеріали роботи*. Київ: ІА НАН України, 2019. С. 111–121.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛАНДШАФТІВ ПОДІЛЛЯ ЗА КАРТАМИ БОПЛАНА

Володимир Канський – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; e-mail: volodymyr.kanskyi@vspu.edu.ua м. Вінниця, Україна

Іван Дембовський – студент 2 курсу ступеня вищої освіти магістр Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; e-mail: ivan.dembovskyi@vspu.edu.ua м. Вінниця, Україна

Андрій Дідур – студент 2 курсу ступеня вищої освіти магістр Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; e-mail: didur.andriy@vspu.edu.ua м. Вінниця, Україна

Анотація. На основі аналізу «Загальної» та «Спеціальної» карт України Гійома Левассера де Боплана розглянуто можливості їх використання для реконструкції ландшафтів Поділля XVII століття. Використання карт можливе у поєднанні з сучасними ГІС-технологіями для простеження їх динаміки, встановлення ступеню трансформації у довготривалій перспективі. Отримані результати підкреслюють значення карт Боплана як достовірного джерела для ландшафтознавчих досліджень.

Ключові слова: Поділля, ландшафт, Боплан, історична картографія, ГІС, реконструкція.

Abstract. Based on the analysis of the «General» and «Special» Maps of Ukraine by Guillaume Le Vasseur de Beauplan, the study examines the possibilities of using them to reconstruct the landscapes of Podillia in the 17th century. The maps can be used in combination with modern GIS technologies to trace landscape dynamics and determine the degree of long-term transformation. The results highlight the significance of Beauplan's maps as a reliable source for landscape studies.

Keywords: Podillia, landscape, Beauplan, historical cartography, GIS, reconstruction.

Дослідження ландшафтів Поділля на основі картографічної спадщини Гійома Левассера де Боплана дає можливість реконструювати природне середовище регіону XVII століття та оцінити довготривалу динаміку геоморфологічних процесів. Боплан протягом 1630-1647 років здійснив широкі польові обстеження українських земель, результатом яких стали перші детальні карти України, зокрема «Загальна карта України» 1648 року та «Спеціальна карта України» 1650 року. Ці картографічні твори відзначаються винятковою точністю для свого часу, що зумовлено застосуванням автором інструментальних вимірювань, спостереження за рельєфом та фіксацією природних об'єктів. Карти Боплана, доступні нині в цифрових колекціях Bibliothèque nationale de France [1], Library of Congress [2], Polona Digital Library [3], дозволяють здійснювати сучасний ретроспективний аналіз ландшафтів Поділля.

Карти Боплана є одним із найточніших тогочасних джерел для ландшафтного вивчення Поділля XVII століття [4, 5, 6]. «Загальна карта України», створена у 1648 році, демонструє головні морфологічні риси Подільської височини: широкі плакорні поверхні, розчленованість рельєфу долинами ландшафтними комплексами та наявність досить потужної гідрографічної мережі річок Дністер, Смотрич, Збруч, Мурафа та їх численних приток [5]. На карті чітко простежуються терасові системи різних рівнів, що дає змогу реконструювати етапи розвитку долин та визначати динаміку руслових процесів. Особливо цінним є відображення балкових систем, ярів і заболочених ділянок, що свідчать про активний розвиток ерозійно-денудаційних та акумулятивних процесів у межах лесових і лесоподібних нашарувань, характерних для Поділля.

Оскільки Боплан здійснював безпосередні польові огляди, його карти стали не просто картографічними схемами, а фактичними географічними документами, що фіксують рельєф, гідромережу, структуру рослинного покриву, шляхи, поселення та інші елементи просторової організації природного середовища як натурального так і натурально-антропогенного й антропогенного. Сучасні порівняльні дослідження із використанням DEM-моделей (SRTM, LIDAR) показують високий ступінь відповідності між контурами долин та річкових русел, нанесених на карти XVII століття, та сучасною топографією. Дослідження морфогенезу Подільської височини на початку XXI сторіччя, підтверджують, що зображення давніх меандрів р. Дністер на картах Боплана відповідають сучасним морфометричним параметрам рельєфу, що дозволяє використовувати ці карти як достовірне джерело для аналізу давніх палеогеографічних процесів.

«Спеціальна карта України» 1650 року є ще ціннішим джерелом для мікроландшафтних досліджень Поділля [6]. Її деталізація дозволяє простежити не лише головні елементи рельєфу, а й малі річки, балки, плакори, лісові масиви та заболочені ділянки. На її основі можна встановити генезис окремих ерозійних форм, зокрема балок і ярів, визначити межі давніх лісових угідь, реконструювати просторову структуру вододілів та оцінити чинники формування ландшафтних комплексів. Ця карта дозволяє простежити взаємозв'язок між природними умовами й розташуванням поселень, шляхів і господарських територій, що є важливим для історико-географічної реконструкції.

Сучасні геоінформаційні методи забезпечують можливість інтеграції карт Боплана в багатопланове дослідження ландшафтів Поділля. Накладання оцифрованих карт на цифрові моделі рельєфу дає

змогу простежити трансформацію гідромережі, встановити ступінь зміни природних меж ландшафтів, визначити зони інтенсивної ерозійної діяльності та реконструювати природні комплекси, знищені або трансформовані антропогенною діяльністю у XIX-XX століттях. Карти Боплана активно використовуються для моделювання історико-геоекологічних процесів, зокрема зміни зволоження території, динаміки заболочення, розвитку ярів та суфозійних форм, а також для аналізу природних умов, що формували господарську діяльність людини.

Сукупність інформації, поданої на картах Боплана, дозволяє не лише відтворити фізико-географічний образ Поділля XVII століття, а й поглибити розуміння його морфогенетичних закономірностей. Карти становлять базовий пласт інформації для реконструкції просторової організації ландшафтів, аналізу природно-антропогенних взаємодій та формування сучасної ландшафтно-структури регіону. Завдяки високій точності та комплексності зображених елементів, вони залишаються одним з найважливіших історико-географічних джерел, які продовжують активно застосовуватися у сучасному ландшафтознавстві, геоекології та регіональних дослідженнях.

Карти Гійома Левассера де Боплана становлять фундаментальне джерело для ландшафтознавчого вивчення Поділля, адже дозволяють здійснювати реконструкцію природних комплексів XVII століття, аналізувати морфологію рельєфу, динаміку гідромережі та розвиток ерозійних процесів. Їх використання в поєднанні з сучасними геоінформаційними технологіями створює можливість генерального аналізу природної динаміки регіону та визначення довготривалих змін у структурі ландшафтів. Завдяки високому рівню деталізації та достовірності карти Боплана залишаються важливим інструментом для ландшафтознавчих, історико-географічних та геоекологічних досліджень Поділля й сприяють глибшому розумінню закономірностей формування ландшафтного простору.

Використані джерела: 1.Gallica's Blog. URL: <https://gallica.bnf.fr>. 2.Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/maps>. 3.Polona. URL: <https://polona.pl>. 4.Генеральна карта України Гійома де Боплана. URL: https://www.stojaniv.com.ua/mapy/generalna-karta-ukrayiny-giioma-de-boplana/?utm_source=chatgpt.com. 5.Загальна карта України Гійома де Боплана 1648 року. URL: https://likbez.org.ua/boplan_1648.html?utm_source=chatgpt.com. 6.Спеціальна карта України Боплана 1650 року. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-spetsialna-karta-boplana-nezhalezhnist/33090403.html?utm_source=chatgpt.com

УДК: 94(477.5)"18" : 528.9<!

ТОПОГРАФІЧНІ ПЛАНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПИТАНЬ У ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ХІХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПУТИВЛЬСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

Анатолій Корнус – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка; e-mail: a_kornus@ukr.net. м. Суми, Україна

Анотація. Проаналізовано роль картографічних документів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як ключового інструменту правового оформлення земельних відносин на Лівобережній Україні. Показано їх значення у процесах інституціоналізації власності, формування кадастрової системи та врегулювання межових спорів. На основі матеріалів колекції Путивльського краєзнавчого музею розкрито особливості кадастрового картографування, структуру землеволодіння та соціально-економічні трансформації того часу. Обґрунтовано наукову цінність таких планів як комплексних джерел для дослідження історії землеустрою, природокористування та локальної соціальної організації.

Ключові слова: кадастрове картографування; земельна власність; межування; Лівобережна Україна.

Abstract. The role of cartographic documents of the late 19th and early 20th centuries as a key instrument for the legal regulation of land relations in Left-Bank Ukraine is analysed. It highlights their significance in the institutionalization of land ownership, development of cadastral systems, and resolution of boundary disputes. Based on the collection of the Putyvl Local History Museum, the study reveals the features of cadastral mapping, land tenure structures, and socio-economic transformations of the period. The research substantiates the scientific value of such plans as complex sources for studying land management history, natural resource use, and local social organization.

Keywords: cadastral mapping; land ownership; land surveying; Left-Bank Ukraine.

Картографічні документи у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. виступали ключовим інструментом правової та просторової регламентації аграрних відносин на Лівобережній Україні. Їхня роль в академічному визначається наступними аспектами:

1) Інституціоналізація земельної власності – план слугував основним юридичним доказом завершення «викупної операції». Після відміни кріпосного права, селяни, які раніше були «тимчасовозобов'язаними», мали остаточно викупити свою землю у поміщиків. Він трансформовував фактичне землекористування громади у юридично оформлене право власності, делімітуючи межі селянського наділу від приватновласницьких (поміщицьких), церковних та державних (казенних) земель.

2) Інструмент фіскально-кадастрової політики – дані плани заклали підґрунтя для формування державного поземельного кадастру.

Фіксація кількісного та якісного складу угідь дозволяла Казенним палатам об'єктивізувати систему оподаткування та здійснювати контроль за виплатою викупних платежів.

3) Правове регулювання межових спорів – упровадження геометричного методу межування замість описового дозволило перевести вирішення земельних конфліктів у площину доказового права. План, складений чи завірений кваліфікованим землеміром, мав вирішальне значення при розгляді справ у судово-адміністративних інстанціях.

Картографічна колекція музею невелика – близько 15 одиниць. Її ядро якої складають кадастрові та проектні плани XIX та початку XX століття. Одним з них є план дачі села Бегоща (рис. 1), виконаний у поширеному тоді масштабі «1 дюйм = 100 саженой» (приблизно 1:8500). Згідно з написом, його виготовили для демонстрації меж земель, що мали перейти у власність селян Бегощанського товариства від поміщика графа О.М. Толстого. Документ добре ілюструє особливості кадастрового картографування: територію поділено на «зручні» угіддя з позначенням площ (сінокоси, рілля, ліс, вигін) та «незручні» землі (дороги, водойми тощо).

У тексті вказано, що земля «поступила в надел» – це означає, що після скасування кріпосного права держава зобов'язала поміщиків виділити селянам певну кількість землі для ведення господарства. «Селяни-власники» – цей термін у заголовку свідчить про те, що на момент складання плану селяни села Бегощі вже перейшли з категорії «тимчасовозобов'язаних» у категорію власників.

Тобто вони або вже викупили цю землю у графа Толстого, або перебували в процесі виплати викупних платежів. Графа Толстой не просто «віддав» землю, а офіційно відмовився від прав на ці 1212 десятин (1,3 тис. га) на користь сільської громади в обмін на грошову компенсацію від держави (яку селяни потім роками виплачували державі з відсотками).

Подібні кадастрові та проектні плани складають більшу частину картографічної колекції музею. Зокрема, у фондах зберігається оригінальний рукописний межовий земельної ділянки в селі Вишівка Путивльського повіту, що належала служителям Соборно-Троїцької церкви. Для церковних земель Путивльського повіту такі плани часто складалися під час Спеціального межування – це був процес «узаконення» фактичного володіння землями. Графічна частина виконана у кольорі: жовтим позначено орні землі, зеленим із характерним пунктиром – чагарники та ліси, блакитним – заболочені ділянки.

Рис. 1. План дачі села Бегоща (1881)

У лівій частині документа міститься детальний перелік власників та категорій угідь. Ділянка була розподілена між трьома суб'єктами, що позначено на схемі відповідними цифрами: 1) церковнослужителів (загальна частка нижчого духовенства); 2) диякона (персональний наділ, виділений на мапі жовтим кольором); 3) Священнослужителя отця Іоанникія (іменний наділ настоятеля або старшого священника). Ключовим топографічним об'єктом є дорога, яка перетинає ділянку. Пояснювальні написи вказують на важливі логістичні напрямки того часу: на захід – «въ Гвинтовое», на схід – «въ г. Путивль». Це дозволяє точно локалізувати ділянку на захід від Путивля.

Даний план є цінним джерелом для вивчення мікротопоніміки Сумщини, історії землеустрою та церковного землеволодіння. Він

ілюструє механізм забезпечення духовенства земельними наділами. Це не просто карта, а «соціальний зріз» церковної громади. Поділ наділу між священником (о. Іоаннікієм), дияконом та причтом на одному аркуші демонструє ієрархію та економічне забезпечення духовенства.

До цінних експонатів належить також «Плань дачи пустоши Бабій Долины...», копія 1873 року, видана державним селянам Нової Слободи згідно зі статтею 36 Правил про володільні записи (1867 р.). Копію зроблено з плану 1867 р., виконаного Межовим корпусом у масштабі 1 дюйм = 100 сажень. На плані наведено графік магнітних схилень ($5,5^\circ$), поєднано різні способи зображення: якісний фон, ареали, лінійні знаки, а рельєф передано відмивкою (рис. 2).

Не менш цінним є план Бочечанської лісової дачі, що перебувала у володінні Путивльського Молченського монастиря. Документ був укладений у 1895 році виконуючим обов'язки лісничого Рильського лісництва Курської губернії Ф. Рожковським. Наявність підпису лісничого свідчить про державний нагляд за приватними (монастирськими) лісами. Документ також погоджений підписом настоятеля Путивльського Молченського монастиря ігумена Никодима, що свідчить про визнання легітимності меж та планів експлуатації угідь з боку Додаткову цінність цей експонат має як пам'ятка історії природоохоронної діяльності, оскільки створений як додаток до спрощеного плану господарства, розглянутого і затвердженого на засіданні Курського лісоохоронного комітету 5 вересня 1895 року.

Про це свідчить зроблений від руки напис члена комітету Картеєва, завірений гербовою печаткою. План надрукований на спеціальному типографському аркуші з компасною розою сторін горизонту (румбоїдом) та виконаний у масштабі 1 : 8 400. Він єдиний у музейній збірці документів цього періоду, де масштаб подано не у дюймах і сажнях, а у сантиметрах.

План Бочечанської лісової дачі міг бути фундаментальним юридичним інструментом для стабілізації відносин між Путивльським Мовчанським монастирем та громадою державних селян села Бочечки.

У тогочасній правовій системі чітка фіксація меж на офіційно затвердженому кресленні була необхідною умовою для припинення земельних спорів, що виникали через дефіцит наділів та інтенсивне використання лісових ресурсів. Документ переводив стихійну взаємодію сторін у юридичне поле: він не лише захищав монастирську власність від самовільних порубок чи випасу худоби, а й створював прозору базу для господарської співпраці. Завдяки детальній інвентаризації угідь, план дозволяв чітко розмежовувати сфери впливу

[illegible]

Наступний документ є оригінальним поземельним планом, складеним у 1913 р. у загальноприйнятому масштабі в 1 англійському дюймі – 100 саженей, для оформлення земельної угоди в селі Малушине Путивльського повіту. Об'єкт репрезентує техніку «плану на тканині», використану для «міцності» плану, призначеного для

багаторічного зберігання. Аналіз суміжних меж, нанесених на план, дозволяє стверджувати, що ця угода була частиною консолідації земель іншим землевласником – придбана ділянка безпосередньо межує з масивом, який уже належав покупцю-дворянину, котрий таким чином розширював свої володіння. Важливою особливістю документа є відображення динамічного ринку землі того часу. На плані зафіксовано, що інша суміжна частина маєтку в цей же момент відчужується на користь селянина. Це ілюструє характерний для початку XX століття процес поділу дворянських маєтків та їх перехід у власність заможного селянства.

Висновок. Путивльський краєзнавчий музей володіє невеликою, проте змістовною колекцією картографічних матеріалів, основу якої становлять кадастрові та проєктні плани XIX – початку XX століття. Деякі з них є точними відтвореннями більш ранніх геометричних планів XVIII століття, що дає змогу оцінити характер і якість картографічних робіт доби генерального межування. Переважна частина планів є оригінальними документами, причому певні з них створено лише в одному екземплярі. Топографічні плани належать до комплексних картографічних джерел, оскільки поєднують риси як писемних, так і образотворчих матеріалів. Перспективи їх подальшого вивчення полягають у застосуванні системного підходу, що включає одночасний аналіз графічної частини (картографічного зображення), статистичних відомостей та текстових пояснень, які в цьому різновиді картографічних джерел нерідко становлять значну, а подекуди й провідну частину інформації.

УДК 94(477)"16":930

ГІЙОМ ЛЕВАССЕР ДЕ БОПЛАН У ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ XX–XXI СТ.: ВІД ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА ДО ФІЛОСОФСЬКОГО СИМВОЛУ

Юлія Ситник – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних і гуманітарних наук Уманського національного університету

Анотація. У статті досліджено наукову та культурну спадщину Гійома де Боплана як фундаментальне джерело з історії та картографії України XVII ст. Проаналізовано роль його праць у формуванні європейської ідентичності регіону, подоланні стереотипу «Дикого поля» та фіксації козацького устрою. Висвітлено сучасну актуальність образу Боплана як символу історичної тяглості українського суверенітету та культурного зв'язку із Заходом у контексті геополітичних викликів.

Ключові слова: Гійом де Боплан, «Опис України», картографія, козацтво, національна ідентичність.

Abstract. The article examines the scholarly and cultural legacy of Guillaume de Beauplan as a foundational source for 17th-century Ukrainian history and cartography. It analyzes the role of his works in shaping the region's European identity, overcoming the "Wild Fields" stereotype, and documenting the Cossack social structure. The study highlights the contemporary relevance of Beauplan's heritage as a symbol of Ukraine's historical continuity and cultural ties with the West amidst modern geopolitical challenges.

Keywords: Guillaume de Beauplan, Description d'Ukraine, cartography, Cossacks, national identity.

Гійом Левассер де Боплан посідає особливе місце в історії України XVII століття. Його головна праця – «Опис України» (Description d'Ukraine) разом із «Генеральною картою України» – є одним із найважливіших першоджерел ранньомодерної доби [1]. Сучасний джерелознавчий аналіз цих творів передбачає критичну оцінку їхньої достовірності з урахуванням суб'єктивності автора – французького військового інженера на польській службі, чий професійні та комерційні інтереси значною мірою визначали перспективу опису. Водночас Боплан залишається незамінним свідком козацького устрою, військової організації, укріплень та повсякденного життя населення українських земель.

Українська історіографія, починаючи від Михайла Грушевського й до сучасних дослідників, активно інтегрувала матеріали Боплана для реконструкції соціально-економічного, військового та культурного життя України XVII століття [2, с. 211]. Його свідчення стали важливим аргументом на користь історичної самотності регіону, особливо в контексті підтвердження розвиненого козацького суспільства. Окремий аспект – роль Боплана у формуванні та подоланні західноєвропейського стереотипу про «Дике поле». Його тексти, з одного боку, містять згадки про небезпеку та малозаселеність окремих територій, а з іншого – яскраво демонструють ресурсний потенціал краю та наявність організованої соціально-політичної структури.

У XX-XXI століттях Боплан розглядається не лише як автор історичних джерел, а й як важливий міст між Україною та Європою. Його праці – один із перших детальних описів українських земель, створених західноєвропейським фахівцем, – сприяли включенню цього регіону до європейського інтелектуального простору та формуванню уявлень про українців як частину європейської спільноти [3, с. 10].

Особливого значення набуває аналіз картографії Боплана як інструменту ідеології. Карта в цьому контексті постає не просто технічним зображенням, а проєкцією влади, способом присвоєння та організації простору, що набуває актуального геополітичного звучання в умовах сучасних територіальних суперечок.

Не менш важливим є вивчення рецепції спадщини Боплана в сучасній культурі: його образ і праці використовуються в художній літературі, публіцистиці, музейних експозиціях, документальних проєктах та освітніх ініціативах, спрямованих на популяризацію історичної спадщини та національно-патріотичне виховання [5, с. 358].

У філософському вимірі постать Боплана виходить далеко за межі суто історичного джерела. Він стає символом акту картографування та іменування як творення ідентичності. Опис і фіксація території перетворюються на фундамент національної та регіональної самосвідомості, надаючи їй видимого, матеріально зафіксованого місця у світовій географії.

Особливо плідною є інтерпретація Боплана як фігури кордону (лімінальності). Його «Опис України» відображає динамічний, часто конфліктний простір між Заходом і Сходом, осілим життям і Степом. Цей образ кордону стає потужною філософською метафорою постійної боротьби за українську ідентичність і територію [6].

Нарешті, у сучасному контексті, особливо під час російсько-української війни, спадщина Боплана набуває нового, актуального значення. «Опис України» слугує вагомим аргументом історичної тягlosti української території та її європейської орієнтації, протистоячи наративам, які заперечують український суверенітет.

Отже, творчість Гійома Левассера де Боплана й далі залишається багатшаровим феноменом, що поєднує історичне джерело, культурний міст і філософський символ, зберігаючи високу актуальність для розуміння минулого та сучасного України.

Використані джерела: 1.Боплан Гійом Левассер де. Опис України / Пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк; передм. та прим. Я. І. Кравця. – Київ: Каменяр, 1990. 323 с. 2.Дашкевич Я. Українська Бопланіана. Боплан Г.Л. де. Опис України. – К., 1990. – С. 209-232. 3.Вавричин М. Україна на стародавніх картах (середина XVII – друга половина XVIII ст. Київ: ДНВП “Картографія”, 2009. – 224 с. 4.Сосса Р. Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи. – Київ, 2005. – 292 с. 5.Луняк Є. Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. Монографія. – Київ-Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2012. – 808 с. 6.Байцар А. Україна на картах Гійома Боплана (XVII ст.) <https://baitsar.blogspot.com/2017/01/xvii-c-h>

КАРТИ БОПЛАНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІН БІОРІЗНОМАНІТТЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

Станіслав Огілько – доктор філософії з наук про Землю, старший викладач кафедри екології Уманського національного університету, e-mail: ohilko.stanislaw@gmail.com, м.Умань, Україна

Анотація. У статті досліджується значення карт французького інженера та картографа Гійом де Боплан як джерела для ретроспективного аналізу змін біорізноманіття на території України. Обґрунтовано актуальність використання історичної картографії для відтворення природного стану екосистем середини XVII століття — періоду до масштабної індустріалізації. Проаналізовано особливості відображення гідрологічних систем, лісових масивів, степів і водно-болотних угідь на картах Боплана, а також їхню інформативність щодо поширення флори і фауни. Встановлено, що біорізноманіття того часу було значно вищим порівняно із сучасним станом, особливо щодо великих ссавців та природних біотопів. Порівняння історичних і сучасних даних дозволяє виявити основні тенденції деградації екосистем під впливом антропогенних факторів. Доведено, що карти Боплана можуть бути ефективним інструментом для розробки стратегій відновлення біорізноманіття та інтеграції історичних даних у сучасні геоінформаційні системи.

Ключові слова: біорізноманіття, історична картографія, Гійом де Боплан, екосистеми, ландшафти, антропогенний вплив, водно-болотні угіддя, лісові масиви

Abstract. The article examines the significance of maps created by the French engineer and cartographer Guillaume de Beauplan as a source for retrospective analysis of biodiversity changes in Ukrainian territories. The relevance of historical cartography for reconstructing the natural state of ecosystems in the mid-17th century, prior to large-scale industrialization, is substantiated. The study analyzes the representation of hydrological systems, forests, steppes, and wetlands in Beauplan's maps, as well as their value for understanding the distribution of flora and fauna. It is established that biodiversity at that time was significantly higher than today, particularly regarding large mammals and natural habitats. A comparison of historical and modern data reveals major trends in ecosystem degradation caused by anthropogenic factors. The research demonstrates that Beauplan's maps can serve as an effective tool for developing biodiversity restoration strategies and integrating historical data into modern geographic information systems.

Keywords: biodiversity, historical cartography, Guillaume de Beauplan, ecosystems, landscapes, anthropogenic impact, wetlands, forest cover

У сучасних умовах глобальної екологічної кризи та прискореного антропогенного впливу на природні екосистеми, питання відновлення історично обумовленого біорізноманіття набуває критичної важливості. Сучасна охорона природи часто спирається на дані останніх десятиліть, що не дозволяє повною мірою зрозуміти глибинні зміни в ландшафтах та біоценозах, що відбувалися століттями назад [1]. В цьому контексті історична картографія стає невід'ємним інструментом ретроспективного аналізу стану довкілля. Особливе місце в цьому ряді посідають карти та описи території України

середини XVII століття, створені французьким інженером і картографом Гійомом де Бопланом (GuillaumededeBeauplan).

Актуальність дослідження зумовлена тим, що період, коли працював Боплан (1630-1659 рр.), є ключовою точкою відліку для оцінки трансформації українських ландшафтів до початку масової індустріалізації. До цього часу екосистеми перебували у стані, який ще не був суттєво порушений промисловим виробництвом, але вже зазнавав впливу сільськогосподарського освоєння земель та військових дій. Карти Боплана є одним із найавторитетніших джерел того часу, що містить детальну інформацію не лише про населені пункти та кордони, а й про природні об'єкти: річкову мережу, лісові масиви, болота та степові простори.

Гійом де Боплан (1600-1672) був французьким інженером, який протягом майже 30 років перебував на службі Речі Посполитої. Саме цей період збігається з часами козацької державності та активних військових конфліктів у регіоні. Його праця «Опис України» (1650 р.) та супровідні карти стали першими спробами наукового картографування українських земель, що базувалися на безпосередніх спостереженнях та геодезичних вимірах [2].

Важливо розуміти специфіку картографічного стилю Боплана. Його карти не є сучасними тематичними картами природи, але вони містять достовірну інформацію про рельєф та гідрологію, що дозволяє реконструювати стан довкілля. На картах «Спеціальна карта України» (1650) та інших картографічних зображеннях відображено:

- Гідросистеми: Точне розташування річок Дніпра, Десни, Сіверського Дінця, Південного Бугу, їхніх приток та озер.
- Ландшафтні ознаки: Позначення лісів (символами дерев), боліт (спеціальними знаками), степових просторів (відкриті ділянки).
- Топографічні деталі: Згадки про ями, пагорби, що можуть свідчити про ерозійні процеси або специфіку ґрунтів.

Боплан також залишив текстовий опис, де детально розповідає про природні ресурси регіону [3]. Він зокрема зазначає про багатство рибних запасів у річках та озерах, наявність диких тварин (биків, лосей, вовків), а також про структуру лісових масивів на Правобережжі та Лівобережжі. Для сучасного дослідника це є цінним доказом того, що у XVII столітті біорізноманіття українських територій було значно вищим за нинішнє, особливо в частині великих тварин і водно-болотних угідь.

Одним із ключових аспектів дослідження біорізноманіття є відтворення структури рослинного покриву. Карты Боплана дають

змогу візуалізувати розподіл лісових масивів на початку епохи активного освоєння земель козаками та селянами.

На картах Боплана видно, що лісова зона (лісостепова частина України) була значно ширшою і простягалася далі на південь, ніж це спостерігається сьогодні. Наприклад, у басейні річки Десни та її приток позначено суцільні лісові масиви, які нині розорані або перетворені на луки. Це свідчить про те, що в XVII столітті екосистеми були більш стійкими до ерозії ґрунтів завдяки кращому рослинному покриву [4].

Особливу увагу варто приділити згадкам Боплана про дубові та грабові ліси на Правобережжі. Сучасні палеогеографічні дослідження підтверджують, що ці території були основними осередками біорізноманіття для багатьох рідкісних видів рослин і тварин [5]. За даними картографічних матеріалів, ліси Боплана характеризувалися високою щільністю та різноманітністю порід, що створювало сприятливі умови для розмноження численних видів птахів та ссавців.

Важливим аспектом є також відображення на картах болотистих територій. Боплан детально позначає заболочені ділянки вздовж берегів річок, особливо в Поліссі та на Правобережжі. Ці території були критично важливими для збереження водного балансу регіону та існування специфічної флори (камінь, очерет, очеретяні болота). Сучасна меліорація значної частини цих територій призвела до втрати цінних біотопів, що знаходить відображення у порівнянні карт Боплана з сучасними картами [6].

Картографічні матеріали Боплана містять також важливу інформацію про тваринний світ, хоча вона часто подана у текстовому супроводі до карт. У своєму описі він згадує про масове полювання на диких тварин, що свідчить про їхню чисельність. Зокрема, відзначається наявність великої кількості лосів, оленів та биків у лісових зонах. Це вказує на те, що екосистеми могли підтримувати популяції великих трав'яїдних ссавців, які нині є рідкісними або відсутніми на більшій частині території України [7].

Гідрологічна система річок також зазнала суттєвих змін. Карти Боплана показують природне русло Дніпра та його приток без значних штучних каналів, які були створені в XX столітті (наприклад, Канівське водосховище). Це дозволяє реконструювати стан рибних запасів у минулому. Боплан зазначає про високу продуктивність річок для рибальства, що підтверджується сучасними палеоентомологічними дослідженнями ґрунтів [8].

Важливо також згадати про водно-болотні угіддя. На картах видно великі озера та болота, які нині часто пересохли або були осушені для

сільського господарства. Це призвело до втрати місць гніздування для птахів та зменшення біорізноманіття водолюбивих видів. Порівняння історичних карт дозволяє виявити території, де зміни в гідрологічному режимі стали найбільш відчутними[9].

Основною причиною змін біорізноманіття на українських територіях за останні три століття є антропогенний фактор. Карти Боплана дають змогу визначити початкову точку відліку для оцінки цього впливу. У XVII столітті основним видом діяльності було природне господарство, яке мало менший негативний вплив на довкілля порівняно з індустріальним виробництвом.

З часом, особливо в XX столітті, відбулася масова вирубка лісів для промислових потреб та сільського господарства. Карти Боплана показують, що ліси були розташовані ближче до населених пунктів, ніж нині, але все ще займали значні території. Сучасна ситуація характеризується фрагментацією лісових масивів та втратою зв'язків між екосистемами [10].

Сільськогосподарське освоєння земель також призвело до змін у структурі рослинного покриву. Боплан описує значні степові простори, які нині перетворені на орні землі. Це призвело до зниження біорізноманіття степових екосистем та зникнення багатьох видів рослин і тварин, що пристосувалися до відкритих просторів[11].

Важливим аспектом є також військові конфлікти. Боплан працював у період активних воєн (Хмельниччина, російсько-польські війни), які також впливали на стан довкілля через руйнування інфраструктури та зміну заселеності територій [12]. Це свідчить про те, що біорізноманіття могло зазнавати періодичних колапсів навіть у XVII столітті, але відновлювалося швидше завдяки меншій щільності населення та меншому техногенному навантаженню.

Проведений аналіз картографічних матеріалів Гійома де Боплана дозволяє зробити наступні висновки:

- Карти Боплана є унікальним джерелом для ретроспективного відтворення стану біорізноманіття українських територій середини XVII століття. Вони містять достовірну інформацію про розподіл лісів, водно-болотних угідь та гідрологічних систем, яка недоступна в інших джерелах того часу.
- Порівняння історичних карт з сучасними картами свідчить про суттєве скорочення площі лісових масивів та водно-болотних угідь, що призвело до втрати біорізноманіття та фрагментації екосистем.
- Наявність на картах позначень великих тварин (лосі, бики) свідчить про високий рівень стійкості екосистем того часу та

можливість їх відновлення при дотриманні відповідних природоохоронних заходів.

- Використання картографії Боплана в сучасній екології дозволяє розробити стратегії відновлення біорізноманіття, орієнтуючись на історичні зразки екосистем.

Таким чином, карти Боплана є не лише пам'яткою картографічної науки, а й важливим інструментом для сучасної екологічної моніторингу та планування природоохоронних територій. Збереження цих даних у цифровому вигляді та їх інтеграція в геоінформаційні системи (GIS) дозволить отримати нові дані для відновлення історичного біорізноманіття України.

Використані джерела: 1.Боплан Г. Опис України: записки інженера Гійома де Боплана (1650 р.) / переклад та примітки В. Смоля. К.: Дніпро, 2018. 345 с. 2.Ткаченко О. В. Еволюція лісових екосистем Правобережної України на основі картографічних даних. Проблеми екології та охорони природи. 2021. Вип. 34. 112-125 с. 3.Національна академія наук України. Екологічний моніторинг: методичні засади. Інститут екології. К., 2018. 234 с. 4.Бойчук Л. М. Лісовий покрив України в XVII столітті за даними картографічних джерел. Екологія та охорона довкілля. 2016. Вип. 4. 78-85 с. 5.Гурін В. А. Болотні екосистеми України: історія та сучасність. Вісник Львівського університету. Серія екологічна. 2019. Вип. 45. 34-41 с. 6.Петренко О. Фауна України в історичних джерелах XVII ст. Зоологічний журнал. 2018. Т. 97, № 2. 156-165 с. 7.Ковальчук М. Великі ссавці українських лісів: історичний аспект. Екологічний вісник. 2021. № 4. 90-98 с. 8.Шевченко Ю. Рибні запаси Дніпра в XVII столітті: картографічна реконструкція Рибне господарство України. 2017. Вип. 3. 55-62 с. 9.Лисенко І. Водні угіддя Правобережної України: від Боплана до сьогодення. Географічний вісник. 2020. - № 2. 70-78 с. 10.Кравченко О. Фрагментація екосистем як загроза біорізноманіттю. Екологія людини. Т. 15, № 1. 12-20 с. 11.Бондаренко В. Степові екосистеми України: динаміка змін. Рослинний світ України. 2017. Вип. 12. 65-73 с. 12.Тарасов Д. Військові конфлікти та їх вплив на довкілля в XVII ст.. Історичні дослідження. 2019. № 3. 88-95 с.

УДК 910.1+528.9] (091) (477):929Боплан

ВЕЛИКИЙ ЛУГ ВІД ЛЕ ВАСЕРА ДЕ БОПЛАНА ДО СЬОГОДЕННЯ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сергій Сонько - доктор географічних наук, професор, професор кафедри екології Уманського національного університету; e-mail: sp.sonko@gmail.com
м.Умань, Україна.

Ірина Кравцова - доктор географічних наук, доцент, доцент кафедри екології Уманського національного університету; e-mail: irinakravzova@gmail.com м.Умань, Україна.

Мирослав Жуковський - кандидат історичних наук; заступник директора з наукової роботи КЗ «Нікопольський краєзнавчий музей»; директор Нікопольського регіонального відділення науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України, e-mail: deliver8mail@gmail.com, м.Нікополь, Україна

Анотація. Завдяки французькому картографу Гійому Ле Вассеру де Боплану назва нашої держави чи не вперше з'явилась на картах 17 століття. Прискіплива увага географів і картографів до річки Дніпро на усіх історичних відтинках часу є не випадковою передусім через те, що ця річка є природною межею не лише між великими історичними регіонами, а й межею епох. А для українців пониззя Дніпра, а, головню, Великий Луг – ще й потужний егрегор державності та світосприйняття. Знищення агресорами Каховського водосховища не повинно стати непоправною трагедією, а бути стимулом для відродження цієї території.

Ключові слова: карти Г.Л. де Боплана, Дніпро, Великий Луг, сільське господарство, адаптація

Abstract. Thanks to the French cartographer Guillaume Le Vasser de Beauplan, our state name appeared on the maps of the 17th century for the first time. The meticulous attention of geographers and cartographers to the Dnieper River in all historical periods of time is not accidental, primarily because this river is a natural border not only between large historical regions, but also the border of eras. And for Ukrainians, the lower reaches of the Dnieper, and, above all, the Great Meadow, is also a powerful egrigor of statehood and worldview. The destruction of the Kakhovka reservoir by the aggressors should not become an irreparable tragedy, but should be an incentive for the revival of this territory.

Keywords: maps of G.L. de Beauplan, Dnieper, Great Meadow, agriculture, adaptation

Основна заслуга Г.Л. де Боплана перед Україною та її народом полягає у створенні унікальних карт України – Генеральної, Спеціальної та інших кількох десятків на основі власних спостережень і зйомок. Найбільший інтерес викликають бопланівські карти Дніпра. На них Г Боплан подає детальну топографічну характеристику русла ріки, її допливів і прилеглих до неї територій, максимально докладно зображує острови, пороги, піщані коси, окремі камені, вказує фортеці, населені пункти, переправи.

Карта Г.Л. де Боплана «Частина ріки Борисфену...» або «2.Запорозжя» має велике історичне значення, оскільки показує місцевість, де були п'ять найвідоміших із семи Запорозьких Січей – Томаківська (1568-1593 рр.), Базавлуцька (1593-1638 р.), Микитинська Січ (1639-1652 рр.), яка стала місцем початку Української Козацької Держави (1648-1755 рр.) і у майбутньому були Чортомлицька (1652-1709 рр., 1728-1730 рр.) та Нова Січ (1734-1775 рр.). Порівняно із картами створеними ним раніше та картами інших авторів вона більш

інформативна [2]. Цей творчий доробок Боплана органічно входить до єдиного комплексу карт, створених ним у 30-х-50-х рр. XVII ст. [12].

Річка Дніпро в усі часи була не лише умовною, а й і реальною межею між лісом і диким полем, між кочовиками і землеробами, між Європою і Азією, а сьогодні – між цивілізацією і середньовіччям... Історичні події, в результаті яких формувалась ця межа, дають нам право констатувати невідповідність тієї трагедії, яка сталась з греблею колишньої Каховської ГЕС. Так сталося, що усі Дніпровські водосховища будувались за радянських часів, крім побічної мети (виробництво електроенергії, водозабезпечення та зрошення) з головною метою – бути нездоланною перешкодою (у разі руйнування гребель) «для проклятих англо-саксів», які лише сплять і бачать як би завоювати найсправедливішу країну світу. Підриваючи греблю Каховської ГЕС загарбники знали куди і скільки закласти вибухівки [6].

До затоплення Каховським водосховищем у 1954 році, територія заплави Дніпра мала назву «Великий Луг» (рис.1).

Це була мозаїка плавнів, заплавних лісів, луків і водно-болотних угідь. Крім того, ця територія мала значення як історичний і культурний ландшафт, що був тісно пов'язаний із козацькою історією України. Саме тут існували запорозькі Січі, а сам Великий Луг вважався середовищем формування козацької культури (рис.2.).

Затоплення Великого Лугу призвело до втрати біорізноманіття, руйнування природних оселищ і спровокувало масштабне розорювання степів півдня України. З моменту побудови ГЕС їх почали використовувати для потреб рільництва, а не випасу худоби, як раніше. Через регулювання водного стоку Дніпра змінився гідрологічний режим регіону, розпочалися ерозійні процеси берегів, замулення і евтрофікація; зрошення призвело до засолення ґрунтів. Інтенсивне випаровування води з великого мілководного плеса спричинило зростання водного дефіциту в басейні Нижнього Дніпра та підвищення рівня мінералізації води [1].

З господарської точки зору територія Великого Лугу використовувалась для лісозаготівлі, полювання, рибальства, бджільництва, а також як пасовища та сіножаті. Основним напрямом господарювання в регіоні було скотарство (передусім вирощування овець тонкорунних і грубошерстих порід та великої рогатої худоби для молока та м'яса).

Під час радянського періоду господарську роль території змінили: місця лісозаготівлі стали для колгоспів зоною випасу та сінокошення. Через це площа лісів значно скоротилась і на їх місці були сформовані

лучні екосистеми. Тож на момент створення водосховища лише 20% площі Великого Лугу були зайняті лісовою рослинністю.

Рис.1. Великий Луг на карті 1775 року [13]

Це пояснює, чому сучасні українці сприймають Великий Луг радше як лучний ландшафт, а не лісовий. Із затопленням Великого Лугу були втрачені угіддя, що були єдиним придатним місцем випасу в посушливі роки [1]. Слідуючи радянській традиції гігантизму навколо водосховища планувалось побудувати потужні промислові центри, розорати та залити водою дикий степ для отримання «рекордних врожаїв» (не лише кукурудзи, а й рису та бавовника), звести 12-блочну Запорізьку АЕС.

Сьогодні, після руйнування греблі Каховської ГЕС з'явилася можливість для експертної дискусії про майбутнє регіону. Адже питання, чи варто будувати нове водосховище після руйнування має значно більше шансів на повноцінне обговорення, ніж прагнення попередників про можливість спуску водосховищ. Відродження природних екосистем та історичної пам'яті, пошук нових шляхів економічного розвитку – у сучасному світі це достатньо вагомі аргументи на користь відмови від будівництва, не менш важливі, ніж господарські показники [1].

На двох конференціях, присвячених катастрофі Каховського водосховища, автори закликали не драматизувати її наслідки, а намагатись знайти реальні шляхи їх подолання [6,7]. Насправді, автори пропонують поєднати дві основоположні ідеї – збереження природного біорізноманіття (в нашому випадку його відродження в межах Великого Лугу) і адаптацію сільського господарства Нижнього Подніпров'я до зміни режиму зволоження.

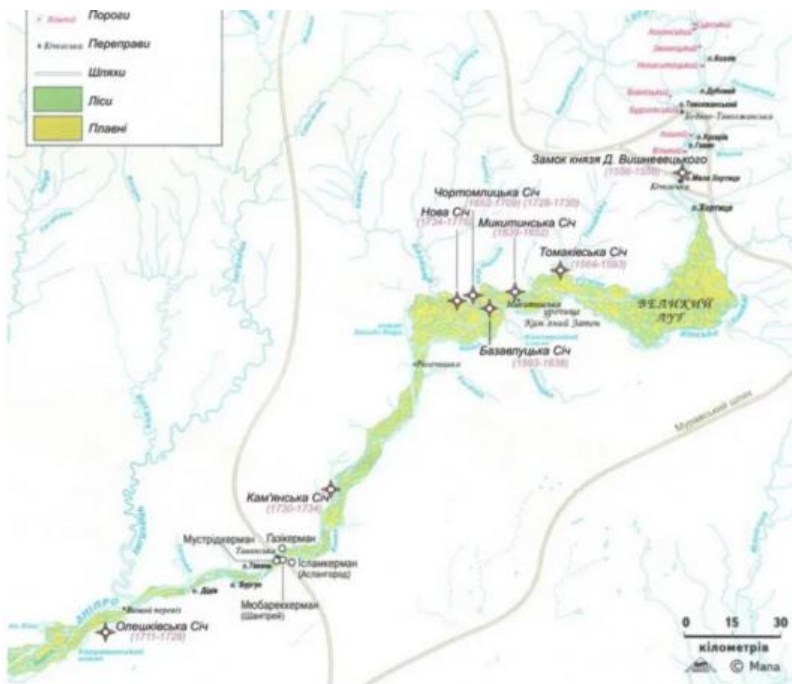

Рис.2. Козацькі січі, що були збудовані навколо Великого Лугу [14]

Насправді, каховська катастрофа завдала прямих збитків сільському господарству на 25 мільйонів доларів США, залишивши майже 600 000 гектарів сільськогосподарських угідь без доступу до зрошення [3]. Однак, за авторитетними оцінками фермерські та особисті селянські господарства виявилися більш стійкими під час війни, що підтверджено дослідженнями Національної академії наук України [4] та звітом ФАО [10]. Це сталося через те, що місцеві виробники продуктів харчування менше залежать від зовнішніх ресурсів, агротрейдерів, вони мають власне обладнання, техніку та складські приміщення, вони частіше використовують органічні добрива та місцеві адаптовані сорти насіння, вони переробляють і продають свої продукти харчування як на місцевих ринках, так і через неформальні мережі, і вони орієнтуються виключно на місцеву робочу силу. Означені риси дозволили українським дрібноземельним господарствам адаптуватися до складних обставин і продукувати харчі для своїх родин, сільських громад, українського війська та ВПО [11]. 3

екологічної ж точки зору фермерські господарства на найнижчому рівні ландшафтної просторової організації посилено здійснюють екосистемні послуги [5].

За даними опитування ФАО [10] та інших досліджень все більше українців почали вирощувати власні продукти харчування, щоб вирішити проблему нестачі харчів та високих цін на продукти. Багато ВПО переїхали до сільської місцевості, втікаючи із зони бойових дій або з великих міст, які зазвичай є цілями агресора. За деякими оцінками війна призвела до відродження багатьох знелюднених сіл і продемонструвала велике значення сімейних ферм і особистих селянських господарств для забезпечення продовольством України під час війни [11].

Отже, на мікрорівні сімейного фермерського господарства стає більш зрозумілою дуже важлива проблема, похідна від наявності непорушених природних екосистем, якою без сумніву може стати відроджена екосистема Великого Лугу. Усім відомо, що біологічна продуктивність одиниці площі природної екосистеми і агроекосистеми (яка прагне до монокультури) суттєво відрізняється на користь природних екосистем. Тобто, які б ми не застосовували генно-технологічні новачки з метою покращення використання сонячної радіації культурними рослинами, засвоєння ФАР (фотосинтетично активної радіації) початково вище у природних угруповань рослин в умовах природної екосистеми [8].

Власне, цей факт переводить доволі абстрактну проблему природного біорізноманіття у ряд непересічного завдання глобально-еволюційного значення. Одна із закономірностей біологічного різноманіття затверджує, що найбільш стійкими до зовнішніх збурень є багаті видами спільноти. Це пов'язано із наявністю різноманітних типів і форм біотичних взаємин – топічних, форичних, фабричних, трофічних тощо. Тому вилучення хоча б одного із видів із екосистеми може призвести до її дестабілізації, порушення механізмів підтримки гомеостазу і, як наслідок, – загибелі [5]. Саме тому у природних екосистемах механізми пристосування набагато розвинутіші, передусім через багатоярусність природних угруповань. Відтак, монокультура, характерна для великих агрохолдингів, не сприяє забезпеченню стійкості агрофітоценозів.

Зазначену проблему здатні вирішити адаптивні агроекосистеми, або ж розвиток таких систем ведення сільського господарства, в яких би раціонально використовувались ресурси природних екосистем конкретної території. А потенціал розвитку адаптивного сільського

господарства набагато вищій на малих за площею територіях фермерських господарств [8].

Збільшення фіторізноманіття в агроєкосистемах Півдня України, а отже підсилення їх буферності до різких змін режимів зволоження (як через тенденцію змін клімату, так і через катастрофу Каховського водосховища) можливе введенням до них таких культур як Нут (*Cicer arietinum* L.), Сочевиця звичайна (*Lens culinaris*), Чина посівна (*Lathyrus sativus*), Сорго звичайне (*Sorghum bicolor*), Рижий посівний (*Camelina sativa* L.), Амарант (*Amaránthus*), Світчграс або лозоподібне просо (*Switchgrass – Panicum virgatum* L.).

Перелічені культури у разі введення їх у сівозміни можуть виконувати не лише функції продовольчого забезпечення, а й бути використані як покривні/сидеральні, або ж формувати кормову базу для тваринництва. Як, у яких сполученнях їх вводити у посіви вирішить мудрий український селянин-фермер, навчений господарювати колективізацією, розкуркулюванням та голодоморами [9]. Державі лише треба не заважати йому надмірними податками та поки що нездійсненими мріями (на зразок, «коли ми відбудуємо Каховське водосховище, тоді...»), а надавати реальну підтримку через гранти, пільги та довгі кредити.

Використані джерела: 1. Великий Луг чи Каховське водосховище: сучасне бачення / упор. В.В. Колодежна, О.В. Василюк. – Чернівці: Друк Арт, 2025. – 128 с. – (Серія: «Метаморфози Великого Лугу». – вип. 2. 2. Жуковский М., Пересадько В., Сонько С. 425 річниця від часу народження Гійома Ле Вассера де Боплана та його роль у становленні української географії і картографії./ Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2025. Вип. 42. С. 45-52. <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2025-42-05>. 3. Наталія Мамонова, Олена Бородіна, Браян Кунс. Українське сільське господарство у воєнний час стійкість, реформи та ринки. / 9 November 2023. <https://www.tni.org/uk>. 4. Олена Бородіна. Зменшення страждань українських людей, пов'язані із доступом до вітчизняних продуктів харчування. Науково-аналітична записка, 2022. - ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». 5. Сонько С. П., Зозуля І. О. Екологічно збалансовані агроєкосистеми – запорука сталого розвитку. / Людина та довкілля. Проблеми неоекології. 2024. Вип. 41. С. 57-69. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-4224-2024-41-04>. 6. Сонько Сергій, Сандул В'ячеслав. Про величність витворів біосфери і ноосферність антропогенної діяльності. / Катастрофа Каховського водосховища: рік «післязавтра» і перспектива майбутнього: Збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 06-07 червня 2024 р / [за ред. Мальчикової Д.С., Ходосовцева О.Є. Пилипенка І.О.,]. – Херсон : Херсонський державний університет, 2024. – 53 с. – СС 22-23. 7. Сонько С.П., Сандул В.А., Жуковский М.П. Роль фермерських господарств у розвитку посухостійких галузей рослинництва Нижнього Подніпров'я. / Катастрофа Каховського водосховища:

перспектива майбутнього: Збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 05-06 червня 2025 р / [За ред. І.О. Пилипенка, Д.С. Мальчикової]. – Херсон : Херсонський державний університет, 2025. – 41 с. С.С. 25-28. **8.**Сонько С.П., Полторецький С.П., Василенко О.В., Шевченко Н.О. Специалізація сільського господарства як рушійна сила еволюційного перетворення неоекології в нооекологію. / Людина та довкілля. Проблеми неоекології. Сучасні географічні та екологічні дослідження довкілля. – 2019.вип 32. - Харків: Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2019. – С.6-24. **9.**Сонько С.П. Чому українській землі потрібен власник, або нові варіації старого гасла «Землю – селянам!». / Ароекологічні, соціальні та економічні аспекти створення й ефективного функціонування екологічно стабільних територій: колективна монографія/ за ред. П.В.Писаренка, Т.О.Чайки, О.О.Ласло. - П.: Видавництво «Сімон», 2016.- 230 с. - С.С. 167-176. **10.**FAO. 2022. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. Rome. <https://doi.org/10.4060/cc3311en>. **11.**Mamonova, N. (2022). Food sovereignty and solidarity initiatives in rural Ukraine during the war. *The Journal of Peasant Studies*, 50(1), 47–66. <https://doi.org/10.1080/03066150.2022.2143351>. **12.**Zhukovsky M.P.: Map of G.L. de Beauplan “2. Zaporozhye”: scientific edition / M.P. Zhukovsky. – Kyiv: Pedagogical Thought, 2020. – 96 p.: ill. **13.**<https://md-eksperiment.org/post/velykyj-luh-istorija-kozatskoyi-spadshchyny-ta-suchasne-vidrodzhennja>. **14.**https://24tv.ua/tech/velykiy-lug-shho-vidomo-pro-sertse-ukrayinskogo-kozatstva-yogo_n2334259

УДК 910.1+528.9] (091) (477):929Боплан

МЕТОДИКА ЕЛЕМЕНТАРНОЇ ГІС ЯК СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПАПЕРОВОЇ КАРТОГРАФІЇ БОПЛАНА У ЦИФРОВОМУ СВІТІ

Сергій Сонько - доктор географічних наук, професор, професор кафедри екології Уманського національного університету; e-mail: sp.sonko@gmail.com м.Умань, Україна.

Анотація. Головна цінність карт Боплана, як і карт інших картографів тієї епохи полягає в відомому географам третьому вимірі: це тоді, коли при погляді на карту хочеться щось порівнювати в пошуках відповіді на запитання «Чому?». Саме цю головну ознаку географічних карт ми намагались втілити в авторській методиці елементарних геоінформаційних систем (ЕГІС), створеної в середовищі текстового редактора «Word». Важливим позитивним компонентом ЕГІС є інструментарій, що забезпечує певну простоту наповнення баз даних, та зв'язування їх з географічною основою. Завдяки застосуванню цього інструментарію студент, учень, науковець, держслужбовець викладач, мають можливість регулярно поновлювати геопросторову і атрибутивну базу даних ЕГІС.

Ключові слова: карти Г.Л. де Боплана, елементарна ГІС, текстовий редактор, бази даних.

Abstract. The main value of Boplan's maps, as well as the maps of other cartographers of that era, lies in the third dimension known to geographers: this is when, when looking at the map, you want to compare something in search of an answer to the question "Why?" It is this main feature of geographical maps that we tried to embody in the author's methodology of elementary geographic information systems (EGIS), created in the Word text editor environment. An important positive component of the EGIS is the toolkit that provides a certain simplicity of filling databases and linking them to the geographical basis. Thanks to the use of this toolkit, a student, pupil, scientist, civil servant, teacher have the opportunity to regularly update the geospatial and attributive database of the EGIS.

Keywords: maps G.L. de Boplane, elementary GIS, text editor, databases.

У середині 17 ст. французький військовий інженер і картограф Пйом Левассер де Боплан, який перебував на польській службі за запрошенням короля Сигізмунда III, на основі власних спостережень і зніманих створює карти України (уже за дорученням короля Владислава IV).

Найбільш відомі з них були видрукувані у Гданську (Генеральна, розмір - 42х54,5 см, приблизний масштаб 1:1 800 000, південне орієнтування, 1648 р. і Спеціальна, 8 аркушів розміром 41,5х45 см кожен, приблизний масштаб 1:450 000, південне орієнтування, 1650 р.). Обидві гравірував славетний голландський майстер Вільгельм Гондіус.

На Генеральній карті відображено 1293 об'єктів, зокрема 993 назв населених пунктів і городищ та 160 назв річок.

Спеціальна була однією з перших середньомасштабних і найбільш детальних топографічних карт великої території у Європі, на якій крім річок, лісів, гір, доріг зображено велику кількість населених пунктів (усього 26 умовних позначень).

Карти Боплана доопрацьовувалися і широко використовувалися у наступних картографічних творах, перевидавалися різними мовами впродовж 17-18 ст. Майже століття вони широко використовувалися в європейській картографії для відображення українських земель. Важливо відзначити, що геодезична коректність зазначених карт була на доволі низькому рівні, адже початок французьких градусних вимірювань було закладено Жаном Пікаром лише в 1669-1670 рр. Зокрема, на широті Парижа за допомогою приладу із трубкою, яка була оснащена сіткою ниток, він виконав вимірювання і першим точно визначив довжину одного градуса дуги меридіана та встановив розміри земної кулі. Дуже важливим є й той факт, що вперше використана Пікаром зорова труба із сіткою ниток згодом знайде широке використання практично у всіх геодезичних приладах [4]. З історіографічних джерел не відомо якими геодезичними приладами користувався Боплан на зорі нового часу, проте добре відомі древні

геодезичні інструменти (ще з Єгипту, тобто 2600 року до нашої ери) такі як відвис, схил, рівень А, рівень Т і кутник.

На межі XVIII-XIX століть перелік геодезичних інструментів значно розширився. Це були: мірні стрічки, вимірювальне колесо, геодезичні ланцюги, стрілка, кілочок, дистанційні штанги, офсетні штанги, відвис, хрестовина, оптика, косинець, квадрат призми, косинка, штатив, плоский стіл, алідада, сантехнічна вилка, нівелір, жолоб компас, інструменти для прямого нівелювання, далекомір, сошка з відвисом, геодезичний ланцюг, циркумферент [11]. Очевидно, що з об'єктивних причин Боплан цими інструментами не користувався.

Але цінність карт Боплана, як і карт інших картографів тієї епохи полягає зовсім в іншому. На нашу думку, це не інформативність (притаманна технічному рівню того часу), це не естетичне сприйняття зображення з елементами барокко і ренесанса, це навіть не оригінальність картографічних прийомів... Третій вимір – ось та непересічна ознака будь яких географічних карт – від древнього Єгипту, морехідних портоланів, карт Пірі Рейса аж до сучасних анаморфозних карт. Тобто, це тоді коли погляд на карту викликає більше запитань ніж відповідей на них. Це тоді, коли при погляді на карту хочеться щось порівнювати в пошуках відповіді на запитання «Чому?», а не хапатись за лінійку з метою визначити масштаб...

Саме цю головну ознаку географічних карт ми намагались втілити в авторській методиці елементарних геоінформаційних систем (ЕГІС), створеної в середовищі текстового редактора «Word». Взагалі, ГІС – це, передусім, інформаційна система, або ж система обробки геоданих, яка володіє засобами накопичення, зберігання, відновлення, пошуку і представлення цих даних. Цю інформаційну систему відносять до категорії автоматизованих інформаційних систем, які застосовують ПК на усіх етапах обробки інформації [2]. Визначною рисою ГІС є їхня унікальна структура, у якій наявні специфічні методи аналізу геопросторових даних, які в сукупності з засобами відображення, зберігання, оперування й представлення просторово-розподіленої інформації складають основу технології географічних інформаційних систем, або ГІС технологій.

З точки зору географічної науки геоінформаційні системи обробляють географічні потоки, які утворюються в географічній оболонці у вигляді інформаційного відображення цілого переліку об'єктів географічного дослідження. Сучасні ж інженерні можливості ГІС мають конкретний практичний вихід завдяки перевагам географічно прив'язаної інформації [1].

В нашому випадку термін «елементарна» необхідно розуміти швидше в розумінні «спрощена» аніж «частина» або «компонент» більш складної системи. Отже, ЕГІС - це така система, яка не в повній мірі використовує традиційні функції ГІС. Зокрема, відсутня прив'язка даних до географічних координат, тому що картографічні образи створюються відповідно до «вбудованих» параметрів настроювання текстового редактора «Word» «Параметри сторінки». Головна ж перевага ГІС порівняно з паперовими картами в пропонованій елементарній ГІС зберігається, а саме, можливість оперативного доступу і візуалізації просторово прив'язаної інформації [5]. Усі процедури з векторизації растрових зображень, створення образно-знакових моделей, прив'язки гіпертексту здійснюються у популярному текстовому редакторі «Word» (рис.1, 2).

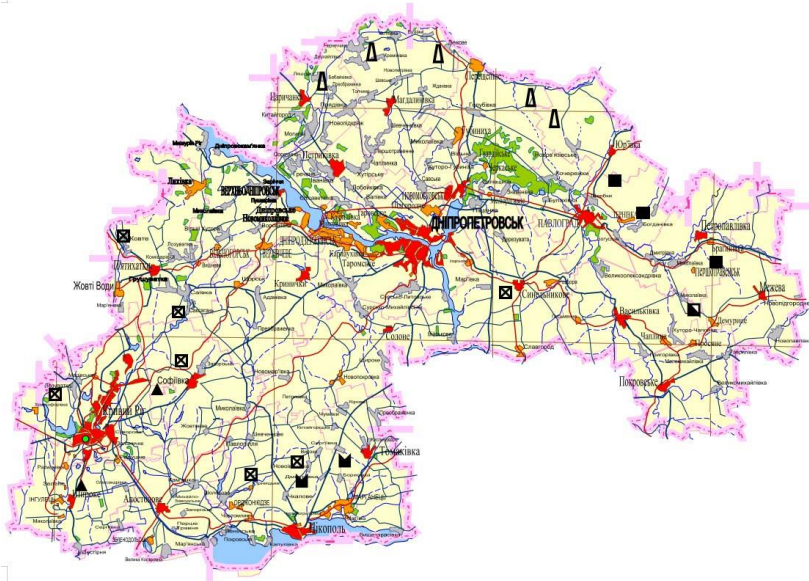

Рис.1. Векторна карта Дніпропетровської області з функціями ГІС

Розроблена методика поєднує в собі ознаки геоінформаційної системи і окремо - електронної карти. Зважаючи на ту увагу, яку приділяють вирішенню проблем регіонального рівня, функціонуванню об'єднаних територіальних громад [7], а також зважаючи на дефіцит забезпечення картографічними матеріалами, за допомогою пропонованої методики можливе як постійне поповнення так і

створення нових тематичних карт (як в паперовому, так і в електронному вигляді).

Рис.2. Векторна карта Черкаської області з функціями ГІС

Важливим позитивним компонентом ЕГІС є інструментарій, що забезпечує певну простоту наповнення баз даних, та зв'язування їх з географічною основою. Завдяки застосуванню цього інструментарію студент, учень, науковець, держслужбовець, викладач, мають можливість регулярно поновлювати геопросторову і атрибутивну базу даних ЕГІС.

Ще однією позитивною рисою пропонованої ЕГІС є можливість створювати якісні демонстраційні матеріали до презентацій, наукових статей, доповідей, в режимі векторної графіки (рис.).

Враховуючи, що однією з переваг ГІС є пошарове зображення геоінформації, в процесі створення ГІС велике значення має вибір головних шарів, котрі при подальшій візуалізації можуть бути використані для маніпулювання усіма даними. До мінімально необхідної належить інформація, яка зазвичай поміщається на звичайних топокартах певного масштабу. Зазвичай, це: градусна (або кілометрова) сітка; рельєф суходолу; гідрографія; населені пункти; промислові, сільськогосподарські і соціально-культурні об'єкти; дорожня мережа і дорожні споруди; рослинність і ґрунти; адміністративний устрій [3].

Зміст і насиченість певних геоінформаційних систем великою мірою залежить від тієї інформації, яка міститься в базі даних. Головними джерелами для поповнення таких баз даних є картографічні дані, матеріали ДЗЗ, статистичні дані та результати геодезичного знімання. Питома вага окремих компонентів у складі ГІС залежить від типу геоінформаційної системи, який відповідно залежить від територіального охоплення (глобальні, національні, регіональні, місцеві та об'єктні), функціонального призначення (тематичне картографування, туризм, управління, інжиніринг, моніторинг, прогнозування, наукові дослідження, проектування, кадастр), галузевої орієнтації (сільське господарство, природні ресурси, геологія, екологія, гідрологія, і.т.і.).

Тривале використання і удосконалення технології ЕГІС на кафедрі екології Уманського національного університету представлено у численних публікаціях і практичних розробках [6,8,9,10].

Використані джерела: 1.Географічні карти та картографічний метод дослідження (1 том - Географічні карти) (2 том — Картографічний метод дослідження) / Т. В. Дудун, С. В. Тітова.// упоряд. С. В. Тітова. – К., 2017. – 150 с. 2.Геоінформаційні системи. Вступний курс: навч. посіб. / А. Д. Тевяшев, В. П. Ткаченко, М. І. Губа та ін. – Х. : ХНУРЕ, 2017. – 392 с. 3.Геоінформаційні системи і бази даних : монографія / В. І. Зацерковний, В. Г. Бурачек, О. О. Железняк, А. О. Терещенко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 492 с. 4.Остапчук С. М. Картографія: відкрий свою «Terra incognita». Навчальний посібник [Електронне видання]. - Рівне : НУВГП, 2019. - 315 с. 5.Сонько С.П. Використання методики елементарних геоінформаційних систем в географічній та екологічній освіті. / Збірник матеріалів УІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю; до 25 річниці Незалежності України) Географія та екологія: наука і освіта. м.Умань,14-15 квітня./від.ред. О.В.Браславська - ВПЦ Візаві, 2016. -224 с.-С С 188-191. 6.Сонько С.П. Досвід створення елементарної ГІС «Оцінка екологічного впливу сільського господарства на ландшафти Черкаської області». / Перспективи розвитку лісового і садово-паркового господарства: Матеріали наукової конференції. - Умань: Візаві, 2015.- 198 с.- СС.18-23, 105. 7.Achkasov, A., Popovych , N., Peresadko, V., & Gordeziani, T. (2024). Geoinformation support of geoportals of territorial communities: pre-war realities and post-war prospects. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Geology. Geography. Ecology"*, (60), 124-136. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2024-60-09>. 8.Сонько С.П., Ярошенко І.Ю., Панчук В.Ю. Інтерактивна ЕГІС «Оцінка екологічного впливу сільського господарства на ландшафти Черкаської області» / Репозитарій УНУС. 2015 <http://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/557>. 9.Сонько С.П., Ярошенко І.Ю.; Панчук В.Ю. Інтерактивна елементарна ГІС «Виробничі типи сільськогосподарських підприємств Черкаської області». / Репозитарій УНУС.

- 2015 <http://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/374>. **10.** Son'ko, S. (2018). Agricultural Districts of the Kharkiv Region: Geographical Issues - Environmental Consequences. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 26(1), 165-175. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/111818>.
- 11.** <https://maple.dopomoha.cx.ua/ukraincyam/yakiy-stariy-instrument-vikoristovuvavsya-v-geodezii.html>

РЕЗОЛЮЦІЯ

Міжнародної наукової конференції «Україна в Європейському культурному просторі XVI-XVIII ст. (з нагоди 425-річчя від часу народження Гійома Ле Вассера де Боплана)»
(12-13 травня 2026 р., м. Умань, Черкаська область, Україна).

Міжнародна наукова конференція «Україна в Європейському культурному просторі XVI-XVIII ст. (з нагоди 425-річчя від часу народження Гійома Ле Вассера де Боплана)» організована і проведена 12-13 травня 2026 р. на базі Уманського Національного університету відповідно до розпорядження ректора УНУ №01-08/17 від 30 липня 2025 р.

Міжнародна наукова конференція спрямована на вшанування внеску Гійома Ле Вассер де Боплана в картографуванні та репрезентацію українських територій в Європейському науковому дискурсі, комплексного осмислення місця і ролі України в культурно-інтелектуальному та історичному, науковому та геополітичному контексті Європи.

До оргкомітету надійшло 77 доповідей від Вищих навчальних закладів, наукових установ, центрів, музеїв та організацій тощо.

Учасниками конференції були вчені і наукові співробітники, які представляли:

Інститут історії НАН України, Інститут географії НАН України, Уманський національний університет, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, Центральноукраїнський державний університет ім. В. Винниченка (м.Кропивницький), Харківський національний університет ім. Василя Каразіна, Державне науково-виробниче підприємство «Картографія», Інститут вищої освіти НААПН України, Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнська картографічна асоціація», Громадська організація «Українське географічне товариство», Науковий історичний журнал «Сіверянський літопис» (м.Чернігів).

Зарубіжні вчені представляли: Harvard Ukrainian research institute (USA), Georgetown University, Washington, USA, Marquette University (USA), «World scientific organization» (Швейцарська конфедерація), Adam Mickiewicz University, (Rzeczpospolita Polska), Uniwersytetu Poznanskiiego (Rzeczpospolita Polska).

Конференція працювала за такими напрямками:

- Гійом Ла Вассер де Боплан – інженер-фортифікатор, картограф, письменник;

- Теоретико-методологічні засади вивчення історії XVI-XVIII ст. джерелознавчий та картографічний дискурс;
- Інтелектуально-культурний та політичний виміри українського соціума;
- Україна в європейському культурному просторі;
- Карти Гійома Ле Вассера де Боплана та сучасна картографія.

Конференція стала гідним продовжувачем традиції вшанування пам'яті Гійома Ле Вассера де Боплана, яка була започаткована у 2000 р., коли відбулися Міжнародна наукова конференція «Картографія та історія України, присвячена 400-річчю від народження Гійома Ле Вассера де Боплана» (м.Львів, 20-21 листопада 2000р.) та Міжнародна науково-практична конференція «Боплан і Україна» (м.Запоріжжя, 12-13 жовтня 2000р.).

Подані доповіді свідчать про високий науковий рівень учасників конференції та установ, які вони представляють.

В умовах воєнного стану в Україні та бойових дій Збройних Сил України проти російських загарбників, які тривають вже п'ятий рік поспіль, науково-дослідницька робота української науки, зокрема в галузі географічних та історичних наук, має вагоме значення у використанні її результатів в гуманітарній сфері загальної справи захисту і перемоги України у її війні за незалежність і державний суверенітет.

За результатами обговорення доповідей та наукової дискусії конференція ухвалила:

- 1) брати участь в роботі органів державної влади і місцевого самоврядування по уточненню, виправленню і відновленню історичного звучання географічних назв України державною мовою;
- 2) підтримувати подальші пошуки і дослідження спадщини Гійома Ле Вассера де Боплана;
- 3) продовжувати традицію вшанування пам'яті видатних картографів і географів України та зарубіжних вчених, які досліджували українські землі;
- 4) укласти договір про творчу співпрацю у питаннях освіти та культури між Уманським національним університетом і Нікопольською міськрадою.

Оргкомітет.

ЗМІСТ

Прізвище, ініціали авторів	Назва	Стор.
Ю.Кисельов, М.Шемікін, П.Боровик, І.Удовенко, Н.Прокопенко	Постать Гійома ле Вассера де Боплана і його діяльність в Україні у працях вітчизняних авторів	4
Ю.Кисельов, Р.Рудий, М.Шемікін, Mark Polczynski, Michael Polczynski	Історико-географічне тло картографічної діяльності Гійома ле Вассера де Боплана Estimating population density of 17 th century Ukraine using Beauplan's maps	8 13
Я.Залізник	Теоретико-методологічні засади осмислення історії ранньомодерного часу: джерела та історіографічний контекст	17
Д.Ісасєв, В.Лепетюк, В.Остроух	«Атлас учителя історії» – історична картографічна енциклопедія	21
З.Священко	Карти Гійома ле Вассера де Боплана як джерело з історії Уманщини першої половини XVII ст.	25
О.Ситник, М.Працьовитий	Антропогенізація міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України за часів народної колонізації (XIV–XVIII ст.)	29
Г.Денисик, Б.Денисик	Бопланівський описовий метод, його оригінальність та сучасна значимість	36
С.Сонько, І.Зеленчук, М.Жуковський	Екологічне бачення філософії історії	41
К.Корсак, Ю.Корсак	Погляд сучасних ноонаук на справжні витоки і особливості українського соціуму	54
І.Позднякова	Контроль і обмеження у сфері радянського картографування 1917– 1940-х рр.	61
N.Dovhan	Te Baltic–Black sea region: from geopolitical frontier to intellectual and cultural space	68
В.Пересадько, О.Вовк, А.Пілюгін, С.Сонько	Всиль Нзарович Каразін, картографічний літопис про його життя, наукову діяльність і значення для становлення української науки	71

M.Gracz	Between the chancery and the vernacular: the ruthenian language spectrum along the Zbaraski embassy route (1622–1623)	75
Н.Шевченко	Війна та політична мобілізація: трансформація суспільних настроїв	78
В.Кирилюк, Т.Рожі	Триторія України на картах Г. Боппана у XVII ст.	81
А.Гудзевич,	Верхнє Надднісся крізь призму аналізу	84
В.Любченко	топонімічного внеску Еріха Лясоти	
О.Чорний	Фортеця Новий Миргород в історії Центральної України у середині XVIII - 30-х роках XIX століття	89
С.Павленко	Новгород-сіверська ікона «Пкрови Богородиці» (1700 р.) із зображеннями І. Мазепи, Петра І, генеральної старшини та церковних зверхників	94
E.Pempera	Między Wschodem a Zachodem: Ukraina w sieci wymiany kulturowej na dawnych szlakach handlowych Europy Wschodniej	101
O.Gaidai, T.Srogosz	Egodokumenty jako źródła do badań stylu życia dygnitarza bolszewickiego w radzieckiej Ukrainie na początku lat 20. XX wieku	111
В.Воловик, Д.Закомірна, М.Кв'ятковська	Україна у культурному просторі Європи – геостратегічний вимір війни та ідентичності	115
Л.Безлатня, В.Омельченко	Степ як фронтір: естетичне та культурне осмислення Дикого Поля в європейській літературі подорожей XVII ст.	118
Л.Атаман, В.Удоденко	Перспективи розвитку туризму на європейському просторі для України	121
Л.Атаман, І.Нетечинський	Тенденції розвитку культурного туризму в Україні у XXI ст.	124
А.Балабак	Чорнобиль як культурний код Європи: український досвід екологічної катастрофи у глобальному дискурсі	127
Н.Гнатюк	Рослини-символи України в контексті епохи Гійома Левассера де Боппана та європейського культурного простору	130
В.Шлапак, Д.Ярош	Лсові масиви Заліщицького лісництва та особливості їх відтворення	135

С.Адаменко, М.Ярош	Особливості вирощування садивного матеріалу в Заліщицькому лісництві	140
І.Кравцова	Читання карт Гійома Левассера де Боплана у ХХІ столітті: від історико-картографічного джерела до інструменту просторового аналізу	146
Р.Сосса	Політико-адміністративний устрій українських земель на картах г. Боплана	151
Mark Polczynski, Michael Polczynski	Using Beauplan's maps to analyze Sawrań-Kodyma border dispute	157
М.Жуковський, С.Сонько, І.Кравцова	Топоніми Базавлуцько-Томаківського міжріччя на карті Г. Л. де Боплана «2. Запорожжя»	161
В.Молочко, І.Руденко	Пм'ятки картографії в підручниках і посібниках нової української школи (НУШ)	173
О.Ситник, В.Лопушан, Т.Лопушан	Бопланіана Уманщини: історико-географічний та джерелознавчий аналіз	177
В.Канський, І.Дембовський, А.Дідур	Дослідження ландшафтів Пдїлля за картами Боплана	186
А.Корнус	Топографічні плани як інструмент регулювання земельних питань у Лівобережній Україні ХІХ ст. (за матеріалами Путивльського краєзнавчого музею)	189
Ю.Ситник	Гійом Левассер Де Боплан у гуманітарному дискурсі ХХ–ХХІ ст.: від історичного джерела до філософського символу	194
С.Огілько	Карти Боплана як джерело для дослідження змін біорізноманіття на українських територіях	197
С.Сонько, І.Кравцова, М.Жуковський	Великий Луг від Ле Васера де Боплана до сьогодення: сучасні виклики і перспективи	201
С.Сонько	Методика елементарної ГІС як сучасна інтерпретація паперової картографії Боплана у цифровому світі	208
Оргкомітет	Резолюція конференції	215
Зміст		217

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Україна в Європейському культурному просторі XVI-XVIII ст. (з нагоди 425 річчя від часу народження Гійома Левассера до Боплана). Збірник тез Міжнародної наукової конференції. Умань, 12 – 13 травня 2026 року. / Під ред. д.п.н. О.О.Ярошинської. Умань: Уманський національний університет, 2026 – 220 с.

12-13 травня 2026 року

Редкол.: О.О. Ярошинська (відп. ред.) та ін. – Умань, 2026.

*Адреса редакції:
20301 м. Умань, Черкаської обл., вул. Інститутська, 1.
Уманський національний університет*

Макет-оригінал: Сонько С.П.

Підписано до друку 22.06.2026. Формат 60х84/16.
Папір офсет. Друк цифров. Ум. друк. арк. 9,2.
Тираж 300 пр. Зам. № 869 (1770)
Видавець: Уманський національний університет
20301, м. Умань, вул. Інститутська, 1
Телефон: +38-04744-3-20-11
Факс: +38-04744-3-20-41
Email: udau@udau.edu.ua

